
IV. کتاب‌شناسی‌های موضوعی

---

۱. راهنمای مطالعه درباره صاحب بن عبّاد اصفهانی (۳۲۶-۳۸۵هـ) / محمدرضا زادهوش
۲. عزالدین عبدالعزیز کاشی: شناسایی، کتاب‌شناسی، نسخه‌جویی / سید محمد عمادی حائری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

راهنمای مطالعه در بارهٔ صاحب بن عباد اصفهانی (۳۲۶-۳۸۵هـ)

محمّدرضا زادهوش^۱

زندگی‌نامه

اسماعیل بن عباد بن عباس بن احمد بن ادریس طالقانی اصفهانی، متخلص به «صاحب»، و ملقب به «کافی الکفاة» از دانشمندان نامی شیعه، به تاریخ ۴ ذی‌قعدة سال ۳۲۶هـ در طالقان از توابع اصفهان زاده شد. زمانی چند را به تحصیل و تدریس و تألیف گذراند.

صاحب، از خاندانی بود که وزارت در میان ایشان موروثی شده بود؛ امری بسیار نادر که تنها در خاندان‌های معدودی همچون بلعمی و جیهانی تکرار می‌شود. او نیز وزارت آل بویه را کار اصلی خویش قرار داده تا پایان عمر، ادارهٔ امور کشوری، و تدبیر در مسائل سیاسی حاکمان آل بویه را در دست گرفت، و سرانجام پس از پنجاه و هشت سال زندگی در این دنیای فانی و بعد از سال‌ها خدمت به مین در مقام وزارت دولت، در ۲۴ صفر سال ۳۸۵هـ در ری وفات یافت، و در اصفهان به خاک سپرده شد.

استادان

۱. ابراهیم بن احمد مروزی.
۲. ابوالحسن احمد بن فارس بن زکریای رازی همدانی (د: ۳۹۵هـ)؛ صاحب، از او روایت می‌کند.
۳. ابوالفضل عباس بن محمد نحوی مشهور به ابن عرام.
۴. ابوالفضل محمد بن حسین (۳۰۰-۳۶۰هـ)، مشهور به ابن عمید و جاحظ ثانی، وزیر رکن‌الدوله.^۲
۵. ابوبکر محمد بن حسن بن مقسم نحوی (۲۶۵-۳۵۴هـ)، مشهور به ابوبکر عطّار، نویسندهٔ المدخل الی علم الشعر.
۶. ابوخلیفه فضل بن حباب.
۷. ابوسعید حسن بن عبدالله نحوی (د: ۳۶۸هـ)، مشهور به قاضی سیرافی، نویسندهٔ الفات الوصل و القطم.
۸. ابو عبدالله محمد بن جعفر بن محمد اشنانی.

---

۱. پژوهشگر مطالعات کتابشناسی، اصفهان.

۲. برای آگاهی از شرح حال او نک: سجّادی، سید ضیاء‌الدین، رسالهٔ شرح احوال و آثار ابن عمید، تهران: پازنگ، ۱۳۶۶هـ.ش.

۹. ابوعلی حسن بن احمد نحوی فسایی فارسی، اجازه‌ای برای صاحب، نگاشته بوده است.^۱
۱۰. ابو عمرو صباغ.
۱۱. احمد بن محمد بن حسین بن معاویه رازی.
۱۲. عبّاد بن عبّاس، پدرش.
۱۳. عبدالله بن جعفر بن فارس.
۱۴. عمرو صباح.
۱۵. قریانی.
۱۶. قاضی ابوبکر احمد بن کامل بن شجره (د: ۳۵۰هـ)، نویسنده التّقریب فی کشف الغریب؛ صاحب، از او روایت می‌کند.
۱۷. محمد بن حیان مازنی؛ صاحب، از او روایت می‌کند.
۱۸. محمد بن عبدالوهاب.

شاگردان

۱. ابواسحاق بن حمزه.
۲. ابوالحسن محمد بن جعفر بن محمد کوفی، مشهور به ابن نجّار (۳۰۳-۴۰۲هـ)، نگارنده کتاب تاریخ کوفه.
۳. ابوالشیخ عبدالله بن محمد بن جعفر.
۴. ابوالعبّاس احمد بن ابراهیم ضَبّی اصفهانی، مشهور به کافی الاوحد (د: ۳۹۹هـ)؛ صاحب، رساله‌ای در طب برای او نگاشت، و ضَبّی همو بود که بر پیکر صاحب، نماز گزارد.
۵. ابوالعلاء اسدی.
۶. ابوالعلاء محمد بن علی بن حسن بن حسن همدانی رازی (د: ۴۵۰هـ).
۷. ابوالفضل محمد بن محمد بن ابراهیم نسوی شافعی.
۸. ابوالقاسم غانم بن محمد بن ابوالعلاء اصفهانی.
۹. ابوبکر احمد بن حسین بن ابوعمیر مقری.
۱۰. ابوبکر احمد بن موسی بن مردویه اصفهانی (۲۲۳-۴۱۶هـ).
۱۱. ابوبکر بن علی ذکوانی.
۱۲. ابوبکر محمد بن عبّاس خوارزمی.
۱۳. ابوبکر محمد بن ابراهیم بن مقری (۲۸۵-۳۸۱هـ)؛ نگارنده کتاب الرّخصه فی تقییل الید.
۱۴. ابو حسین جوهری.
۱۵. ابو حفص شهرزی.

۱. حموی رومی، یاقوت بن عبدالله، معجم الادباء، ج ۷، ص ۲۳۹؛ مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ج ۱۰۲، ص ۱۷۹.

۱۶. ابودُفّ خزرجی.
۱۷. ابوسعید محمد بن محمد بن حسن رستمی اصفهانی.
۱۸. ابوطالب عبدالسلام بن حسین مأمونی.
۱۹. ابوطیب طبری.
۲۰. ابوعلی حسن بن قاسم رازی.
۲۱. ابوقتیاض سعد بن احمد طبری.
۲۲. ابومحمد جعفر بن احمد بن علی ایلاقی قمی.
۲۳. ابومحمد عبدالله بن احمد خازن اصفهانی، نگارنده القصائد الدّاربات.
۲۴. ابوهاشم محمد بن داوود بن احمد بن داوود بن ابوتراب علی بن عیسی بن محمد بطحایی بن قاسم بن حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب^(ع)، معروف به علوی طبری.
۲۵. ابوالفضل احمد بن حسین بدیع الزّمان همدانی (۳۵۸-۳۹۸هـ).
۲۶. رکن الدّوله حسن بن بابویه دیلمی.
۲۷. عبدالقاهر بن عبدالرحمان جرجانی.
۲۸. علی بن طاهر بن ابی سعد.
۲۹. قاضی ابوالحسن علی بن عبدالعزیز جرجانی (د: ۳۹۲هـ)، نگارنده کتاب الوساطة بین المتنبی و خصومه.
۳۰. قاضی عبدالجبار.
۳۱. محمد بن ابراهیم بن علی.

کتابخانه

کتابخانه شخصی صاحب - با آن که برایمان شناخته شده نیست - هنوز مثلی سائر است. در جامعیت و کمی چشم گیر آن همان بس که بدانیم اگر شخصی خواستار آن بوده که کتابی را به این کتابخانه هدیه کنند، تنها راه چاره را در آن می دیده که کتابی تألیف کرده، و اثری جدید را با قلم خویش پدید آورد؛ چرا که در کتابخانه او، همه کتاب های پیشین وجود داشته است؛ وی برای انتقال همه کتاب های چهارصد شتر را لازم می دانست و در سفرها سی شتر کتاب را با خود می برد. شمار کتاب های او را بیش از صد و هفده هزار دانسته، و گفته اند که پس از کتاب سوزان غزنویان، فهرست کتاب های او بالغ بر ده مجلد بود.^۱ صاحب، عشق به گردآوری کتاب را ظاهراً از استادش ابن عمید به ارث برده بود، و دریغ که ثمره این عشق، پس از مرگش به دست امیر بویه مصادره شد، و اسفناک تر از همه، آن که محمود غزنوی پس از تسخیر ری، کتابخانه ای را تصرف کرد، و کتاب های کلامی و نجومی آن را به آتش سپرد^۲ و باقی را به غزنین برد، که احتمالاً همان کتابخانه صاحب بن عبّاد بوده است.

۱. حموی رومی، یاقوت بن عبدالله، معجم الادب، ۲/ ۳۱۵.

۲. ابن اثیر، عزالدین، الکامل فی التّاریخ، ۹/ ۳۲۹.

پیشینه تحقیق

فرهیختگانی چند پیش از این شخصیت علمی صاحب را به نسل جدید شناسانده‌اند، از جمله:

۱. عباس‌علی ادیب حبیب‌آبادی (۱۳۱۵-۱۴۱۲هـ)؛ وی نه تنها تشیع صاحب را برای نسل نو، به اثبات رساند؛ بلکه بر ما فهماند که شهر اصفهان، تشیع خود را نیز مدیون او است.
۲. سید محمدعلی روضاتی؛ وی در سی و پنج سال پیش، زمانی که نامی از دانشمندان بزرگ ایرانی در ذهن‌ها و بر زبان‌ها نبود، طرح برگزاری هزاره صاحب را ارائه داد. گزارش مختصری از آن را - برای نخستین بار - آورده‌ام.
۳. محمدحسن آل یاسین؛ وی پیش از نیم قرن است که در راه ارائه متون بازمانده از صاحب، تلاش کرده، و امروز، نام او با آثار آن دانشمند بزرگ، عجین شده است.

یک گزارش

در فروردین ماه سال ۱۳۴۹ خورشیدی که کنگره هزارمین سال تولد شیخ طوسی به پیشنهاد شیخ آقا بزرگ تهرانی در دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه مشهد برگزار شد، وحید زمانه و فاضل یگانه^۱ آیت‌الله سید محمدعلی روضاتی در سخنرانی خویش آ پیشنهاد کرد که هزاره صاحب بن عباد نیز به همت دانشگاه اصفهان برگزار شود.^۲ این طرح بدیع، مورد قبول همگان قرار گرفت، و گویی مقدمات آن نیز می‌رفت تا فراهم شود، اما شخصی به یکی از مقامات حکومتی آن زمان گوشزد کرده بود که صاحب بن عباد - در مجموع - عرب را بر فارس، و فرهنگ اسلامی را بر فرهنگ ایرانی، ترجیح می‌داده است. از همین جا بود که موضوع برگزاری بزرگداشت برای صاحب، به فراموشی سپرده شد^۳، تا آن‌که در سال ۱۳۷۹ خورشیدی، دوباره این قضیه مطرح شد، و فراخوان مقالات و دعوت‌نامه‌های آن نیز برای برگزاری مراسم تجلیل از او در زادگاهش - طالخونچه^۴ از توابع اصفهان^۵ - به چاپ رسید، ولی این کار نیز به سال بعد موکول شد، و در سال بعد هم سرانجامی نیافت، و تنها گزیده‌ای از مقالات مطبوعات درباره او به چاپ رسید که از توزیع آن، به سبب برگزار نشدن مراسم، خودداری شد!

در باره این گفتار

در این گفتار، برآنیم که مصادر مربوط به زندگانی و بررسی آثار صاحب و نیز میراث مکتوب او را بشناسانیم. در این جهت، از منابع مستقل و غیر مستقل - اعم از کتاب و مقاله، مطبوع و مخطوط - یاد می‌شود.

۱. از القابی که شیخ آقا بزرگ تهرانی برای او نوشته است؛ نک: دست‌خط آقا بزرگ در آغاز فهرست کتب خطی کتابخانه‌های اصفهان.

۲. با عنوان «امتیازات شیخ الطائفه»، چاپ شده در هزاره شیخ طوسی، ۱/ ۲۵۶-۲۵۸.

۳. دوانی، علی، هزاره شیخ طوسی، مقدمه.

۴. افادت شفاهی علامه روضاتی.

۵. نسبت طالقانی برای صاحب، اشاره به همین طالخونچه است.

۶. البته چنین مراسمی عموماً در کنار مزار شخص مورد نظر انجام می‌گیرد، و مزار صاحب بن عباد هم در اصفهان واقع شده؛ بنابراین، بزرگداشت او نیز باید در همین شهر برقرار شود.

بود، همگی منابع، اعم از کتاب و مقاله، چه از مؤلفان قدیم، و چه از پدیدآورندگان متأخر و حتی معاصر، به صورت الفبایی آمده‌اند؛ برای آن‌که خواننده بداند که مؤلف منبع مورد نظر، در چه زمانی و چه تاریخی می‌زیسته، و فاصله زمانی او با صاحب بن عبّاد چه اندازه بوده، و توثیق کلام هر مأخذ، روشن‌تر شود، پس از سرشناسه، تاریخ تولّد و وفات مؤلف، آمده است.

در بخش آثار، اختلافات جزئی در ثبت کتاب‌ها در داخل دو کمانک (۱) تذکر داده شده، و اختلافات کلی در مدخل‌های جداگانه آمده، و آن‌گاه به مدخل اصلی، ارجاع داده شده است؛ زبان تمام کتاب‌های این بخش عربی است.

۱

❖ منابع شناخت احوال و افکار ❖

❖ الف. منابع مستقل ❖

در ابتدا بگوئیم ردیه‌هایی زیر عنوان‌های الرّدّة علی ابن عبّاد، و یا الرّدّة (النقض) علی ابن عبّاد فی الامامة^۱ که به ترتیب از سید مرتضی (د: ۵۴۳۶هـ)، و شیخ مفید (د: ۵۴۱۳هـ) دانسته شده‌اند - اگر هم از ایشان باشد - درباره ابن عبّاد دیگری است؛ نه صاحب بن عبّاد مشهور که خود ایشان از او به تمجید یاد کرده‌اند.

۱. آل یاسین، محمدحسن (ت: ۱۹۳۱م)، الصّاحب بن عبّاد؛ حیات و ادبه، بغداد: [مطبعة المعارف]، ۱۳۷۶هـ / ۱۹۵۷م، ک + ۳۲۸ص، مکتبه الصّاحب بن عبّاد (ش ۱)؛ گزیده آن در: آفاق شخصیت و فکریته، ص ۲۱۵ - ۳۲۳.

۲. آل یاسین، محمدحسن (ت: ۱۹۳۱م)، الشّراء الصّاحب، چاپ نشده است.

۱. نجاشی، ابوالعبّاس احمد بن علی، رجال.

۱. منابع شناخت احوال و افکار

الف. منابع مستقل

معرفی کتاب‌ها و مقالاتی که منحصراً درباره احوال و آثار او تألیف یافته‌اند.

ب. منابع مشتمل

ارجاع به شماره‌های جلد و صفحات منابعی که در خلال مطالب خود، نکته تازه‌ای درباره احوال و آثار او داشته، و یا نقل قولی از او را آورده‌اند که دانستن آن، برای شناخت محیط و اندیشه‌های او، لازم به نظر می‌رسیده است؛ پیدا است که در این بحث، از مقدمه چاپ‌های آثار او و یا مقدمه کتاب‌هایی که به او هدیه شده‌اند، سخنی به میان نیآورده‌ام.

ج. به پیشنهاد و به نام صاحب

معرفی کتاب‌هایی که به پیشنهاد صاحب، برای وی، و به نام او، و منحصراً برای نگاه‌داری در کتابخانه شخصی‌اش تألیف یافته‌اند.

۲. آثار تاریخی

معرفی بناهایی که به دستور صاحب بن عبّاد پدید آمده‌اند.

۳. آثار مکتوب

در این بخش درباره هر عنوان به این موارد اشاره شده است:

نسخه (های) خطی؛ چاپ (ها)؛ ترجمه؛ شرح (ها)؛ گزیده؛ فهرست؛ ذیل؛ معرفی.

شیوه‌نامه

در قسمت منابع مشتمل، از بخش منابع شرح حال، بدان سبب که جداسازی منابع قدیم و جدید، مشکلات بسیار داشت، و مانع از ترتیب الفبایی شده، و لازمه آن، پدیدار کردن فهرست الفبایی جداگانه‌ای برای این مقال

۳. آل یاسین، محمدحسن (ت: ۱۹۳۱م)، «المراجعة لبعض كتب الصحاح»، آفاق شخصیت و فکریه، ص ۴۰۵-۴۲۵.
۴. ادیب حبیب‌آبادی، عباس‌علی (۱۳۱۵-۱۴۱۲هـ)، هدیه العباد فی شرح حال صاحب بن عبّاد یا هدایة العباد الی احوال صاحب بن عبّاد، اصفهان: [بی‌نا]، ۱۳۸۵هـ / ۱۳۴۴هـ، ز+ ۳۴۴ص؛ به تحقیق و تصحیح مصطفی بهرمن [و مقدمه سید احمد مؤمنی و سید مصطفی میردامادی]، اصفهان: صغیر، ۱۳۷۵هـ، ۳۳۶ص، وزیری؛ گزیده آن در: آفاق زندگانی و اندیشه، ص ۶۰-۱۱۳.
۵. اعصم، عبدالامیر، «شخصیت ابی حیان و نقده علی الصحاح»، آفاق شخصیت و فکریه، ص ۳۸۱-۳۸۸.
۶. اعلمی حائری، محمدحسین (۱۳۲۰-۱۳۹۱هـ)، دایرة المعارف الشیعیة العامة یا مقتبس الاثر و مجدد ما دثر من تاریخ البشر، بیروت: اعلمی، ۱۴۱۳هـ / ۱۹۹۳م، ج ۳، ص ۴۵۴.
۷. امین عاملی، سید محسن بن عبدالکریم (د: ۱۳۷۱هـ)، «الصحاح بن عبّاد»، اعیان الشیعه، بیروت: دار التعارف للمطبوعات، ۱۴۰۳هـ، ج ۳، ص ۳۲۸-۳۷۴؛ تجدید چاپ در: آفاق شخصیت و فکریه، ص ۸۹-۱۴۷.
۸. امینی نجفی، عبدالحسین (د: ۱۳۹۰هـ)، «الصحاح بن عبّاد»، الغدیر فی الکتاب و السنّة و الادب، بیروت: دار الکتاب العربی، چاپ چهارم ۱۳۷۹هـ / ۱۹۷۷م، ج ۴، ص ۴۰-۸۱؛ تجدید چاپ در طبع بیروت: اعلمی، ۱۴۱۴هـ، ج ۴، ص ۵۹-۱۰۴؛ تجدید چاپ در: آفاق شخصیت و فکریه، ص ۱۹۰-۲۱۴.
۹. بابازاده، شهلا، «کتابخانه صاحب بن عبّاد»، فصل‌نامه کتاب، دوره سیزدهم، پاییز ۱۳۸۱هـ، شماره ۵۱، ص ۱۱۰-۱۱۶.
۱۰. بابایی (حائری)، سعید، صاحب بن عبّاد، شرح احوال و آثار و وزیر دین‌پرور، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول مهر ۱۳۷۳هـ، ۲۰۲ص.
۱۱. بروکلمان، کارل^۲ (۱۸۶۸-۱۹۵۶م)، «کافی الکفاة
- ابوالقاسم بن عبّاد»، آفاق شخصیت و فکریه، ص ۴۰۱-۴۰۲.
۱۲. بستانی، معلّم بطرس (۱۸۱۹-۱۸۸۱م)، «ابن عبّاد»، در دایرة المعارف و هو قاموس عام لكل فنّ و مطلب، تهران: اسماعیلیان، [بی‌نا]، افست از روی چاپ بیروت: دار المعرفه، ۱۸۷۷م / ۱۲۹۴هـ ش / ۱۳۱۸هـ، ج ۱، ص ۵۸۰-۵۸۲.
۱۳. بهمن‌یار کرمانی، احمد (۱۲۶۲-۱۳۳۴هـ ش)، «زندگانی ادبی صاحب بن عبّاد»، مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، شماره ۱۲، ص ۲۲۷-۲۸۲.
۱۴. بهمن‌یار کرمانی، احمد (۱۲۶۲-۱۳۳۴هـ ش)، «شرح احوال صاحب بن عبّاد»، رساله دوم از مجموعه دانش‌نامه.
۱۵. بهمن‌یار کرمانی، احمد (۱۲۶۲-۱۳۳۴هـ ش)، صاحب بن عبّاد، شرح احوال و آثار، به کوشش و ویرایش محمّدابراهیم باستانی پاریزی (۱۳۰۴هـ ش -)، تهران: [دانشگاه تهران (ش ۱۰۰۵)]، چاپ اول ۱۳۴۴هـ ش، سی و پنج + ۲ + ۲۶۲ص، وزیری، کتاب‌نامه؛ تهران: دانشگاه تهران (ش ۱۰۰۵)، ۱۳۸۳هـ ش، ۲۰۹ص، وزیری، نمایه، کتاب‌نامه؛ گزیده آن در: آفاق زندگانی و اندیشه، ص ۲۰۳-۳۲۳.
۱۶. توحیدی نحوی شیرازی، ابوحنّان علی بن محمّد بن عبّاس (د: ۳۸۰هـ)، اخلاق (ذمّ / مثالب / ثلث) الوزیرین: الصحاح بن عبّاد و ابن العمید، به کوشش ابراهیم کیلانی، قاهره: [بی‌نا]، ۱۹۲۹م؛ به تصحیح ابراهیم کیلانی، دمشق: [دارالفکر]، ۱۹۶۱م، ک + ۴۰۰ص؛ به تحقیق و تحشیه محمّد بن تاویت طنّجی، دمشق: المجمع العلمی العربی، ۱۹۶۵م، ۱۷ + ۶۸۳ص؛ به کوشش محمّد بن تاویت طنّجی،
۱. برای معرفی چاپ اخیر این کتاب نک: آینه پژوهش، سال نهم، مهر و آبان ۱۳۷۷هـ ش، ۵۲، ص ۴۷-۵۲.

- عبّاد»، قم: دانش، ۱۳۷۶ هـ.ش، ج ۶، ص ۶۲۵-۶۲۷.
۲۸. دوساسی، سیلوستر، «فی وصف الصّاحب الوزیر»، آفاق شخصیت و فکریته، ص ۳۴۵.
۲۹. دهخدا، علی اکبر (۱۲۵۸-۱۳۳۴ هـ.ش)، «صاحب»، در لغت نامه، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ هـ.ش، ج ۹، ص ۱۲۹۹۷-۱۳۰۰۹؛ تجدید چاپ در: آفاق زندگانی و اندیشه، ص ۱۱-۵۹.
۳۰. ریاحی، محمّدحسین، «نگاهی بر احوال و آثار صاحب بن عبّاد»، فصل نامه حوزه اصفهان، سال اول، پاییز ۱۳۷۹ هـ.ش، شماره ۳، ص ۱۴۵-۱۷۱.
۳۱. زریاب خویی، عبّاس (۱۲۹۷-۱۳۷۳ هـ.ش)، «صاحب بن عبّاد در نظر یک نفر مخالف»، بغما، شماره ۱، ص ۱۲۰-۱۲۴.
۳۲. سزگین، فؤاد، «آثار الصّاحب بن عبّاد»، آفاق شخصیت و فکریته، ص ۴۰۳-۴۰۴.
۳۳. سیوطی، جلال الدّین ابوالفضل عبدالرحمان بن ابوبکر (۸۴۹-۹۱۱ هـ.)، «اسماعیل بن عبّاد بن العبّاس بن عبّاد بن احمد بن ادریس»، آفاق شخصیت و فکریته، ص ۳۶۵-۳۶۶.
۳۴. شاملی، نصرالله، صاحب بن عبّاد و مذهب زیدیه»، ۳۵. شاملی، نصرالله، «برجستگی های صاحب بن عبّاد در علم بلاغت»، فصل نامه زبان عربی و علوم قرآنی، بهار ۱۳۸۱ هـ.ش، شماره ۵، ص ۵۵-۵۶.
۳۶. شاملی، نصرالله، «نوابغ شیعی در اصفهان؛ صاحب بن عبّاد نابغه ای در فنون ادب عربی»، فصل نامه حوزه اصفهان، سال دوم، بهار ۱۳۸۱ هـ.ش، شماره ۹، ص ۱۵۰-۱۶۲.
۳۷. «شرح حال صاحب بن عبّاد»، ماهنامه مسلمان، سال دوم، خرداد ۱۳۳۰ هـ.ش، شماره ۱.
۳۸. شریعت، محمّدجواد، «طالخنوچه و صاحب بن عبّاد»، ماهنامه کیهان فرهنگی، سال بیست و یکم، شماره ۲۱۴، ص ۴۶-۴۸.
۱. کشمیری، محمّد مهدی، نجوم السماء فی تراجم العلماء، ص ۲۹۰؛ تهرانی، آقابزرگ، ذریعه، ج ۱، ص ۳۳۶.
- بیروت: دارالصادر، ۱۴۱۲ هـ؛ چاپ در الامتاع و المؤانسة، به کوشش احمد امین (۱۸۸۶-۱۹۵۴ م) و احمد الزّین، قاهره: گروه تألیف و ترجمه و نشر، ۱۹۳۹-۱۹۴۴ م، ج ۱، ص ۴-۵۳، ۶۷-۱۴۱-۱۴۳.
۱۷. توکلی دارانی، زهره، نشر الفنی بین ابن العمید و الصّاحب بن عبّاد، به راه‌نمایی نادر نظام تهرانی، پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد از دانشگاه علامه طباطبایی تهران، ۱۳۷۴ هـ.ش، ۱۳۴ ص، رحلی، کتاب نامه.
۱۸. تمالی نیشابوری، ابومنصور عبدالملک بن محمّد بن اسماعیل (۳۵۰-۴۲۹ هـ.)، «الصّاحب ابی القاسم اسماعیل بن عبّاد»، آفاق شخصیت و فکریته، ص ۱۳-۸۸.
۱۹. جعفریان، محمّدعلی، «صاحب بن عبّاد، طالقانی یا اصفهانی؟»، ماهنامه کیهان فرهنگی، دی ۱۳۸۲ هـ.ش، شماره ۲۰۷، ص ۴-۵، ردیهای است بر مقاله «صاحب بن عبّاد، دانشمندی سیاست مدار»، از مصطفی مجرّد چاپ شده در ماهنامه کیهان فرهنگی، تیر ۱۳۸۲ هـ.ش، شماره ۲۰۱، ص ۴۴-۴۵.
۲۰. حزین لاهیجی، محمّدعلی بن ابوطالب (۱۱۰۳-۱۱۸۱ هـ.)، اخبار الصّاحب بن عبّاد^۱.
۲۱. حسن، ناجی، «الصّاحب بن عبّاد و الزّیدیه»، آفاق شخصیت و فکریته، ص ۳۴۷-۳۵۴.
۲۲. حسن الشّیخ، عبدالواحد، «الصّاحب فی آثار التّوحدی»، آفاق شخصیت و فکریته، ص ۲۶۷-۲۸۰.
۲۳. حلبی، علی اصغر (ت: ۱۳۲۳ هـ.ش)، «ابوحیان توحیدی شیرازی و صاحب بن عبّاد»، آفاق زندگانی و اندیشه، ص ۱۲۷-۱۴۹.
۲۴. حموی رومی بغدادی، شهاب الدّین ابوعبدالله یاقوت بن عبدالله (۵۷۴-۶۲۶ هـ.)، «اسماعیل بن عبّاد»، آفاق شخصیت و فکریته، ص ۱۴۹-۱۸۷.
۲۵. حنفی داوود، حامد، الصّاحب بن عبّاد بعد الف عام، [بی جا: بی نا]، ۱۹۵۱ م.
۲۶. دب، علی، «صورة الصّاحب بن عبّاد»، آفاق شخصیت و فکریته، ص ۳۴۲-۳۴۴.
۲۷. دشتی، سیّد مصطفی، معارف و معاریف، «صاحب بن

۳۹. سنتاوی، احمد و ابراهیم زکی، «ابن عبّاد»، در دایرة المعارف الاسلامیة، بیروت: دار المعرفة، [بی تا]، ج ۱، ص ۲۲۰-۲۲۱.
۴۰. شهیدی، سید جعفر، «صاحب رازی یا صاحب ری»، وحید، ج ۱، ش ۲، ص ۲۵-۲۸؛ تجدید چاپ در: از دیروز تا امروز، تهران: قطره، ۱۳۷۲ ه.ش، ص ۳۱۵-۳۱۸؛ تجدید چاپ در: آفاق زندگانی و اندیشه، ص ۱۹۹-۲۰۲.
۴۱. الشیخ، محمّد عبدالغنی، «ابوحیان و ابن عبّاد»، آفاق شخصیت و فکریة، ص ۳۸۹-۴۰۰.
۴۲. «صاحب بن عبّاد»، دایرة المعارف اسلامی، ترجمه محمّدعلی خلیلی، تهران: [بی تا]، ۱۳۱۸ ه.ش، ج ۱، ص ۳۳۵-۳۳۷.
۴۳. «صاحب بن عبّاد نابغه شیعی در ادب و لغت».^۲
۴۴. صفا، ذبیح‌الله (۱۲۹۰-۱۳۷۸ ه.ش)، «صاحب بن عبّاد در تاریخ فرهنگ ایران»، آفاق زندگانی و اندیشه، ص ۱۵۱-۱۶۷.
۴۵. صفا، ذبیح‌الله (۱۲۹۰-۱۳۷۸ ه.ش)، «صاحب بن عبّاد و علوم عقلی»، آفاق زندگانی و اندیشه، ص ۱۱۵-۱۱۹.
۴۶. صدر هاشمی، سید محمّد، «آرامگاه صاحب بن عبّاد در اصفهان»، نشریة دانشکده ادبیات اصفهان، ج ۱، شماره ۱، ص ۵۸-۶۴.
۴۷. طالبیان، یحیی، «ویژگی‌های انسانی شخصیت صاحب بن عبّاد»، مجلّة مطالعات ایرانی، سال دوم، پاییز ۱۳۸۲ ه.ش، شماره ۴، ص ۱۳۹-۱۵۳.
۴۸. طبانہ، بدوی، الصّاحب بن عبّاد، الوزير الادیب العالم، قاهره: [بی تا]، ۱۹۶۴ م؛ بیروت: دارالکتب العلمیة (سلسلہ اعلام العرب، ش ۲۷)، چاپ دوم ۱۴۱۴ ه.ش/ ۱۹۹۴ م، ۱۶۰ ص.
۴۹. عرب زاده، حسن، شرح حال صاحب و مقام ادبی او، زیر نظر محمّد مهربار (ت: ۱۲۹۷ ه.ش)، پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی زبان و ادبیات فارسی از دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، شهریور ۱۳۴۳ ه.ش، ج ۱+ ۹۱، ص. رحلی.
۵۰. عزام بیک، عبدالوہاب (۱۸۹۴-۱۹۵۹ م) و شوقی ضیف، «صاحب بن عبّاد»، ترجمه توسط ناشناس از مقدمه المختار من رسائل الصّاحب بن عبّاد، مجلّة دانش، سال دوم، ۱۳۲۹ ه.ش، شماره ۳، ص ۲۳۴-۲۳۷.
۵۱. قصاب، ولید، «صاحب بن عبّاد»، آفاق شخصیت و فکریة، ص ۳۳۷-۳۴۲.
۵۲. قطعی، جمال‌الدین ابوالحسن علی بن یوسف (۵۶۸-۶۴۶ ه.ش)، «صاحب بن عبّاد و جبریل بن عبداللہ بن بختیشوع بن جبریل»، آفاق زندگانی و اندیشه، ص ۱۲۲-۱۲۶.
۵۳. فائق، محمّدحسین، «کافی الکفاة الصّاحب بن عبّاد»، الثبأ، ذی قعدة ۱۴۲۱ ه.ش/ ۲۰۰۱ م، شماره ۵۴.
۵۴. قویایی^۴ حسنی حسینی اصفهانی، سید ابوالقاسم احمد بن محمّد (ت ۱۱۳ ه.ش)، رسالۃ الارشاد فی احوال الصّاحب الکافی اسماعیل بن عبّاد، تألیف در ۱۴ باب به زبان عربی که در اول ربیع الاول ۱۲۵۹ ه.ش پایان گرفته است، نسخه خطی کتابخانه مدرسه سپهسالار تهران، شماره ۵۱۵۳؛ نسخه خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره ۷۰۴۵، ۷۴ برگ؛^۶ چاپ به همراه محاسن اصفهان^۷ از مفصل بن سعد بن حسین مافزوخی اصفهانی، ترجمه حسین بن محمّد بن
-
۱. نیز نک: چاپ مصر: [بی تا]، ۱۹۳۳ م، همان صفحات.
۲. فصل‌نامه حوزه اصفهان، شماره ۹، ص ۱۶۰.
۳. قاهره: [دارالفکر العربی]، ۱۹۴۷ م/ ۱۳۶۶ ه.ش، ت ۲۶۰ ص.
۴. یا: «قهبایی»؛ «قویایی»، معرّب کویایی، و «قهبایی»، معرّب کهبایی است که هر دو صورت، نشان از نسبت وی به روستای کوه‌پایه اصفهان دارد.
۵. فهرست، ج ۳، ص ۱۰۹.
۶. فهرست مجلس، ۵۱/۲۵-۵۲.
۷. چاپ دیگر محاسن اصفهان به کوشش عباس آقبال آشتیانی (۱۲۷۵-۱۳۳۴ ه.ش)، تهران: مجلّة یادگار، ۱۳۲۸ ه.ش.

- بن عبّاد»، دایرة المعارف فارسی، تهران: فرانکلین، ۱۳۴۵-۱۳۵۶ ه.ش، ج ۲، ص ۱۵۴۶.
۶۵. معین، محمد (۱۲۹۱ - ۱۳۵۰ ه.ش)، «صاحب بن عبّاد»، در فرهنگ فارسی (اعلام)، تهران: امیرکبیر، چاپ هفتم ۱۳۶۴ ه.ش، ج ۵، ص ۹۶۵-۹۶۶.
۶۶. مهدی لدین الله، احمد بن یحیی (۷۷۵ - ۸۴۰ ه.ش)، «قاضی عبدالجبار و صاحب بن عبّاد»، آفاق زندگانی و اندیشه، ص ۲۶۱-۲۶۳.
۶۷. مهرین، مهرداد (ت: ۱۳۰۱ ه.ش)، «صاحب بن عبّاد»، هوخست، سال سی‌ام، ۱۳۵۸ ه.ش، شماره ۱۲، ص ۲۴-۳۰.
۶۸. ناصح، محمدعلی (۱۲۷۷-۱۳۵۰ ه.ش)، «صاحب بن عبّاد»، ارمغان، سال هشتم، ۱۳۰۶ ه.ش، شماره ۴، ص ۲۱۲-۲۲۱، سال هشتم، ۱۳۰۶ ه.ش، شماره ۵ و ۶، ص ۳۱۳-۳۱۹.
۶۹. نور علم، ۱۳۷۳ ه.ش، شماره‌های ۵۰-۵۱، ص ۲۸۴.
۷۰. نوری، جعفر، «الصّاحب بن عبّاد و التّشیع»، البیان، سال دوم، ۱۹۴۸ م، شماره ۴۶، ص ۱۲۱۴-۱۲۱۶.
۷۱. نوری، محمد(ت: ۱۳۴۰ ه.ش)، «نگاهی به کتاب هدیه العباد فی شرح حال صاحب بن عبّاد»، دومانه آینه پژوهش، سال نهم، مهر و آبان ۱۳۷۷ ه.ش، شماره ۵۲، ص ۴۷-۵۲.
۷۲. واعظ شهرستانی، نفیسه، «نگرشی بر سیاست مذهبی آل بویه با تأکید بر گرایش مذهبی صاحب بن عبّاد، قسمت اول»، فصل‌نامه فرهنگ اصفهان، پاییز ۱۳۸۰ ه.ش، شماره ۲۱، ص ۲۲-۳۳.
۷۳. واعظ شهرستانی، نفیسه، «نگرشی بر سیاست مذهبی آل بویه با تأکید بر گرایش مذهبی صاحب بن عبّاد، قسمت دوم»، فصل‌نامه فرهنگ اصفهان، زمستان ۱۳۸۰ ه.ش، شماره ۲۲، ص ۱۷-۲۵.
- ابن الرضا آوی، به تحقیق سیدجلال‌الدین تهرانی منجم حسینی (۱۲۷۲ ه.ش)، تهران: چاپخانه مجلس، [۱۳۵۲/ ۱۳۱۲ ه.ش، ۱۴۲+۵۶ ص؛ تجدید چاپ در: آفاق زندگانی و اندیشه، ص ۳۲۶-۳۶۷.
۵۵. کلباسی، فخرالدین، «اسماعیل بن عبّاد بن عبّاس الطالقانی معروف به صاحب بن عبّاد»، سال‌نامه دبیرستان هانت [اصفهان]، ۱۳۲۴ ه.ش.
۵۶. مادلونگ، ویلفرد^۱ (ت: ۱۹۳۰ م)، «اثمة الزیدیه و الصّاحب»، آفاق شخصیت و فکریه، ص ۲۲۵-۳۳۵.
۵۷. مجرد، مصطفی، «صاحب بن عبّاد، دانشمندی سیاست‌مدار»، ماه‌نامه کیهان فرهنگی، تیر ۱۳۸۲ ه.ش، شماره ۲۰۱، ص ۴۴-۴۵، محمدعلی جعفریان، ردیه‌ای بر این مقاله زیر عنوان: «صاحب بن عبّاد، طالقانی یا اصفهان؟»، نگاشته و در ماه‌نامه کیهان فرهنگی، دی ۱۳۸۲ ه.ش، شماره ۲۰۷، ص ۴-۵ به چاپ رسانده است.
۵۸. محفوظ، حسین علی، «القائمة للصّاحب بن عبّاد»، آفاق شخصیت و فکریه، ص ۴۲۷-۴۳۲.
۵۹. محمد عویصه، شیخ کامل محمد، الصّاحب بن عبّاد؛ الوزير الادیب، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۴۱۴ ه/ ۱۹۹۴ م؛ گزیده آن در: آفاق شخصیت و فکریه، ص ۳۵۵-۳۳۵.
۶۰. مرادیان، خدامراد، «ابوحیان و صاحب بن عبّاد»، آفاق زندگانی و اندیشه، ص ۱۶۹-۱۹۷.
۶۱. مردم‌بک، خلیل بن احمد مختار^۲ (۱۳۱۳-۱۳۷۹ ه.ش)، الصّاحب بن عبّاد، دمشق: [مطبعة التّرقی]، ۱۹۳۳ م، جلد چهارم از مجموعه پنج جلدی الاثمة الادب^۳، ص ۲۵۲.
۶۲. مزیدی حلی (خیمی عراقی)، ابوطالب مهذب‌الدین محمد بن علی بن علی بن فضل، الدیوان المعمور فی مدح الصّاحب المذكور.
۶۳. مسرور، حسین (۱۲۶۷-۱۳۴۷ ه.ش)، «صاحب بن عبّاد و منتنبی شاعر»، وحید، ش ۳، ص ۱۸۱-۱۸۳.
۶۴. مصاحب، غلام‌حسین (۱۲۸۹-۱۳۵۸ ه.ش)، «صاحب

1. Wilferd Madelung.

۲. وزیر فرهنگ و وزیر امور خارجه سوریه.

۳. جلد‌های دیگر این مجموعه درباره جاحظ، فرزدق، ابن عمید و ابن مقفع است.

۷۴. وجدی، محمّدفرید (۱۸۷۵ - ۱۹۵۴م)، دایرة المعارف

القرن العشرين، بیروت: دار المعرفة، [بی تا]، ج ۶، ص ۲۰.

۷۵. همایش بزرگداشت صاحب بن عبّاد و محمّد نوری (به

کوشش)، آفاق زندگانی و اندیشه؛ گزیده متون تحقیقی درباره صاحب بن عبّاد، اصفهان: کانون پژوهش، چاپ اول ۱۳۷۹ هـ، ۳۶۷ ص، وزیری.

داراحیاء الكتب العربیة، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۲۸۸.

۷۶. همایش بزرگداشت صاحب بن عبّاد و محمّد نوری (به

کوشش)، آفاق شخصیت و فکریة، منتخب الذرّاسات عن الصّاحب بن عبّاد، اصفهان: کانون پژوهش، چاپ اول ۱۳۷۹ هـ، ۴۳۲ + ۱۲۱ ص، وزیری، کتاب نامه، گزیده مقالات عربی و انگلیسی درباره صاحب بن عبّاد.

۷۷. یارشاطر، احسان (به کوشش)، «ابن عبّاد»، در

دانش نامه ایران و اسلام، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، چاپ اول ۱۳۵۴ - ۱۳۵۶ هـ، ج ۵، ص ۶۸۲ - ۶۸۶.

۷۸. ابن اثیر شیبانی، عزّالدّین ابوالحسن علیّ بن ابوالحسن

ب. منابع مشتمل

محمّد بن محمّد بن عبدالکریم بن عبدالواحد (۵۴۴ -

۱. آلوسی بغدادی، محمود شکرى (۱۲۷۳ - ۱۳۴۲ هـ)،

۵۶۰۶ هـ)، الكامل فی التّاریخ، قاهره: [بی تا]، ۱۲۹۰ -

بلوغ الارب فی معرفة احوال العرب، به کوشش محمّد بهجة الاثرى (ت: ۱۹۰۴م)، مصر: المكتبة الاهلیة، ویرایش دوم ۱۳۴۲ - ۱۳۴۳ هـ / ۱۹۲۴ - ۱۹۲۵م، ج ۱، ص ۱۶۰ - ۱۶۲.

۱۳۰۳ هـ، ج ۲، ص ۵۵ - ۵۶، ۶۱، ۶۴، ۶۹، ۸۰، ۱۰۲،

۲. آلوسی بغدادی، ابوالفضل شهاب الدّین محمود (د:

۱۰۵، ۱۰۸، ۱۰۸، ۱۲۷؛ ج ۹، ص ۳۷ - ۳۸.

۱۲۷۰ هـ)، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و التّبع الثّانی، بیروت: دار احیاء الثّراث العربی، [بی تا]، ج ۱، ص ۱۳۳؛ ج ۷، ص ۲۲۷.

۱۰۵، ۱۱۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۸۵، ۱۹۱، ۳۱۶؛ ج ۳، ص ۷،

۳. آوی، ابوسعّد (۳۴۵ - ۴۳۲ هـ)، نثر الذّرّ، به تحقیق محمّد ابراهیم عبدالرحمان و علی محمّد بجاوی، قاهره: هیأة المصریة عامّة للکتاب، ۱۹۸۷م، ج ۵، ص ۲۲۹.

۱۱۷ - ۱۱۸، ۱۶۹ - ۱۷۰، ۳۹۳، ۴۰۹، ۴۲۲، ۴۳۴،

۴. ابراهیم زاده، حسن (ت: ۱۳۱۴ هـ) و محمّد عابدی

۴۳۸ - ۴۳۹، ۴۴۶، ۴۷۱ - ۴۷۳، ۴۹۵؛ ج ۸، ص

۱۰۲، ۱۰۵، ۱۰۸، ۱۲۷؛ ج ۹، ص ۳۷ - ۳۸.

۷. ابن اثیر شیبانی، عزّالدّین ابوالحسن علیّ بن ابوالحسن

محمّد بن محمّد بن عبدالکریم بن عبدالواحد (۵۴۴ -

۵۶۰۶ هـ)، اللّیاب فی تهذیب الثّساب، مصر: [بی تا]،

۱۳۵۶ هـ، ج ۲، ص ۷۷.

۸. ابن انباری، ابوالبرکات عبدالرحمان بن محمّد (۸۸۰ -

۹۴۲ هـ)، نزهة الأثیاء فی طبقات الادبایا، به تحقیق

ابراهیم سامرای، بغداد: مكتبة الاندلس و دانشگاه

بغداد، ۱۹۷۰م / ۱۲۹۴ هـ / ۱۳۴۹ هـ، ص ۳۹۷ -

۴۰۱.

۹. ابن تفری بردی اتابکی، ابوالمحاسن جمال الدّین

یوسف (۸۱۳ - ۸۷۴ هـ)، التّجوم الزّاهرة فی ملوک

المصر و القاهرة، مصر: وزارت فرهنگ و ارشاد،

۱۹۷۲م، ج ۱، ص ۵۱؛ ج ۲، ص ۳۰، ۴۴، ۵۴۵؛ ج ۴،

ص ۶۰، ۶۱، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۴۳، ۱۴۵، ۱۶۹ -

۱۷۱، ۳۹۸.

۱۰. ابن جوزی، ابوالفرج عبدالرحمان بن علیّ بن محمّد

(د: ۵۹۷ هـ)، المنتظم فی تاریخ الملوک و الامم، به

تحقیق محمّد و مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت: دار

الکتب العلمیة، چاپ اول ۱۴۱۲ هـ / ۱۹۹۲م، ج ۶، ص

۱۹. ابن شهر آشوب سروی مازندرانی، ابوجعفر رشیدالدین محمد بن علی (۴۸۸ - ۵۸۸هـ)، معالم العلماء فی فهرست کتب الشیعة و اسماء مصنفین منهم، نجف: المطبعة الحیدریة، ۱۳۶، ۱۵۸، ۱۸۲ - ۲۷۵.
۲۰. ابن شهر آشوب سروی مازندرانی، ابوجعفر رشیدالدین محمد بن علی (۴۸۸ - ۵۸۸هـ)، مناقب آل ابی طالب، به کوشش محمدکاظم کتبی، نجف: المطبعة الحیدریة، ۱۳۷۶/۱۹۵۶م، ج ۱، ص ۱۴۰، ۲۲۹ - ۲۳۰، ۲۳۴؛ ج ۲، ص ۱۱۳، ۳۵۸؛ ج ۳، ص ۶۶، ۲۰۲، ۴۱۵، ۴۴۱.
۲۱. ابن طاووس حسنی حلّی، رضی الدّین ابوالقاسم علی بن موسی (۵۸۹ - ۶۶۴هـ)، الیقین یااختصاص مولانا علی بامرة المؤمنین، به تحقیق انصاری، قم: دارالکتاب، چاپ اول ۱۴۱۳هـ، ص ۱۷۴ - ۱۷۵، ۴۵۷.
۲۲. ابن طاووس حسنی حلّی، رضی الدّین ابوالقاسم علی بن موسی (۵۸۹ - ۶۶۴هـ)، سعد السعود، قم: رضی، ۱۳۶۳هـ، ص ۱۳۶.
۲۳. ابن طاووس حسنی حلّی، رضی الدّین ابوالقاسم علی بن موسی (۵۸۹ - ۶۶۴هـ)، فرج المهموم فی تاریخ علماء النجوم، قم: شریف رضی، ۱۳۶۳هـ، ص ۱۷۷ - ۱۸۱.
۲۴. ابن عدیم، کمال الدّین عمر بن احمد بن ابی جرادة (۵۸۸ - ۶۶۰هـ)، بغیة الطّلب فی تاریخ حلب، به تحقیق
- ۲۴۲؛ ج ۷، ص ۱۰۳، ۱۲۱ - ۱۲۲، ۱۷۹ - ۱۸۰، ۱۸۴ - ۱۸۵، ۱۹۱، ۱۹۷، ۲۹۵؛ ج ۶، ص ۲۴۲؛ ج ۹، ص ۱۷۱.
۱۱. ابن حاجب نحوی مالکی، جمال الدّین ابوعمر و عثمان بن عمر (۵۷۰ - ۶۴۶هـ)، الشّافیة، [بی جا: بی نا، بی تا]، ج ۴، ص ۲۹۸ - ۲۹۹، ۵۱۰.
۱۲. ابن حجر عسقلانی شافعی، شهاب الدّین ابوالفضل احمد بن علی بن محمد (۷۷۳ - ۸۵۲هـ)، لسان المیزان^۲، [بی جا: بی نا]، ۱۳۲۹ - ۱۳۳۱هـ، ج ۱، ص ۶، ۴۱۳ - ۴۱۶، ۴۶۱ - ۴۶۴.
۱۳. ابن حزام، ابو زکریّا محیی الدّین یحیی بن شرف بن مرّی بن حسن بن حسین (د: ۶۷۶هـ)، تهذیب الأسماء و اللّغات، بیروت: دار الفکر، چاپ اول ۱۹۹۶م، ج ۱، ص ۶۷.
۱۴. ابن خلّکان، ابوعباس شمس الدّین احمد بن محمد بن أبوبکر (۶۰۸ - ۶۸۱هـ)، وفيات الأعیان و أنباء أبناء الزّمان، به تحقیق احسان عباس، بیروت: دار الثقافة، ۱۹۶۸م، ج ۱، ص ۱۰، ۷۵، ۹۳ - ۹۵، ۲۰۶، ۲۰۸ - ۲۰۹، ۲۲۳ - ۲۲۹؛ ج ۲، ص ۵۹، ۸۳، ۱۱۸؛ ج ۳، ص ۱۸۳، ۱۹۶، ۲۰۷، ۳۰۷، ۳۶۶، ۳۷۵، ۴۲۵، ۴۷۷؛ ج ۴، ص ۴۹، ۸۰، ۲۰۴، ۳۰۴، ۳۸۳، ۴۰۱ - ۴۰۲، ۴۰۶، ۴۴۱؛ ج ۵، ص ۱۰۴، ۱۰۸، ۱۱۰، ۱۱۲، ۱۲۱.
۱۵. ابن دمیاطی حسامی، حافظ ابوالحسین احمد (د: ۷۴۹هـ)، المستفاد من ذیل تاریخ بغداد، به تحقیق مصطفی عبدالقار عطا، بیروت: دارالکتب العلمیة، چاپ اول ۱۴۱۷هـ/۱۹۹۷م، ص ۸۶ - ۸۹.
۱۶. ابن شحنة، تاریخ یاروضة المناظر فی أخبار الأوائل و الأواخر، حاشیة الکامل ابن اثیر، قاهره: [بی تا]، ۱۲۹۰ - ۱۳۰۳هـ، ج ۸، ص ۱۳۹ - ۱۴۰؛ ج ۱۲، ص ۵.
۱۷. ابن شهیه، ابو بکر بن احمد بن محمد بن عمر (۷۷۹ - ۸۵۱هـ)، طبقات الشّافیة، به تحقیق حافظ عبدالمعیم خان، بیروت: عالم الکتب، چاپ اول ۱۴۰۷هـ، ج ۲، ص ۱۷۱.
۱۸. ابن شهیه، ابو بکر بن احمد بن محمد بن عمر (۷۷۹ - ۸۵۱هـ)، طبقات النّحاة و اللّغویین، ص ۲۱۹ - ۲۲۶.
۱. نیز نک: چاپ بیروت: دار صادر، ۱۳۵۸هـ؛ چاپ حیدرآباد دکن: [بی نا، بی تا]، ج ۷، ص ۱۷۹ - ۱۸۱.
۲. گزیده کتاب میزان الاعتدال فی نقد الرّجال از شمس الدّین ابوعبدالله محمد بن احمد بن عثمان ذهبی (۶۷۳ - ۷۴۸ق).
۳. هم چنین نک: چاپ مصر، ۱۳۶۷هـ/۱۹۴۸م، ۱، ص ۲۰۶ - ۲۱۰ و....
۴. نیز نک: چاپ بیروت: مؤسّسة الرّسالة، چاپ اول ۱۳۰۶هـ، ۱۹۳ - ۱۹۶.

- سهیل زکار، بیروت: دارالفکر، چاپ اول ۱۹۸۸م، ج ۲، ص ۵۵۷، ۶۷۲.
۲۵. ابن عساکر، علی بن حسن (۴۹۹-۵۷۱هـ)، تبیین کذب المفتری فیما نسب الی الامام ابی الحسن الاشعری، به تحقیق احمد حجازی سقا، بیروت: دارالنجیل، ۱۴۱۶هـ/۱۳۷۴هـ، ج ۱، ص ۲۱۰، ۲۴۴، ۳۴۱.
۲۶. ابن عماد حنبلی، ابوفلاح عبدالحی بن احمد بن محمد (د: ۱۰۸۹هـ)، شذرات الذهب فی اخبار من ذهب، بیروت: دارالکتب العلمیة، [بی تا]، ج ۳، ص ۱۱۳-۱۲۵.
۲۷. ابن عنبة حسینی، سید جمال الدین احمد بن علی (د: ۸۲۸هـ)، عمدة الطالب فی انساب آل ابی طالب، نجف: مطبعة الحیدریة، چاپ دوم ۱۳۸۰هـ، ص ۸۰-۸۱.
۲۸. ابن فندق بیهقی، ظهیرالدین ابوالحسن علی بن ابوقاسم بن زید (۴۹۱-۵۶۵هـ)، تاریخ بیهق، به تصحیح و تعلیق احمد بهمن یار کرمانی (۱۲۶۲-۱۳۳۴هـ) و با مقدمه محمد قزوینی بن عبدالوهاب قزوینی (۱۲۵۶-۱۳۲۸هـ)، تهران: دانش، ۱۳۱۷هـ، ص ۱۲۵.
۲۹. ابن کثیر، ابوالفداء اسماعیل بن عمر (۷۰۰-۷۷۴هـ)، البدایة و النہایة، به تحقیق و تعلیق علی شیری، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ اول ۱۹۸۸م، ج ۷، ص ۳۰۶؛ ج ۱۱، ص ۳۵، ۲۹۷، ۳۰۲، ۳۱۲، ۳۱۶، ۳۲۲، ۳۵۹.
۳۰. ابن مسکویه، ابوعلی احمد بن محمد (د: ۴۲۱هـ)، تجارب الامم و تعاقب الهمم، لیدن، ۱۹۱۳م، ج ۲، ص ۲۹۳-۲۹۵، ج ۶، ص ۱۶۸.
۳۱. ابن ندیم بغدادی، ابوالفرج محمد بن اسحاق (۲۹۷-۳۸۵هـ)، الفهرست، به تحقیق رضا تجدد، تهران، ۱۳۵۰هـ، ص ۱۵۰.
۳۲. ابن وردی، زین الدین عمر (ق ۸هـ)، تاریخ، نجف: المطبعة الحیدریة، ۱۳۸۹هـ، ج ۱، ص ۳۱۲.
۳۳. ابن یوسف شیرازی، ابواسحاق ابراهیم بن علی (۳۹۳-۴۷۶هـ)، طبقات الفقهاء، به تحقیق خلیل المیس، بیروت: دارالقلم، ج ۱، ص ۱۲۹.
۳۴. ابوالحسنی (منذر)، علی، سیاهپوشی درسوگ ائمه نور، تهران: مؤلف، چاپ اول ۱۳۷۵هـ، ص ۲۳۰-۳۴۰.
۳۵. ابوالفتوح رازی، جمال الدین حسین بن علی بن محمد (ز ۵۵۲هـ)، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، به تصحیح محمدجعفر یاحقی (ت: ۱۳۲۶هـ) و محمد مهدی ناصح (۱۳۱۸هـ)، چاپ اول ۱۳۷۵هـ، ج ۷، ص ۲۴.
۳۶. ابوالفداء، عمادالدین اسماعیل بن علی (د: ۷۲۲هـ)، مختصر تاریخ البشرا یا المختصر فی اخبار البشرا یا تاریخ ابوالفداء، قسطنطنیة: [بی نا]، ۱۲۸۶هـ، ج ۲، ص ۱۳۷.
۳۷. ابونعمین، احمد بن عبدالله اصفهانی (د: ۴۳۰هـ)، ذکر اخبار اصفهان، لیدن: چاپخانه بریل، ۱۹۳۴م، ج ۱، ص ۲۱۴؛ ج ۲، ص ۱۲۸.
۳۸. اتحاد، هوشنگ، پژوهشگران معاصر ایران، تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۷۸هـ، ص ۲۶۲، ۳۹۰.
۳۹. احسن التفسیر، ص ۳۹۵.
۴۰. احسانبخش، صادق، دانشوران و دولت مردان گیل و دیلم، ویراسته عباس شرفی ماسوله، [بی جا]: صادقین، ۱۳۸۰هـ، ص ۲۲۸-۲۲۹.
۴۱. احمد بن محمد، تاریخ نگارستان، بمبئی: [بی نا]، ۱۲۷۵هـ، ص ۱۵۵-۱۵۷.
۴۲. ازدی خزرجی، ابوالحسن جمال الدین علی بن ظافر (۵۶۷-۶۱۳هـ)، بدایع البدایة، مصر: مطبعة محمد
-
۱. نیز نک: چاپ قم: انصاریان، ۱۴۱۷هـ/۱۹۹۶م، ص ۶۶، ۱۹۵، ۲۰۶.
۲. نیز نک: چاپ سید ابوالقاسم امامی، تهران: سروش، ۱۴۰۷هـ/۱۳۶۶هـ/۱۹۸۷م و ترجمه محمد فضائلی، تهران: زرین، ۱۳۶۶هـ.
۳. نیز نک: چاپ قاهره: [بی نا، بی تا]، ص ۱۹۴؛ چاپ لایبزیک: [بی نا]، ۱۸۷۱م، ص ۱۲۵.
۴. نیز نک: ترجمه آلمانی آن توسط هولت، فرایبورگ، ۱۹۸۳م.

- مصطفی، ۱۳۱۶هـ، ص ۱۷۷^۱.
۴۳. اسفراینی بغدادی، ابومنصور عبدالقاهر بن طاهر (د: ۵۴۲۹هـ)، الفرق بین الفرق و بیان الفرقة الناجية منهم، به تحقیق گروه احیای تراث عربی در دارالآفاق، بیروت: دارالجمیل، ۱۴۰۸/۱۹۸۷م، ص ۱۱۱، ۱۸۴-۱۸۵^۲.
۴۴. اسفزاری، معین‌الدین محمد (ق ۵۹هـ)، روضات الجنّات فی اوصاف مدینة هرات، به تصحیح سیدمحمدکاظم امام، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۳۹هـ، ج ۱، ص ۵۳۶.
۴۵. اسکندری، احمد و مصطفی عنانی، الوسيط فی الادب العربی و تاریخه، مصر: [بی‌نا]، ۱۹۵۰م، ص ۲۱۱-۲۱۲.
۴۶. اشپولز، برتولد^۲ (۱۹۱۱-۱۹۹۰م)، تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی، ترجمه عبدالجواد فلاطوری و مریم میراحمدی (ت: ۱۳۲۲هـ)، تهران: علمی و فرهنگی (ش ۸۰)، ۱۳۶۹هـ، ج ۱، ص ۱۸۱.
۴۷. اصفهانی، محمود بن محمد بن حسین (۵۴۲-۵۶۱۲هـ)، دستور الوزارة، به تصحیح و تعلیق رضا انزابی‌نژاد، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۴هـ، ص ۶۵-۶۶، ۹۷.
۴۸. اعصم، عبدالامیر، ابوحنّان التوحیدی فی کتاب المقابسات، بغداد: دار الشؤون الثقافية، [بی‌نا]، ص ۶۰-۷۱.
۴۹. اعلم، هوشنگ (ت: ۱۳۰۷هـ)، جستارهایی در تاریخ علوم دوره اسلامی، تهران: بنیاد دایرةالمعارف اسلامی، چاپ اول ۱۳۸۱هـ، ص ۳۰۹.
۵۰. افشار، ایرج (ت: ۱۳۰۴هـ)، فهرست مقالات فارسی در زمینه تحقیقات ایرانی، تهران، ۱۳۴۸-۱۳۷۴هـ، ج ۱، ص ۳۱۹۳، ۳۲۴۴؛ ج ۲، ص ۲۸۶، ۲۶۲۱، ۳۶۱۰، ۳۶۳۰؛ ج ۳، ص ۵۴۲۸، ج ۴، ص ۶۴۵، ۵۹۰۳.
۵۱. افندی اصفهانی، میرزا عبدالله بن عیسی (د: ۱۱۳۰هـ)، تعلیقة امل الآمل، به تحقیق سید احمد حسینی [اشکور]، قم: کتابخانه مرعشی، ۱۴۱۰هـ، ص ۱۰۳.
۵۲. افندی اصفهانی، میرزا عبدالله بن عیسی (د: ۱۱۳۰هـ)، ریاض العلماء و حیاض الفضلاء، به تحقیق سید احمد حسینی [اشکور] و به اهتمام سید محمود مرعشی نجفی، قم: کتابخانه مرعشی، چاپ اول ۱۴۰۱هـ، ج ۱، ص ۸۴-۹۱^۲.
۵۳. الفهرس التّهیدی للمخطوطات المصوّرة، قاهره: [بی‌نا]، ۱۹۴۸م، ص ۲۳۶.
۵۴. ابن مرتضی، المعتزلة، ص ۲۱۰، ۲۱۲.
۵۵. اصول النقد العربی، ص ۱۱۲.
۵۶. امین، احمد (۱۸۸۶-۱۹۵۴م)، ظهر الاسلام، قاهره: مكتبة النهضة المصرية، ۱۹۶۲م، ج ۱، ص ۷۳.
۵۷. امین عاملی، سید حسن بن محسن (۱۳۲۱-۱۳۸۲هـ)، مستدرکات اعیان الشیعه، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات، ۱۴۰۸هـ، ج ۲، ص ۸۳-۸۴، ۹۰، ۱۵۶، ۲۱۲، ۳۶۷؛ ج ۳، ص ۵۴، ۱۸۹، ۲۰۵، ۲۴۲؛ ج ۴، ص ۸؛ ج ۶، ص ۲۴؛ ج ۷، ص ۴۲، ۴۴، ۲۸۱.
۵۸. امین عاملی، سید محسن بن عبدالکریم (د: ۱۳۷۱هـ)، اعیان الشیعه، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات، ۱۴۰۳هـ، ج ۱، ص ۳۳، ۵۸، ۱۲۴، ۱۲۷، ۱۳۶، ۱۵۰، ۱۵۴، ۱۵۴، ۱۶۴، ۱۷۴، ۱۸۲، ۱۸۹، ۱۹۱، ۲۰۵، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۵؛ ج ۲، ص ۹۸، ۱۶۹، ۲۰۶، ۲۶۸، ۴۴۰، ۴۶۹، ۴۷۱، ۵۳۵، ۵۴۰، ۵۴۲، ۵۶۲، ۵۷۱، ۵۷۸؛ ج ۳، ص ۶۰، ۶۱، ۶۶، ۹۴، ۱۰۱، ۱۰۷، ۱۵۴، ۲۲۹، ۳۲۶، ۳۲۸، ۳۷۶، ۳۴۱، ۵۲۹، ۵۴۵، ۶۲۴، ۶۲۵؛ ج ۴، ص ۸۳، ۱۱۱، ۱۲۲، ۱۳۲، ۳۲۵، ۴۵۶، ۵۱۶؛ ج ۵، ص ۸، ۱۰، ۱۱، ۱۳، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۷، ۲۲۱، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۵۴.
۱. نیز نک: چاپ بولاق: [بی‌نا]، ۱۲۷۸هـ.
۲. نیز نک: ترجمه محدّجواد مشکور، تهران: اشراقی، ۱۳۵۸هـ.
3. Bertold Spuler.
۴. نیز نک: ترجمه فارسی محدّدباقر ساعدی خراسانی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، خرداد ۱۳۶۶هـ، ص ۱۱۷-۱۲۸.

رضوی، ۱۳۷۴ هـ.ش، ج ۱، ص ۱۱۱، ۳۷۲.
 ۶۷. براون، ادوارد گرانویل^۷ (۱۸۶۲ - ۱۹۲۶ م)، طب
 اسلامی^۸، ترجمه مسعود رجب‌نیا (ت: ۱۳۹۸ هـ.ش)،
 تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، چاپ اول
 ۱۳۳۷ هـ.ش، ص ۵۴.

۶۸. برقمی قمی، سید علی‌اکبر (ت: ۱۳۷۸ هـ.ش)، راه‌نمای
 دانشوران، قم: چاپ‌خانه تابش، ۱۳۲۸ هـ.ش، ج ۲، ص
 ۶۰-۶۲.

۶۹. برقوقی، عبدالرحمان (۱۸۷۶ - ۱۹۴۴ م)، شرح دیوان
 المتنبی، [بی‌جا]: کتاب‌فروشی ارومیه‌ای، ۱۳۶۸ هـ.ش،
 افست از روی چاپ قاهره: مکتبه التجاریة الکبری،
 ویرایش دوم ۱۳۵۷ هـ.ش / ۱۹۳۸ م، ج ۱، ص ۹۸.

۷۰. بروکلیمان، کارل^۹ (۱۸۶۸ - ۱۹۵۶ م)، تاریخ الادب
 العربی، ترجمه به عربی از عبدالحلیم نجار و یعقوب
 بکر، [قاهره]: دارالمعارف، ج ۱، ص ۱۳۰ - ۱۳۱؛ ج
 ۲، ص ۲۶۸ - ۲۷۱.

۷۱. بروکلیمان، کارل (۱۸۶۸ - ۱۹۵۶ م)، تکملة تاریخ
 الادب العربی، لیدن: [بی‌نا]، ۱۹۳۷ م، ج ۱، ص ۱۹۸ -
 ۱۹۹، ۵۹۶، ۶۹۹ - ۷۰۰.

۷۲. بغدادی بابانی، اسماعیل یاشا بن محمد امین (د:
 ۱۳۳۹ هـ)، هدیة العارفين، بیروت: دار احیاء التراث
 العربی، [بی‌نا]، ج ۱، ص ۲۰۹، ۲۷۳، ۴۳۶؛ ج ۲، ص
 ۵۸، ۷۶؛ ج ۵، ص ۲۹.

۱. نیز نک: چاپ بیروت: اعلمی، ۱۴۱۴ هـ، ج ۴، ص
 ۵۹-۱۰۴.

۲. نیز نک: ویرایش دوم، قم: خرم، ۱۳۷۱ هـ.ش.

۳. ذیلی برای یتیمه الذهر.

۴. نیز نک: چاپ محمد راغب طباطبائی (۱۸۷۵ - ۱۹۵۱ م)،
 حلب: طباطبائی، ۱۳۴۸ هـ.ش / ۱۳۰۸ هـ.ش.

۵. نیز نک: چاپ نجف: [بی‌نا]، ۱۹۶۵ - ۱۹۶۷ م.

۶. عنوان اصلی: مذاهب الاسلامیین.

7. Edward Granvil Browne.

8. Arabic Medicine.

9. Carl Brockelmann.

۲۷۷، ۲۸۰، ۴۳۵؛ ج ۶، ص ۱۰۵، ۱۰۸، ۱۱۶، ۱۱۷،
 ۳۱۶، ۳۶۰؛ ج ۷، ص ۳۰۵، ۳۵۷، ۴۱۰، ۴۳۹، ۴۶۴؛
 ج ۸، ص ۸۱، ۱۳۹، ۱۸۲، ۱۸۸، ۲۰۶، ۲۵۵، ۴۱۶،
 ۴۲۰، ۴۲۷، ۴۳۲ - ۴۳۴، ۴۳۹؛ ج ۹، ص ۱۰۴، ۱۱۵،
 ۲۲۰، ۳۸۰، ۳۹۸؛ ج ۱۰، ص ۱۳۸، ۱۷۲، ۲۰۲؛ ج
 ۱۱، ص ۲۳۵، ۲۸۳، ۳۲۲، ۳۳۵ - ۳۳۹، ۳۹۰، ۳۹۶،
 ۵۷۵.

۵۹. امینی نجفی، عبدالحسین (د: ۱۳۹۰ هـ)، الغدير فی
 الکتاب و السنّة و الادب، بیروت: دارالکتب العربی،
 چاپ چهارم ۱۳۷۹ هـ.ش / ۱۹۷۷ م، ج ۱، ص ۳۴۲؛ ج ۲،
 ص ۷۲ - ۷۳، ۱۳۰ - ۱۳۲؛ ج ۴، ص ۴۰ - ۸۱، ۸۷،
 ۹۵، ۱۲۱، ۱۷۲؛ ج ۷، ص ۱۲۸؛ ج ۱۰، ص ۳۳۵.

۶۰. ایمانی، مجتبی، تاریخ فرهنگ اصفهان، اصفهان:
 دانشگاه اصفهان (ش ۱۲۲)، چاپ اول ۱۳۵۵ هـ.ش،
 ص ۲۶.

۶۱. باستانی یاریزی، محمدابراهیم (ت: ۱۳۰۴ هـ.ش)،
 حماسه کویر، تهران: امیرکبیر، ۱۳۵۷ هـ.ش، ص ۱۰۴،
 ۳۳۹.

۶۲. باخزری، علی بن حسن (د: ۵۴۶۷ هـ)، دمیة القصر و
 عصرة اهل العصر یا تاج الکتاب فی طبقات الشعراء
 العرب^۳، به تحقیق محمد تونجی (ت: ۱۹۳۳ م)،
 بیروت: دارالجمیل، ۱۴۱۴ هـ، ج ۱، ص ۳۰۱.

۶۳. باقلانی، ابوبکر محمد بن طیب بن محمد بن جعفر بن
 قاسم (د: ۴۰۳ هـ)، اعجاز القرآن، به تحقیق: سید احمد
 صقر، قاهره: دارالمعارف، ص ۲۱۹، ۲۲۶، ۲۳۳،
 ۲۵۶، ۲۸۱.

۶۴. بحر العلوم، سید مهدی (د: ۱۲۱۳ هـ)، الفوائد الرجالیة،
 تهران: مکتبه الصادق، ۱۳۶۳ هـ، ج ۱، ص ۱۸۴، ۳۳۶؛
 ج ۳، ص ۱۳۰.

۶۵. بحرانی، عبدالله بن نورالله (ق ۵۱۳ هـ)، عوالم العلوم، قم:
 مدرسه امام مهدی (عج)، چاپ اول ۱۴۰۷ هـ، ص ۵۷۸
 - ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰.

۶۶. بدوی، عبدالرحمان، تاریخ اندیشه‌های کلامی در
 اسلام^۶، ترجمه حسین صابری (ت: ۱۳۴۵ هـ.ش)،
 مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس

۷۳. بلاغی نایینی، عبدالحجّت (۱۲۷۴ - ۱۳۵۶ هـ.ش)، تاریخ مقابر اصفهان.
۷۴. بلّیح، عبدالحکیم، ادب المعتزله الی نهاية القرن الرابع الهجری، قاهره: النّهضة، ۱۹۵۹ م، ص ۱۵۱، ۱۵۳.
۷۵. بوصیری، شرف‌الدین ابو‌عبداللّه محمّد بن سعید (۶۰۸ - ۶۹۶ هـ)، الکواکب الذریّة فی مدح خیر البریّة، تهران: سروش، ۱۳۶۱ هـ.ش، ج ۱، ص ۳۶۲، ۴۸۰.
۷۶. بیاضی عاملی نباطی، ابو‌محمّد زین‌الدین علیّ بن یونس (۷۹۱ - ۸۷۷ هـ)، الصّراط المستقیم الی مستحقّی القّدیم، به تحقیق و تصحیح و تعلیق محمّدباقر یهودی، تهران: المکتبه المرتضویّه، چاپ اول ۱۳۸۴ هـ، ج ۱، ص ۲۳۰؛ ج ۳، ص ۶۵ - ۶۶.
۷۷. بیرشک، احمد (۱۲۸۵ - ۱۳۸۱ هـ.ش) و دیگران، کارنامه بزرگان ایران، تهران: اداره کلّ انتشارات رادیو، ۱۳۴۰، ص ۲۸۹.
۷۸. بیهقی، محمّد بن حسین (۳۸۵ - ۴۸۰ هـ)، تاریخ بیهقی، به کوشش خلیل خطیب رهبر (ت: ۱۳۰۲ هـ.ش)، تهران: مهتاب، ج ۱، ص ۱۸؛ ج ۲، ص ۴۱۲.
۷۹. پرویز، عبّاس، دیالمه و غزنویان، ص ۲۶.
۸۰. پژوهشکده باقرالعلوم (ع)، گلشن ابرار، خلاصه‌ای از زندگی...، قم: معروف، چاپ اول ۱۳۷۹ هـ.ش، ص ۳۵ - ۴۳.
۸۱. پوپ، آرتور اپهام^۱ (۱۸۸۱ - ۱۹۶۹ م)، شاه‌کارهای هنر ایران، ترجمه [و تلخیص] پرویز ناتل خانلری، تهران: فرانکلین، ۱۳۳۸ هـ.ش، ص ۱۵۶.^۲
۸۲. پورکریم، هوشنگ، فشندک به ضمیمه جغرافیای طالقان، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران (ش ۶)، ۱۳۴۱ هـ.ش، ص ۱۲۲ - ۱۲۳.
۸۳. تبریزی، میرزاعلی (د: ۱۳۳۰ هـ)، مرآة الکتب، به تحقیق محمّدعلی حائری، قم: کتابخانه مرعشی، چاپ اول ۱۴۱۴ هـ، ج ۱، ص ۳۵۰ - ۳۵۷.
۸۴. ترمانینی، عبدالسلام (ت: ۱۹۱۳ م)، احداث التّاریخ الاسلامی بترتیب السّنین، دمشق: دارالطّلاس، ۱۴۰۸/۱۳۶۶ هـ.ش، ج ۲، ص ۸۸۶ - ۸۸۸.
۸۵. ستّری (شوشتری)، محمّدتقی (۱۲۸۲ - ۱۳۷۴ هـ.ش)،
- قاموس الرجال، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم ۱۴۱۰ هـ، ج ۲، ص ۳۹.
۸۶. تشیّد، علی‌اکبر، قهرمانان اسلام، باختران: کتابخانه اسلام، ج ۳، ص ۲۰۴ - ۲۲۴.
۸۷. تفتازانی هروی شافعی خراسانی، سعدالدین مسعود بن عمر بن عبداللّه (د: ۷۹۳ هـ)، مختصر المعانی، قم: مکتبه مصطفوی، [بی‌تا]، ص ۱۷، ۳۰، ۳۱۶.
۸۸. تفضلی، آذر (ت: ۱۳۳۶ هـ.ش) و مهین فضالی جوان (ت: ۱۳۳۷ هـ.ش)، فرهنگ بزرگان اسلام و ایران، مشهد: آستان قدس رضوی، چاپ اول ۱۳۷۲ هـ.ش، ص ۹۵.
۸۹. توحیدی نحوی شیرازی، ابو‌حییان علیّ بن محمّد بن عبّاس (د: ۳۸۰ هـ)، الامتاع و المؤمنة، به کوشش احمد امین و احمد الزّین، قاهره: گروه تألیف و ترجمه و نشر، ۱۹۳۹ - ۱۹۴۴ م، ج ۱، ص ۵۳ - ۶۷.
۹۰. توحیدی نحوی شیرازی، ابو‌حییان علیّ بن محمّد بن عبّاس (د: ۳۸۰ هـ)، المقابسات، مصر: [بی‌تا]، ۱۳۴۷/۱۹۲۹ م، ص ۹۳ - ۱۰۱، ۲۳۷.
۹۱. تویسرکانی، قاسم، عدد من بلغاه ایران فی اثمة العرب و نجف من آثارهم، تهران: دانشگاه تهران (ش ۴۰۲)، ۱۳۳۶ هـ.ش، ص ۱۰۶ - ۱۰۸.
۹۲. تهرانی، آقابزرگ (۱۲۹۳ - ۱۳۸۹ هـ)، الذریعة الی تصانیف الشیعة، بیروت: دارالاضواء، چاپ دوم ۱۴۰۳ هـ، ج ۱، ص ۳۳، ۵۶ - ۵۷، ۳۳۶؛ ج ۲، ص ۶۴، ۶۶، ۱۷۹، ۲۴۸، ۲۵۰، ۲۷۵، ۳۰۸، ۳۲۱، ۳۸۲، ۳۹۵، ۴۱۱؛ ج ۳، ص ۲۷۸، ۳۴۲؛ ج ۴، ص ۵، ۲۱ - ۲۲، ۲۵۸، ۲۵۹، ۱۵۹، ۱۹۱، ۲۲۶، ۲۳۴ - ۲۳۵، ۳۴۹، ۳۶۰؛ ج ۵، ص ۳، ۳۱، ۳۱، ۳۱، ۴۷، ۷۸، ۱۴۷، ۲۸۹، ۲۹۲؛ ج ۶، ص ۱۸۳، ۲۲۶، ۲۵۶، ۲۷۶، ۳۱۲؛ ج ۷، ص ۸۲، ۱۲۰ - ۱۲۱، ۱۶۹، ۱۸۴، ۲۹۸، ۳۰۳؛ ج ۸، ص ۱۰۹، ۳۴۴؛ ج ۹، ص ۱۸، ۳۴، ۴۷، ۷۳، ۱۴۲، ۴۵۵، ۵۷۷.

1. Arthur Upham Pope.

۲. نیز نک: ترجمه و تلخیص آن در: ایران از نظر خاورشناسان، ص ۱۸۷.

- ۶۹۷، ۱۱۰۹، ۱۱۵۳؛ ج ۱۰، ص ۳۴، ۴۹، ۱۴۲، ۲۴۹، ۲۶۱؛ ج ۱۱، ص ۵، ۱۶، ۳۷، ۳۹، ۵۶، ۱۰۷؛ ج ۱۲، ص ۸۹؛ ج ۱۳، ص ۸۸؛ ج ۱۴، ص ۲۴۱؛ ج ۱۵، ص ۱، ۲۵۴، ۳۴۲، ۳۷۵؛ ج ۱۶، ص ۴۶، ۱۲۲، ۱۷۶، ۲۴۵، ۲۶۴، ۲۹۶، ۳۷۵؛ ج ۱۷، ص ۱۴۵، ۱۷۰، ۲۶۴، ۲۶۸؛ ج ۱۸، ص ۴۲، ۶۱، ۱۰۶؛ ج ۱۹، ص ۳۰؛ ج ۲۰، ص ۱۱، ۵۱، ۷۸، ۱۶۷؛ ج ۲۱، ص ۲۱، ۲۱؛ ج ۲۲، ص ۶؛ ج ۲۴، ص ۲۸۹، ۴۱۴، ۴۱۸؛ ج ۲۵، ص ۶۷، ۹۲، ۱۳۸، ۲۰۰، ۲۸۰-۲۸۲؛ ج ۲۶، ص ۱۴۲.
۹۳. تهرانی، آقازیرگ (۱۲۹۳-۱۳۸۹هـ)، نوابغ الزوارة فی رابعة المآت، بیروت: دارالکتاب العربی، چاپ اول ۱۳۹۱/۱۹۷۱م، ص ۶۲-۶۳، ۲۵۸.
۹۴. تیموریاشا، احمد، التذکرة التیموریة، مصر: [بی‌نا]، ۱۹۵۳م، ص ۱۹۳.
۹۵. ثعالی نیشابوری، ابومنصور عبدالملک بن محمد بن اسماعیل (۳۵۰-۵۴۲۹هـ)، تمّة الیتمة، تهران: [بی‌نا]، ۱۳۵۳هـ، ج ۲، ص ۱۲۱.
۹۶. ثعالی نیشابوری، ابومنصور عبدالملک بن محمد بن اسماعیل (۳۵۰-۵۴۲۹هـ)، التمثیل و المحاضرة، به تحقیق عبدالفتاح محمد حلّو، قاهره: دار احیاء الکتب العربیة، ۱۳۸۱/۱۹۶۱م، ص ۲۲۲.
۹۷. ثعالی نیشابوری، ابومنصور عبدالملک بن محمد بن اسماعیل (۳۵۰-۵۴۲۹هـ)، فقه اللّغة، ص ۲۲، ۲۶۱.
۹۸. ثعالی نیشابوری، ابومنصور عبدالملک بن محمد بن اسماعیل (۳۵۰-۵۴۲۹هـ)، یتمة الذّهر فی ابناء ابنائه ذلک (محاسن اهل) العصر، به تحقیق محمد محیی الدّین عبدالحمید، بیروت: دار الفکر، ۱۳۹۳هـ، ج ۱، ص ۱۳۷؛ ج ۲، ص ۲۴۶-۲۴۷؛ ج ۳، ص ۱۱۰، ۲۲۵-۲۳۷.
۹۹. ثعالی، نیشابوری، ابومنصور عبدالملک بن محمد بن اسماعیل (۳۵۰-۵۴۲۹هـ)، من غاب عنه المطرب، ص ۲۸۴.
۱۰۰. جابری انصاری، محمدحسن (۱۲۴۹-۱۳۵۵هـ)، تاریخ اصفهان، به تصحیح جمشید مظاهری (ت):
۱۰۱. جابری انصاری، محمدحسن (۱۲۴۹-۱۳۵۵هـ)، تاریخ اصفهان وری و همة جهان، اصفهان: مجلّة خرد، [چاپ اول] مهر ۱۳۲۱هـ/۱۳۶۲هـ، ص ۲۲۵.
۱۰۲. جابلقی بروجردی، سیّد علی اصغر (د: ۱۳۱۳هـ)، طرائف المقال فی معرفة طبقات الرّجال، با مقدّمه آیت الله سیّد شهاب الدّین مرعشی (۱۲۷۶ - ۱۳۶۹هـ)، به تحقیق سیّد مهدی رجایی (۱۳۳۶هـ -)، قم: کتابخانه مرعشی، ۱۳۱۰هـ/۱۳۶۹هـ، ج ۱، ص ۱۴۵.
۱۰۳. جرجانی، حمزة بن یوسف ابوالقاسم (۳۴۵-۴۲۸هـ)، تاریخ جرجان، به تحقیق محمد عبدالعیدخان، بیروت: عالم الکتب، چاپ سوم ۱۴۰۱/۱۹۸۱م، ج ۱، ص ۳۳۳.
۱۰۴. جرفادقانی، م.، علمای بزرگ شیعه از کلینی تا خمینی، قم: معارف اسلامی، چاپ اول ۱۳۶۴هـ، ص ۱۴-۱۸.
۱۰۵. جزائری، طاهر، التذکرة، ج ۶، ص ۲.
۱۰۶. جشمی بیهقی، ابوسعید محسن بن محمد بن کرامت (۴۱۳-۴۹۴هـ)، رساله ابلیس الی اخوانه المناحیس، به تحقیق سیّد حسن مدرّسی طباطبایی (ت): ۱۳۲۰هـ، قم: مطبعة خیّام، ۱۴۰۶هـ/۱۳۴۶هـ، ص ۱۲۰.
۱۰۷. جعفریان، رسول (ت: ۱۳۴۳هـ)، تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا سده هفتم هجری، قم: انصاریان، چاپ اول زمستان ۱۳۵۷هـ، ج ۱، ص ۲۰۲، ۳۲۲.
۱. جلد چهارم از موسوعه طبقات اعلام الشّیعه.
۲. نیز نک: چاپ دمشق: [بی‌نا]، ۱۳۰۳هـ، ج ۳، ص ۱۶۹-۲۶۷؛ چاپ مصر، ۱۳۶۶هـ/۱۹۴۷م، ج ۳، ص ۱۸۸-۲۸۶، ۳۳۹-۳۹۶؛ چاپ قاهره: مکتبة التّجاریة، چاپ دوم ۱۳۷۵هـ، ج ۳، ص ۱۹۲-۲۸۴، ۳۹۷-۲۴۰.

- تحقیق سید احمد حسینی [شکوری]، نجف: مطبعة الآداب، [بی تا]، ج ۱، ص ۱۸۸؛ ج ۲، ص ۲۷، ۲۴-۳۸، ۹۸، ۱۸۱، ۲۶۷-۲۶۸، ۳۵۸، ۳۶۷.
۱۱۷. حرّ عاملی مشغری، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۰۳۳-۱۱۰۴هـ)، تذکرة المتبحرین فی علماء المتأخرین، تهران: [بی تا]، [بی نا]، ۱۳۰۶هـ، ص ۴۶۲-۴۶۳.
۱۱۸. حزین لاهیجی، محمدعلی بن ابوطالب (۱۱۰۳-۱۱۱۸هـ)، تاریخ و سفرنامه حزین، به تحقیق و تصحیح علی دوانی (ت: ۱۳۰۷هـ)، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۵هـ، ص ۳۹.
۱۱۹. حسن الشیخ، عبدالواحد، ابوحنّان التوحیدی و جهوده الادبیة و الفنیة، قاهره: هیأة المصریة العامّة للکتاب، ۱۹۸۰م، ص ۱۷۰-۱۷۱، ۳۷۳-۳۷۹.
۱۲۰. حسینی جلالی، سید محمدحسین، فهرس التراث، قم، چاپ اول، ج ۱، ص ۴۳۱-۴۳۳.
۱۲۱. حسینی قزوینی، یحیی بن عبداللطیف، لب التواریخ، تهران: [بی تا]، [بی نا]، ۱۳۱۴هـ، ص ۹۷.
۱۲۲. حقیقت (رفیع)، عبدالرفیع (ت: ۱۳۱۳هـ)، وزیران ایرانی، تهران: کومش، چاپ اول ۱۳۷۴هـ، ص ۱۲۷-۱۳۶.
۱۲۳. حکیمان، ابوالفتح (۱۳۰۶-۱۳۸۴هـ)، فهرست مشاهیر ایران از آغاز دوران های افسانه ای تا زمان حاضر، تهران: دانشگاه ملی ایران، اسفند ۱۳۵۷هـ، ج ۲، ص ۱۲۱-۱۲۲.
۱۲۴. حکیمی، محمدرضا (ت: ۱۹۳۷م)، تاریخ العلماء عبر العصور المختلفة، بیروت: اعلمی، چاپ اول ۱۴۰۳هـ، ص ۶۴-۸۳.
۱۲۵. حلبی، علی اصغر (ت: ۱۳۲۳هـ)، تاریخ تمدن اسلام، تهران: بنیاد، چاپ اول ۱۳۶۵هـ، ص ۱۰۹-۱۱۲.
۱۲۶. حلبی، علی اصغر (ت: ۱۳۲۳هـ)، تاریخ علم کلام در ایران و جهان اسلام، تهران: اساطیر، چاپ اول ۱۳۷۳هـ، ص ۲۴۴-۲۴۸.
- ۳۲۱، ۳۵۴، ۳۹۹، ۴۰۱، ۴۰۹-۴۱۷، ۴۲۱، ۴۲۴، ۴۹۸.
۱۰۸. جعفری، یعقوب، مسلمانان در بستر تاریخ، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول ۱۳۷۱هـ، ص ۶۲، ۱۵۳، ۱۵۹، ۲۰۴، ۲۴۷.
۱۰۹. جواهر الاسرار، ص ۲۴۶.
۱۱۰. جواهر کلام، عبدالعزیز، آثار الشیعة الامامیة، ترجمه علی جواهر کلام، تهران: مجلس، ۱۳۰۷هـ، ج ۴، ص ۸۱-۸۴.
۱۱۱. حاجی خلیفه (کاتب چلبی)، مصطفی بن عبدالله قسطنطینی رومی حنفی (۱۰۱۷-۱۰۶۷هـ)، کشف الفنون عن اسامی الکتب و الفنون، بیروت: داراحیاء التراث العربی، [بی تا]، ج ۱، ص ۲۰، ۱۲۹، ۱۴۰، ۳۱۹، ۶۰۵-۶۰۶، ۶۱۹، ۷۹۶، ۹۰۱؛ ج ۲، ص ۱۲۷۸، ۱۳۲۵، ۱۳۷۶، ۱۳۹۱، ۱۳۹۴، ۱۳۹۸، ۱۴۶۹، ۱۴۹۱، ۱۵۸۲، ۱۶۲۱.
۱۱۲. حافظیان بابلی، ابوالفضل (ت: ۱۳۴۹هـ) و سید محمدحسین حکیم (ت: ۱۳۶۴هـ)، مأخذشناسی حضرت عبدالعظیم و شهر ری، قم: دارالحدیث، چاپ اول بهار ۱۳۸۲هـ، ص ۲۹-۳۱، شماره ۱۷.
۱۱۳. حاکم حکانی حنفی، عبیدالله بن عبدالله بن احمد (د: ۴۷۰هـ)، شواهد التزیل لقواعد التفضیل، به تحقیق و تعلیق محمدباقر محمودی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد، چاپ اول ۱۴۱۱هـ/۱۹۹۰م، ج ۱، ص ۲۳۷.
۱۱۴. حرزالدین نجفی، محمد بن علی (۱۲۷۳-۱۳۶۱هـ)، مرآة المعارف، به تحقیق و تعلیق محمدحسین حرزالدین، نجف: مطبعة الآداب، ۱۳۸۹-۱۳۹۱هـ/۱۳۴۸-۱۳۵۰هـ/۱۹۶۹-۱۹۷۱م، ج ۱، ص ۳۹۹-۴۰۰؛ ج ۲، ص ۵۶.
۱۱۵. حرّ عاملی مشغری، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۰۳۳-۱۱۰۴هـ)، اثبات الهداة بالنصوص و المعجزات، به تعلیق و اشراف ابوطالب تجلیل تبریزی، قم: المطبعة العلمیة، چاپ اول [بی تا]، [بی نا]، ج ۲، ص ۵۳۲، ۵۴۰.
۱۱۶. حرّ عاملی مشغری، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۰۳۳-۱۱۰۴هـ)، أمل الآمل فی تراجم علماء جبل عامل، به
۱. تذکرة المتبحرین نام دیگر کتابِ أمل الآمل است... (نسخه یزوهی).

۱۲۷. حلبی، علی اصغر (ت: ۱۳۲۳ه.ش)، تاریخ فلاسفه ایرانی از آغاز اسلام تا امروز، تهران: زوآر، ۱۳۶۱ه.ش، ص ۱۶۲-۱۶۸، ۱۶۴-۱۷۱.
۱۲۸. حموی رومی بغدادی، شهاب‌الدین ابوعبدالله یاقوت بن عبدالله (۵۷۴-۵۶۲ه)، ارشاد الاریب الی معرفة الادیب یا معجم الادیب و طبقات الادیب، به کوشش احمد فرید رفاعی، بیروت: دارالمستشرق، چاپ دوم [بی تا]، ج ۲، ص ۱۰۳-۱۰۲، ۲۷۳-۳۴۳؛ ج ۴، ص ۲۱۴-۲۱۵؛ ج ۶، ص ۱۶۸-۳۱۷؛ ج ۱۴، ص ۱۰، ۱۹۴، ۲۰۶-۲۱۰؛ ج ۱۵، ص ۱۱۳، ۵.
۱۲۹. حموی رومی بغدادی، شهاب‌الدین ابوعبدالله یاقوت بن عبدالله (۵۷۴-۵۶۲ه)، معجم البلدان، بیروت: دارالفکر، [بی تا]، ج ۲، ص ۳۱۵-۳۱۶؛ ج ۶، ص ۸.
۱۳۰. حنفی داوود، حامد، نظرات فی الکتب الخالدة، به تعلیق سید مرتضی رضوی، قاهره: دارالعلم، چاپ اول ۱۳۹۹ه/۱۹۷۹م، ص ۳۵، ۱۹۰.
۱۳۱. خاتمی، سید احمد (ت: ۱۳۳۹ه.ش)، فرهنگ علم کلام، تهران: صبا، تابستان ۱۳۷۰ه.ش، ص ۲۳.
۱۳۲. خازن اصفهانی، ابومحمد عبدالله بن احمد، الارشاد، ج ۱، ص ۷۰؛ ج ۲، ص ۳۱۵، ۵۱۴.
۱۳۳. خاقانی نجفی، علی (ت: ۱۹۱۲م)، شعراء الفری او التّجفیات، نجف: دارالبيان، چاپ اول ۱۳۷۳ه.ش، ج ۱۲، ص ۵۱۰.
۱۳۴. خراسانی، محمد هاشم بن محمد علی، منتخب التّواریخ، به تصحیح حبیب‌الله بیانی، تهران: کتاب فروشی محمدحسن علمی، [بی تا]، ص ۵۱۰-۵۱۱.
۱۳۵. خطیب بغدادی، ابوبکر احمد بن علی (۳۹۳-۴۶۳ه)، تاریخ بغداد، بیروت: دار الکتب العلمیة، ج ۹، ص ۲۶۵؛ ج ۱۱، ص ۴۰۷.
۱۳۶. خطیب خوارزمی، المناقب، ص ۶۱، ۶۹، ۱۰۵، ۲۲۳، ۲۲۳.
۱۳۷. خلیفة بن خیاط دمشقی، ابوعمر و احمد بن محمد (۴۵۰-۵۱۷ه)، طبقات، به روایت ابوعمران موسی بن زکریّا بن یحیی تستری، به تحقیق سهیل زکار، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۴ه/۱۹۹۳م، ص ۱۶.
۱۳۸. خوارزمی مکی حنفی، موفق بن احمد بن محمد (د: ۵۶۸ه)، المناقب، به تحقیق مالک محمودی، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم ۱۴۱۱ه.ش، ص ۱۱۵، ۱۷۴-۱۷۵، ۳۳۳-۳۳۴.
۱۳۹. خواندمیر حسینی، غیاث‌الدین بن همّام‌الدین (۸۸۰-۹۴۲ه)، تاریخ حبیب السیر فی اخبار افراد البشر، با مقدّمه جلال‌الدین همایی (۱۲۷۸-۱۳۵۹ه.ش)، تهران: خیّام، چاپ اول ۱۳۳۳ه.ش، ج ۲، ص ۴۲۹-۴۳۰.
۱۴۰. خواندمیر، حسینی، غیاث‌الدین بن همّام‌الدین (۸۸۰-۹۴۲ه)، دستور الوزراء، با مقدّمه و تصحیح سعید نفیسی، تهران: اقبال، چاپ دوم ۱۳۵۵ه.ش، ص ۱۱۸-۱۲۱.
۱۴۱. خوانساری موسوی اصفهانی، سید محمدباقر بن زین‌العابدین (د: ۱۳۱۳ه)، روضات الجنّات فی احوال العلماء و السادات، تهران: مؤسسه اسماعیلیان، [۱۳۹۰-۱۴۲۲ه]؛ بیروت: الدّار الاسلامیة، ۱۴۱۱ه/۱۹۹۱م، ج ۱، ص ۳۶، ۴۵، ۱۶۳، ۱۶۷، ۱۸۶-۱۸۷، ۱۸۷، ۲۱۳، ۲۲۳-۲۲۴، ۲۳۸، ۲۴۴-۲۴۵، ۲۵۶؛ ج ۲، ص ۱۹-۴۳، ۱۶۵، ۱۷۳، ۳۱۱، ۳۲۲؛ ج ۳، ص ۱۱، ۱۵-۱۶، ۵۶، ۶۱، ۶۷، ۸۱-۸۲، ۱۰۱، ۱۵۳، ۲۱۳، ۲۲۱، ۲۹۴، ۳۵۷؛ ج ۴، ص ۱۸۵، ۲۰۸، ۲۹۶؛ ج ۵، ص ۱۷، ۹۰، ۱۷۶، ۲۲۱، ۲۳۰، ۲۳۷؛ ج ۱، نیز نک: چاپ مارگلیوت، مصر: مطبعة هندیّة، [بی تا]؛ چاپ قاهره: دارالمأمون، [بی تا]؛ بیروت: دارالفکر، چاپ سوم ۱۴۰۰ه؛ به تحقیق احسان عبّاس، بیروت: دار الکتب الاسلامی، ۱۹۹۳م.
۲. نک: ردیف شماره ۱۳۸.
۳. نیز نک: ترجمه حربی امین سلیمان، چاپ شده در الموزّع الايرانی الکبیر غیاث‌الدین خواندمیر، قاهره: الهیئة المصریة العامّة، ۱۹۸۰م.

عثمان (۶۷۳ - ۷۴۸هـ). تاریخ الاسلام و وفیات المشاهیر و الاعلام. به تحقیق: عمر عبدالسلام تدمری، بیروت: دارالکتب العربی، چاپ دوم ۱۴۱۱/۱۹۹۱م. ص ۹۲-۹۸.

۱۵۲. ذهبی، شمس‌الدین ابو عبدالله محمد بن احمد بن عثمان (۶۷۳ - ۷۴۸هـ)، دول الاسلام، حیدرآباد دکن: [بی‌نا]، ۱۳۳۷هـ، ج ۱، ص ۱۸۲.

۱۵۳. ذهبی، شمس‌الدین ابو عبدالله محمد بن احمد بن عثمان (۶۷۳ - ۷۴۸هـ)، سیر اعلام النبلاء، به تحقیق: شعيب ارناؤوط، محمد نعيم عرقوسى، بیروت: مؤسسه الرساله، چاپ پنجم ۱۴۰۵هـ، ج ۱، ص ۲۷۵-۲۷۶؛ ج ۱۶، ص ۸۷، ۱۹۷، ۲۰۳، ۲۳۶، ۴۰۱، ۴۱۵، ۴۳۴، ۵۰۱، ۵۰۵-۵۱۴؛ ج ۱۷، ص ۱۰۴، ۱۱۹-۱۲۲، ۱۳۲، ۱۳۷، ۲۸۰، ۳۵۴؛ ج ۱۹، ص ۲۶۸.

۱۵۴. ذهبی، شمس‌الدین ابو عبدالله محمد بن احمد بن عثمان (۶۷۳ - ۷۴۸هـ)، میزان الاعتدال فی نقد (نقض) الرجال، به تحقیق: علی محمد بجاوی، بیروت: دارالکتب العلمیه، چاپ اول ۱۹۹۵م، ج ۱، ص ۶۲۱۲.

۱۵۵. راجی قمی، محمد (ت: ۱۳۱۲هـ)، آخرین گفتارها

۶، ص ۲۰۸، ۲۰۱؛ ج ۷، ص ۲۹۲، ۲۹۷، ۳۲۷، ۳۴۵، ج ۸، ص ۹۳.

۱۴۲. خویی، سید ابوالقاسم (د: ۱۴۱۳هـ)، معجم رجال الحديث و تفصیل طبقات الزوارة، قم: آثار الشیعه، چاپ چهارم ۱۳۶۹/۱۴۱۰هـ، ج ۲، ص ۹۸، ۳۴۷؛ ج ۳، ص ۱۰۰-۱۰۳؛ ج ۶، ص ۴۵؛ ج ۱۰، ص ۵۲؛ ج ۱۱، ص ۳۹۰.

۱۴۳. دب، علی، الادیب و المفکر ابو حنیان التوحیدی، تونس: الذار العربیة، ۱۳۹۶/۱۹۷۶م، ص ۱۶۱-۱۴۴.

۱۴۴. دوانی، علی (ت: ۱۳۰۷هـ)، هزاره شیخ طوسی، تهران: امیرکبیر، چاپ دوم، [ویرایش دوم] ۱۳۶۲هـ، مقدمه، ص پنجاه و شش - پنجاه و هفت؛ ج ۱، ص ۲۵۸.

۱۴۵. دورانت، ویل (۱۸۸۵ - ۱۹۸۱م)^۲، تاریخ تمدن، ترجمه گروه مترجمان، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۷۳هـ، ج ۴، ص ۳۰۴.

۱۴۶. دوساسی، سیلوستر (به کوشش)، الانیس المفید للطالب المستفید، پاریس: [بی‌نا]، ۱۲۱۴هـ، ص ۲۴۷-۲۵۱.^۲
۱۴۷. ذکاتوی قراقرلو، علی رضا (ت: ۱۳۲۲هـ)، ابو حنیان توحیدی، تهران: طرح نو، چاپ اول ۱۳۷۴هـ، ص ۱۷، ۱۱-۱۹، ۲۹، ۴۷.

۱۴۸. ذکاتوی قراقرلو، علی رضا (ت: ۱۳۲۲هـ)، بدیع الزمان همدانی و مقامات نویسی، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ اول ۱۳۷۷هـ، ص ۵۸.

۱۴۹. ذهبی، شمس‌الدین ابو عبدالله محمد بن احمد بن عثمان (۶۷۳ - ۷۴۸هـ)، الاعلام بوفیات الاعلام، به تحقیق و تعلیق ریاض عبدالحمید مراد و عبدالجبار زکّار، بیروت: دارالفکر المعاصر، چاپ دوم ۱۴۱۳هـ/ ۱۹۹۳م، ص ۱۱۹۶۹.

۱۵۰. ذهبی، شمس‌الدین ابو عبدالله محمد بن احمد بن عثمان (۶۷۳ - ۷۴۸هـ)، العبر فی خبر من غیر، به تحقیق صلاح‌الدین المنجد، کویت: مطبعة حكومة الكويت، چاپ دوم ۱۹۴۸م، ج ۲، ص ۱۶۶، ۳۶۹؛ ج ۳، ص ۳۰، ۳۸، ۱۰۵؛ ج ۴، ص ۴۶۶.

۱۵۱. ذهبی، شمس‌الدین ابو عبدالله محمد بن احمد بن

۱. نیز: چاپ سنگی، به تصحیح سید محمدعلی روضاتی، به کوشش سید سعید نایینی و کتابت سید محمدحسن خوانساری، تهران: [بی‌نا]، چاپ دوم ۱۳۶۷هـ؛ تهران: کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۵۵هـ. ج ۲، ص ۱۵۸-۲۱۲؛ نیز نک: ترجمه محمدباقر ساعدی خراسانی، چاپ اول، ج ۱، ص ۱۰۴-۱۱۰؛ ج ۲، ص ۱۶۳.
۲. نیز نک: چاپ اول، ۱۳۴۹هـ.

3. Wiliama James Durant.

۴. نیز نک: چاپ مصر: [بی‌نا]، ۱۲۹۶هـ، ص ۱۰۲.
۵. نیز نک: تحقیق ابو هاجر محمدسعید بن بسیونی زغلول، بیروت: دارالکتب العلمیه، [بی‌نا]؛ چاپ مصر: [بی‌نا]، ۱۲۸۴هـ.
۶. نیز نک: چاپ مصر: [بی‌نا]، ۱۳۲۵هـ، ج ۱، ص ۹۹.

- در پایان زندگی، تهران: مؤلف، چاپ اول ۱۳۶۸ ه.ش، ج ۴، ص ۳۴-۴۱.
۱۵۶. رازی قزوینی، نصیرالدین عبدالجلیل، التفض، به تصحیح میر جلال‌الدین محدث ارموی (۱۲۸۴ - ۱۳۵۸ ه.ش)، تهران: [بی‌نا]، ۱۳۵۸ ه.ش، ص ۲۱۱ - ۲۱۲، ۲۱۷، ۲۱۲.
۱۵۷. راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد (د: ۵۰۳ ه.ش)، محاضرات الادیاء و محاورات الشعراء و البلغاء، بیروت: دار مکتبة الحیاة، ۱۹۶۱ م، ج ۲، ص ۴۶۰-۴۶۱.
۱۵۸. رافعی قزوینی، عبدالکریم بن محمد (د: ۶۲۳ ه.ش)، التدوین فی اخبار قزوین، به تحقیق عزیزالله عطاردی قوجانی (ت: ۱۳۰۷ ه.ش)، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۹۸۷ م، ج ۱، ص ۴۳، ۸۸، ۱۶۸، ج ۲، ص ۸۳، ۱۳۷، ۲۹۳-۲۹۵، ج ۳، ص ۹، ۱۱۹، ۱۲۵، ۳۷۸.
۱۵۹. رحمانی همدانی، احمد (د: ۱۳۸۳ ه.ش)، الامام علی بن ابی طالب (ع)، تهران: منیر، [ویرایش دوم] ۱۴۱۷/۱۳۷۵ ه.ش، ص ۱۴، ۱۴۲، ۱۶۶ - ۱۶۹، ۱۸۲-۱۸۴، ۱۹۱، ۲۲۱، ۳۳۹، ۳۳۷، ۴۵۱.
۱۶۰. رفعت، احمد، لغات تاریخیة و جغرافیة، استانبول: [بی‌نا]، ۱۳۰۰ ه.ش، ج ۴، ص ۱۷۱.
۱۶۱. رفیعی مهرآبادی، ابوالقاسم (۱۲۸۴ - ۱۳۶۶ ه.ش)، آثار ملی اصفهان، تهران: انجمن آثار ملی، چاپ اول ۱۳۵۲ ه.ش، ص ۲۰۲.
۱۶۲. روحانی حسینی، سید محمدصادق، زیة الاصول، [بی‌جا]: مدرسه امام صادق (ع)، ۱۴۱۲ ه.ش/۱۳۷۰ ه.ش، ج ۱، ص ۲۲۱.
۱۶۳. رودزاور، ابوشجاع ظهیرالدین محمد بن حسین (۴۳۷ - ۴۸۸ ه.ش)، ذیل کتاب تجارب الامم، قاهره: فرج‌الله زکی کردی، ۱۳۳۴ ه.ش/۱۹۱۶ م، ص ۷۰، ۹۳، ۲۶۱-۲۶۲.
۱۶۴. زبیدی واسطی، سید محمد بن محمد مرتضی حسینی (د: ۱۲۰۵ ه.ش)، تاج العروس من جواهر (فی شرح) القاموس، بیروت: دار احیاء التراث العربی، [بی‌نا]، ج ۱، ص ۳۹.
۱۶۵. زرکشی، ابو عبدالله محمد بن بهادر بن عبدالله (۷۴۵ - ۷۹۴ ه.ش)، البرهان فی علوم القرآن، به تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت: دار المعرفة، ۱۳۹۱ ه.ش، ج ۲، ص ۵۱۴.
۱۶۶. زرکلی، خیرالدین (د: ۱۴۱۰ ه.ش)، الاعلام، بیروت: دار العلم للملایین، چاپ ششم ۱۹۸۴ م، ج ۱، ص ۱۰۶، ۳۱۲، ۳۱۶، ج ۲، ص ۱۵۵، ۳۱۶-۳۱۶، ج ۳، ص ۱۸۵، ۲۵۷، ج ۴، ص ۱۶۳.
۱۶۷. زرّین کوب، عبدالحسین (۱۳۰۱ - ۱۳۷۸ ه.ش)، یا کاروان حله، تهران: علمی، ویرایش دوم ۱۳۷۰ ه.ش، ص ۱۶۶.
۱۶۸. زرّین کوب، عبدالحسین (۱۳۰۱ - ۱۳۷۸ ه.ش)، دنباله روزگاران ایران از حمله عرب تا پایان عصر تیموریان، تهران: سخن، ۱۳۷۴ ه.ش، ص ۱۴۸ - ۱۴۹، ۱۵۴، ۱۵۹، ۱۶۰.
۱۶۹. زرّین کوب، عبدالحسین (۱۳۰۱ - ۱۳۷۸ ه.ش)، کارنامه اسلام، تهران: امیرکبیر، چاپ چهارم ۱۳۶۹ ه.ش، ص ۴۱.
۱۷۰. زرّین کوب، عبدالحسین (۱۳۰۱ - ۱۳۷۸ ه.ش)، نقد ادبی، تهران: امیرکبیر، چاپ دوم ۱۳۵۴ ه.ش، ص ۹۸، ۱۵۵ - ۱۵۹، ۱۶۳، ۱۷۳، ۴۳۷، ۴۳۸.
۱۷۱. زکی مبارک، محمد، النثر الفنی فی القرن الرابع الهجری^۵، قاهره: مکتبة التجاریة الکبری، چاپ اول ۱۳۵۲ ه.ش/۱۹۳۴ م، ج ۲، ص ۲۴۳-۲۵۸.
-
۱. نیز نک: چاپ قاهره در ۱۳۲۶ ه.ش و ترجمه محمد صالح بن محمدباقر قزوینی، به کوشش احمد مجاهد، تهران: سروش، ۱۳۷۱ ه.ش.
۲. نیز نک: به ترجمه حسین استادولی، تهران: منیر، چاپ دوم، ۱۴۱۹ ه.ش/۱۳۷۷ ه.ش، ص ۱۹۱-۱۹۳ و....
۳. نیز نک: چاپ‌های تهران، آریا، ۱۳۴۳ ه.ش؛ تهران: جاویدان، ۱۳۶۲ ه.ش.
۴. نیز نک: گزیده آن: آشنایی با نقد ادبی، تهران: سخن.
۵. پایان‌نامه مؤلف برای دریافت درجه دکترا از دانشگاه پاریس.

۱۸۴. سزگین، فؤاد، تاریخ التراث العربی، ترجمه به عربی از عرفه مصطفی و دیگران، عربستان: دانشگاه اسلامی محمد بن سعود، ۱۴۰۳هـ، ج ۱، ص ۲۷۲-۳۷۶؛ ج ۴، ص ۲۴۸-۲۵۰.
۱۸۵. سزگین، فؤاد، تاریخ نگارش های عربی، ترجمه مؤسسه نشر فهرستگان، به کوشش خانه کتاب ایران، تهران: وزارت ارشاد، چاپ اول ۱۳۸۰هـ، ج ۲، ص ۶۵۰، ۸۶۱.
۱۸۶. سعدی، موفق الدین ابو عبّاس احمد بن قاسم بن خلیفه بن یونس (۶۰۰-۶۶۸هـ)، عیون الایام فی طبقات الاطباء، به تحقیق نزار رضا، بیروت: دار مکتبه الحیاة، [بی تا]، ج ۱، ص ۲۱۱-۲۱۲، ۲۱۴، ۲۲۰، ۴۲۰.
۱۸۷. سکمة، مصطفی، الادب فی موبک الحضارة الاسلامیة، بیروت: دار الکتب اللبنانی، چاپ دوم ۱۹۷۴م، ج ۲، ص ۴۱۷.
۱۸۸. سماوی، محمد بن طاهر بن حیب (د: ۱۳۷۰هـ)، الطلیعة من شعراء الشيعة، ج ۱، ص ۱۸، ۱۲۸-۱۳۱.
۱۸۹. سمعانی تمیمی، ابوسعید عبدالکریم بن محمد بن منصور (۵۰۶-۵۶۲هـ)، الاتساب، بیروت: دار الجنان، چاپ اول ۱۴۰۸هـ، ۱۹۸۸م، ج ۱، ص ۱۰۶؛ ج ۲، ص ۵۲۹؛ ج ۳، ص ۱۲۹؛ ج ۴، ص ۳۰-۳۱، ۴۴-۴۵؛ ج ۸، ص ۱۷۶-۱۷۸.
۱۹۰. سمعانی تمیمی، ابوسعید عبدالکریم بن محمد بن منصور (۵۰۶-۵۶۲هـ)، التّعبیر فی المعجم الکبیر، به تحقیق: منیرة ناجی سالم، [بی جا: بی تا]، ج ۲، ص ۲۰۲.
۱۹۱. سیات نامه، ج ۱، ص ۲۱۱-۲۱۳، ۲۱۷.
۱۹۲. سیّد مرتضی، علم الهدی ذوالمجدین ابوالقاسم علی بن حسین (د: ۵۴۳۶هـ)، الامالی، به ویرایش محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره: عیسیٰ حلّبی، ۱۹۵۴م، ج ۱، ص ۴۰۰؛ ج ۲، ص ۶۲.
۱۷۲. زنجانی، احمد (د: ۱۳۰۸هـ)، الکلام یجرّ الکلام، قم: حقین، ۱۳۵۱-۱۳۶۸هـ، ج ۱، ص ۳۴.
۱۷۳. زنجانی، موسی، الجامع فی الرجال، قم: چاپخانه پیروز، [بی تا]، ج ۱، ص ۲۵۴.
۱۷۴. زیات، احمد حسن، تاریخ الادب العربی، مصر: [بی تا]، ۱۳۴۹هـ / ۱۹۳۰م، ص ۱۸۱-۱۸۳.
۱۷۵. زیدان، جرجی (۱۸۶۱-۱۹۱۴م)، تاریخ آداب اللّغة العربیة، قاهره: دار الهلال، ۱۹۵۷م، ج ۲، ص ۳۱۷-۳۱۸.
۱۷۶. سامی، ش، قاموس الاعلام، استانبول: [بی تا]، ۱۳۰۶هـ، ج ۱، ص ۴۴-۴۶.
۱۷۷. سبزواری، محمدباقر، روضة الانوار، تهران: [بی تا]، ۱۲۸۵هـ، ج ۱، ص ۵۸۰-۵۸۳.
۱۷۸. سبزواری، ملاهادی (د: ۱۳۰۰هـ)، شرح الاسماء الحسنی، تهران: دانشگاه تهران، [بی تا]، ج ۱، ص ۱۱۰.
۱۷۹. سبط بن جوزی، یوسف بن علی بن عبدالله (د: ۶۵۴هـ)، تذکرة الخواص، بیروت: مؤسسه اهل البيت، ۱۴۰۱هـ / ۱۹۸۱م، ص ۱۴۸.
۱۸۰. سبکی، ابونصر عبدالوهاب بن علی بن عبدالکافی (۷۲۷-۷۷۷هـ)، طبقات الشافعية الكبرى، به تحقیق: عبدالفتاح محمد الحلو و محمود محمد طنّاحی، جزیه: هجر، چاپ دوم ۱۹۹۲م، ج ۳، ص ۱۴۳، ۱۶۹؛ ج ۴، ص ۲۵۷؛ ج ۵، ص ۱۲۲.
۱۸۱. سیهرم، امیرمسعود، برگزیدگان و عدهای از مشهیر ایران و عرب، تهران: زوّار، ۱۳۴۱هـ، ص ۱۶۵-۱۶۶.
۱۸۲. سجّادی نایینی، سیّد مهدی، راهنمای جدید شهر اصفهان، به ویرایش گروه کارشناسان و با مقدمه محمد معزالدین، منوچهر میسری، اصفهان: سازمان ایرانگردی و جهانگردی استان اصفهان، چاپ اول شهریور ۱۳۸۰هـ، ص ۲۰.
۱۸۳. سرکیس، الیان (د: ۱۳۵۱هـ)، معجم المطبوعات العربیة و المعرّبة، قم: کتابخانه مرعشی، ۱۴۱۰هـ، ج ۱، ص ۱۹۹، ۳۰۵، ۳۲۷، ۴۳۵، ۶۵۹؛ ج ۲، ص ۱۹۴۵.
۱. نیز نک: چاپ مصر: [بی تا]، ۱۹۳۰م، ج ۲، ص ۲۷۴-۲۷۵.
۲. نیز نک: چاپ تهران: مکتبه نینوی الحدیثه، [بی تا].

۱۹۳. سید مرتضی، علم‌الهدی ذوالمجدین ابوالقاسم علی بن حسین (د: ۱۲۳۶هـ)، الانصاف^۱.
۱۹۴. سیوطی، جلال‌الدین ابوالفضل عبدالرحمان بن ابوبکر (۸۴۹-۹۱۱هـ)، المزهَر فی علوم اللُّغة و انواعها، به تصحیح و تعلیق محمد احمد جاد المولئی (۱۳۰۰-۱۳۶۳هـ)، محمد ابوالفضل ابراهیم و علی محمد بجاوی، قم: فیروزآبادی، ۱۴۱۰/۱۳۶۸هـ ش. افسست از روی چاپ بیروت: دار احیاء الکتب العربیة، ۱۳۷۸هـ، ج ۱، ص ۱۵۹.^۲
۱۹۵. سیوطی، جلال‌الدین ابوالفضل عبدالرحمان بن ابوبکر (۸۴۹-۹۱۱هـ)، المفسرین، ص ۲۴.
۱۹۶. سیوطی، جلال‌الدین ابوالفضل عبدالرحمان بن ابوبکر (۸۴۹-۹۱۱هـ)، بغیة الوعاة فی طبقات اللُّغویین و النُّحاة، قاهره: احمد ناجی الجمالی، ۱۳۲۶هـ، ج ۱، ص ۱۹۶-۱۹۷، ۱۷۶، ۴۴۹-۴۵۱.
۱۹۷. سیوطی، جلال‌الدین ابوالفضل عبدالرحمان بن ابوبکر (۸۴۹-۹۱۱هـ)، تاریخ الخلفاء، به تحقیق محمد محی‌الدین عبدالحمید، مصر: مطبعة السعادة، چاپ اول ۱۹۵۱م، ج ۱، ص ۴۱۵.
۱۹۸. سیوطی، جلال‌الدین ابوالفضل عبدالرحمان بن ابوبکر (۸۴۹-۹۱۱هـ)، طبقات الحفاظ، بیروت: دار الکتب العلمیة، چاپ اول ۱۴۰۳هـ، ج ۱، ص ۱۲۹، ۳۷۲.
۱۹۹. شایسته‌فر، محمودرضا (ت: ۱۳۴۲هـ) و منصور قاسمی (ت: ۱۳۴۹هـ)، اصفهان بهشتی کوچک، اما زمینی، اصفهان: نقش خورشید، چاپ اول ۱۳۸۳هـ، ص ۲۵۴-۳۵۵.
۲۰۰. شیر نجفی، جواد (ت: ۱۹۱۴م)، ادب اللف او شعراء الحسين من القرن الاول الهجري حتى القرن الرابع عشر، بیروت: دارالمرتضی، چاپ اول ۱۳۹۸-۱۴۰۹هـ/۱۳۵۷-۱۳۶۷هـ ش، ج ۲، ص ۱۳۰-۱۵۱.
۲۰۱. شبلی، احمد، تاریخ آموزش در اسلام^۲، ترجمه محمدحسین ساکت (۱۲۴۳-۱۳۱۸هـ ش)، همراه با نقد مصطفی جواد، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۶هـ ش، ص ۱۸۲-۱۸۳.
۲۰۲. شرح قصیده ابن‌القیم، ج ۱، ص ۳۰۷.
۲۰۳. شرف‌الدین موسوی، سید عبدالحسین (د: ۱۳۷۷هـ)، المراجعات، به تحقیق حسین راضی، بیروت: [بی‌نا]، ۱۴۰۲هـ، ص ۱۸۳-۱۸۴.
۲۰۴. شریف رازی، محمد، کرامات صالحین، قم: حاذق، چاپ اول ۱۳۷۴هـ ش، ص ۲۹۳-۲۹۷.
۲۰۵. شریف‌رضی، محمد بن حسین (۳۵۹-۴۰۶هـ)، حقائق التأویل فی متشابه التَّنزیل، به شرح محمدرضا آل کاشف‌الغطاء و با مقدمه عبدالحسین حلّی، تهران: بعثت، ۱۴۰۶هـ/۱۳۶۴هـ ش، افسست از روی چاپ نجف: منتدی، ۱۳۵۵هـ/۱۹۳۶م، ص ۵۱، ۶۲، ۶۷، ۹۲، ۹۵.
۲۰۶. شریف‌رضی، محمد بن حسین (۳۵۹-۴۰۶هـ)، دیوان، ص ۳۷۹.
۲۰۷. شفیع کدکنی، محمدرضا (ت: ۱۳۱۸هـ)، صور خیال در ادب فارسی، تحقیق در تطوّر ایمازهای شعر پارسی و سیر نظریة بلاغت در اسلام و ایران، تهران: آگاه، [ویرایش دوم] ۱۳۷۰هـ ش، ص ۳۵۱، ۳۷۴، ۶۰۲.
۲۰۸. شوشتری، قاضی نورالله (د: ۱۰۱۹هـ)، مجالس المؤمنین، تهران: مکتبة الاسلامیة، چاپ سوم ۱۳۶۵هـ ش، ج ۲، ص ۴۴۶-۴۵۴.
۲۰۹. شوکانی، محمد بن علی (د: ۱۲۵۰هـ)، البدر الطالع بمحاسن من بعد القرن السابع، بیروت: دارالمعرفة، [بی‌نا]، ج ۱، ص ۱۸۳.
۲۱۰. شهید، شرح درایة الحدیث^۶.
-
۱. تهرانی، آقابزرگ، ذریعه، ج ۲، ص ۳۹۵.
۲. نیز نک: چاپ قاهره: المکتبة الازهریة، ۱۳۲۵هـ.
۳. عنوان اصلی: تاریخ التَّریمة الاسلامیة، ص ۲۰۴؛ عنوان پایان‌نامه مؤلف برای دریافت درجه دکترا از دانشگاه کمبریج انگلستان در سال ۱۹۵۱م.
۴. هم‌چنین نک: ترجمه فارسی محمود فاضل (یزدی مطلق)، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۶۶هـ ش.
۵. نیز نک: چاپ تهران: [بی‌نا]، ۱۲۹۹هـ ش، ص ۴۳۹-۴۴۱.
۶. امینی، عبدالحسین، الغدير، ج ۴، ص ۸۰.

۲۲۱. شیخ بهایی، بهاء الدّین محمّد بن حسین بن عبدالصّدق عاملی (د: ۱۰۳۰هـ)، کَشکول، با ترجمه و تحقیق عزیزالله کاسب، تهران: گلی، چاپ سوم تابستان ۱۳۷۶هـ.ش، ص ۲۵۳، ۲۶۵، ۳۲۰، ۳۹۱، ۴۵۲.
۲۲۲. شیخ صدوق، ابوجعفر محمّد بن علی بن حسین بن بابویه قمی (د: ۵۳۸۱هـ)، الهدایة، قم: مؤسسه امام هادی (ع)، چاپ اوّل ۱۴۱۸هـ، ص ۱۳۳.
۲۲۳. الشّیخ، محمّد عبدالغنی، ابوحیّان التّوحیدی رأیه فی الاعجاز و اثره فی الادب و التّقد، تونس: الدّار العربیة، [بی تا]، ج ۲، ص ۶۷۳-۷۰۱.
۲۲۴. شیخ مفید، ابوعبدالله محمّد بن محمّد بن نعمان عکبری بغدادی (د: ۴۱۳هـ)، الامالی، به تحقیق: حسین استاد ولی و علی اکبر غفّاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم ۱۴۰۴هـ، ص ۱۸۹، ۱۹۲.
۲۲۵. شیروانی، زین العابدین، بستان السّیاحة یا سیاحت نامه، [تهران]: سنایی، [بی تا]، ص ۳۸۲.
۲۲۶. صابری، حسین (ت: ۱۳۴۵هـ.ش)، تاریخ فرق اسلامی، تهران: سمت، چاپ اوّل تابستان ۱۳۸۳هـ.ش، ص ۱۴۴، ۲۰۱، ۲۶۰.
۲۲۷. صابی، ابوالحسن هلال بن محسن بن ابراهیم (۳۵۹-۴۴۸هـ)، تحفة الامراء فی تاریخ الوزراء، به تصحیح هنری فردریک آمدروز^۲ (۱۸۵۴-۱۹۱۷م)، بیروت: [بی تا]، ۱۹۰۴م، ص ۵۲.
۲۲۸. صابی، ابوالحسن هلال بن محسن بن ابراهیم (۳۵۹-۴۴۸هـ)، الوزراء، به کوشش عبدالستّار احمد فراج، [بی تا]: دار احیاء کتب العربیة، ۱۹۵۹م.
۲۲۹. صابی، ابوالحسن محمّد بن هلال، الهفوات النّادرة ابن صائبی، به تصحیح صاحب اشتر، دمشق: مجمع اللّغة العربیة، ۱۳۸۷/۱۹۶۷م، ص ۳۴۲.
۲۳۰. صاحبی نخجوانی، هندوشاه بن سنجر بن عبدالله (ق: ۵۸هـ)، تجارب السلف در تواریخ خلفا و وزرای ایشان، به تصحیح عبّاس اقبال آشتیانی (۱۲۷۵-۱۳۳۴هـ.ش)، به کوشش توفیق هاشم پور سبحانی (ت: ۱۳۱۷هـ.ش)، تهران: طهوری، ۱۳۵۷هـ.ش، ص ۲۲۷-۲۲۸، ۲۴۳-۲۴۴، ۳۴۳.
۲۲۱. صادقی، محسن، بزرگان ری، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۲هـ.ش، ۱۱۵/۱-۱۱۶.
۲۲۲. صبحی، احمد محمود، فی علم الکلام، ص ۱۶۳-۱۷۵.
۲۲۳. صدر، سیّد حسن (د: ۱۳۵۴هـ)، تأسیس الشّیعة لعلوم (الفنون) الاسلام (و علومها)، [بغداد]: شركة النّشر و الطّباعة العراقیة، [۱۳۷۱/۱۹۵۱م]، ص ۱۵۹-۱۶۱.
۲۲۴. صفائی، العباب و التّکملة و الذّیل و الصّلة، ج ۱، ص ۸.
۲۲۵. صفا، ذبیح الله (۱۲۹۰-۱۳۷۸هـ.ش)، تاریخ ادبیات در ایران، تهران: فردوس، ۱۳۶۶هـ.ش، ج ۱، ص ۵۹، ۲۱۸، ۲۲۵، ۲۶۰، ۲۶۲، ۲۴۹، ۲۸۶، ۲۸۷، ۳۵۴-۳۵۵، ۳۵۷، ۳۵۸، ۴۳۱، ۴۳۴، ۴۴۱، ۴۳۸، ۴۴۰، ۴۴۲، ۴۴۴.
۲۲۶. صفا، ذبیح الله (۱۲۹۰-۱۳۷۸هـ.ش)، تاریخ علوم عقلی در تمدّن اسلامی تا اواسط قرن پنجم، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۴هـ.ش، ج ۱، ص ۱۴۷.
۲۲۷. صفدی، صلاح الدّین خلیل بن ابی بکر بن عبدالله (د: ۵۷۶۴هـ)، الوافی بالوفیات، به کوشش هلموت ریتز، بیروت: معهد الآلمانی، چاپ دوم ۱۴۰۲/۱۹۸۲م، ج ۲، ص ۳۲؛ ج ۹، ص ۱۲۵-۱۴۱.
۲۲۸. صفدی، صلاح الدّین خلیل بن ابی بکر بن عبدالله (د: ۵۷۶۴هـ)، لامیة المعجم.
۲۲۹. ضیف، شوقی، تاریخ الادب العربی؛ عصر الدّول و الامارات الجزیره العربیة، قاهره: [بی تا]، ۱۹۶۰م، ج ۵، ص ۶۵۸.
۲۳۰. ضیف، شوقی، الفنّ و مذاهبه فی النّثر العربی، مصر: دار المعارف، ۱۹۶۰م، ص ۱۴۸.

۱. نیز نک: الکشکول، ص ۲۱۲، ۲۶۱.

2. H. F. Amedroz.

۳. نیز نک: چاپ لوحی، به کوشش سیّد محمّدعلی روضاتی، اصفهان: چاپ اوّل، ۱۳۶۱هـ.ش.

۴. نیز نک: چاپ های بعدی آن در همین صفحات، و گزیده آن زیر عنوان تاریخ ادبیات ایران.

5. H. Ritter.

۲۳۱. طبقات الحنفیة، ج ۱، ص ۱۷۶، ۲۵۴.
۲۳۲. طریحی، فخرالدین (د: ۱۰۸۵هـ)، مجمع البحرين و مطلع النثرین، بیروت: مکتبه الهلال، ۱۹۸۵م، ذیل «صحب»، ج ۲، ص ۵۵۵.
۲۳۳. عامری حررضی یمانی، یحیی بن ابی بکر بن محمد (۸۱۶-۸۹۳هـ)، غربال الزمان فی «وفیات الاعیان»، به تصحیح محمد ناجی زعبی العمر، [بی‌جا: بی‌نا، بی‌تا]، ص ۲۲۶-۲۲۷.
۲۳۴. عبّاسی عاملی شافعی، ابوالبقاء زین‌الدین عبدالرحیم محمد بن یحیی بن شاکر، معاهد التخصیص فی شواهد التلخیص^۲، کتابت محمدحسن بن ملامعصوم طیب، [بی‌جا: بی‌نا]، ۱۲۵۸هـ، ج ۲، ص ۱۵۲، ۱۵۵، ۱۵۷؛ ج ۴، ص ۱۱۱.
۲۳۵. عبدالجلیل، زان محمد (۱۹۰۴-۱۹۷۹م)، تاریخ ادبیات عرب^۵، ترجمه آذرتاش آذرنوش (ت: ۱۳۱۶هـ)، تهران: امیرکبیر، چاپ دوم، ویرایش دوم ۱۳۷۲هـ، ص ۲۰۱، ۲۰۷.
۲۳۶. عبود، مارون، ادب العرب، بیروت: دار الثقافة، ۱۹۶۰م، ص ۳۰۳-۳۰۶.
۲۳۷. عتبی، محمد بن عبدالجبار (د: ۴۲۷هـ)، تاریخ یمینی، ترجمه ابوالشرف ناصح بن ظفر بن سمد جرفادقانی، به تصحیح و تعلیق علی قویم، تهران: [بی‌نا]، ۱۳۳۴هـ، ص ۶۷-۷۵.
۲۳۸. عروضی (نظامی) سمرقندی، احمد بن عمر بن علی (ق ۵۶)، چهار مقاله، به کوشش محمد بن عبدالوهاب قزوینی (۱۲۵۶-۱۳۲۸هـ)، تهران: طهوری، ۱۳۶۸هـ، ص ۱۷.
۲۳۹. العش، یوسف، کتابخانه‌های عمومی و نیمه عمومی عربی در قرون وسطی (بین‌النهرین، سوریه و مصر)، ترجمه اسدالله علوی، ویراسته ابوالحسن سرومقدم، مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، چاپ اول ۱۳۷۲هـ، ص ۲۹۰-۲۹۱، ۲۹۴، ۳۳۰، ۳۴۹.
۲۴۰. عطاردی قوجانی، عزیزالله (ت: ۱۳۰۷هـ)، عبدالعظیم الحسنی حیات و مسنده یا زندگانی حضرت
- عبدالعظیم (ع) و روایات او، تهران: عطارد، [تهران]: چاپ‌خانه حیدری، چاپ اول ۱۳۸۴هـ/۱۳۴۳هـ ش؛ چاپ سوم ۱۳۷۲هـ ش، ص ۲۴، ۳۱، ۳۳، ۸۶.
۲۴۱. عقیلی، سیف‌الدین حاجی بن نظام (ق ۵۹)، آثار الوزراء، به تصحیح و تعلیق میرجلال‌الدین محدث ارموی (۱۲۸۴-۱۳۵۸هـ ش)، [تهران: بی‌نا]، ۱۳۳۷هـ ش، ص ۱۹۷-۲۰۲.
۲۴۲. علامه حلی، جمال‌الدین حسن بن یوسف بن علی (۶۴۸-۷۲۶هـ)، نهج الحق و كشف الصدق، به تعلیق: عین‌الله حسنی اموی، قم: دارالهجرة، چاپ اول ۱۴۰۷هـ، ص ۱۰۸.
۲۴۳. علیاری تبریزی، محمدعلی بن عبدالله (۱۲۳۶-۱۳۲۷هـ)، بهجة الآمال فی شرح زیدة المقال، تهران: بنیاد فرهنگ اسلامی محمدحسین کوشان‌پور، ۱۳۶۳هـ، ج ۲، ص ۲۶۹-۲۹۳.
۲۴۴. عنصرالمعالی، قابوس بن وشمگیر (ق ۵۵)، قابوس‌نامه، تهران: [بی‌نا]، ۱۳۱۲هـ ش، ص ۳۳، ۴۵-۴۶، ۱۵۲، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۶۱.
۲۴۵. عواد، کورکیس (ت: ۱۹۰۸م)، اقدم المخطوطات العربية فی مکتبات العالم منذ صدر الاسلام حتى سنة ۵۰۰ق، عراق: وزارت فرهنگ و دارالتشید، ۱۹۸۳م/۱۳۶۱هـ ش، ص ۱۷۱.
۲۴۶. عوفی، محمد بن محمد (ق ۵۷)، لباب الالباب، به
-
۱. نیز نک: چاپ شش جلدی، به تحقیق: سید احمد حسینی، تهران: المکتبه المرتضویة، چاپ دوم، ۱۳۹۵هـ.
۲. با غربال الزمان فی مختصر «مرآة الجنان» از ابوالاهذل حسین بن عبدالرحمان یمنی اشتباه نشود.
۳. توضیح کتاب تلخیص المفتاح از محمد بن عبدالرحمان خطیب قزوینی (۶۶۶-۷۳۹هـ) است.
۴. نیز نک: چاپ مصر: [بی‌نا]، ۱۳۶۷هـ/۱۹۴۷م، ج ۴، ص ۱۱۱-۱۳۶؛ معنی‌الدین عبدالحمید، ج ۴، ص ۲۳۹.

۲۵۷. فیروزآبادی شیرازی، مجدالدین محمد بن یعقوب بن ابراهیم (۷۲۹-۸۱۷هـ)، *البلغة فی تراجم أئمة النحو و اللغة*، به تحقیق محمد مصری، کویت: جمعیت احیاء التراث الاسلامی، چاپ اول ۱۴۰۷هـ، ج ۱، ص ۱۴۵، ۱۵۶.
۲۵۸. فیروزآبادی شیرازی، مجدالدین محمد بن یعقوب بن ابراهیم (۷۲۹-۸۱۷هـ)، *القاموس المحيط*، قاهره: المطبعة المصریة، چاپ سوم ۱۳۵۲هـ، ج ۱، ص ۳۵۹؛ ج ۲، ص ۲۳۱.
۲۵۹. قانطان، اصغر و مهناز میریان، *کتاب شناسی ری، [تهران]: رازین، چاپ اول ۱۳۷۳هـ، ص ۱۷.*
۲۶۰. قرطبی، شمس الدین ابوعبدالله محمد بن احمد بن ابوبکر (د: ۵۶۷هـ)، *الجامع لاحکام القرآن*، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۵هـ، ج ۳، ص ۴۳.
۲۶۱. قصاب، ولید، *التراث التقدی و البلاغی للمعتزلة، [بی جا]: دار الثقافة، ۱۴۰۵هـ، ص ۱۶۴-۱۷۴.*
۲۶۲. قضاعی، ابوعبدالله محمد بن عبدالله بن ابوبکر (۵۹۵-۶۵۸هـ)، *کتاب الحلة السیراء*، به تحقیق حسین مؤنس، قاهره: دار المعارف، چاپ دوم ۱۹۸۵م، ج ۲، ص ۱۱۸.
۲۶۳. قفطی، جمال الدین ابوالحسن علی بن یوسف (۵۶۸-۶۴۴هـ)، *اخبار العلماء باخبار الحکماء*، به کوشش جولیس لپپرت^۵ (۱۸۶۶-۱۹۱۱م)، لایپزیک: [بی نا]، ۱۳۲۰هـ، ص ۲۷۵.
۲۶۴. قفطی، جمال الدین ابوالحسن علی بن یوسف (۵۶۸-۶۴۴هـ)، *انباء الرواة علی أنباء النحاة*، به تحقیق محمد کوشش ادوارد گرانویل براون^۱ (۱۸۶۲-۱۹۲۶م)، لیدن، ۱۳۲۱-۱۳۲۴هـ/۱۹۰۳-۱۹۰۶م، ج ۲، ص ۱۷-۱۸.
۲۴۷. عیدروس، عبدالقادر بن شیخ بن عبدالله (۹۷۸-۱۰۳۷هـ)، *التور الشافر عن اخبار القرن العاشر*، بیروت: دار الکتب العلمیة، چاپ اول ۱۴۰۵هـ، ج ۱، ص ۲۲۴.
۲۴۸. غزالی، محمد بن محمد (۴۵۰-۵۱۵هـ)، *نصیحة الملوك*، به تصحیح جلال الدین همایی (۱۲۷۸-۱۳۵۹هـ)، تهران، ۱۳۱۷هـ، ص ۱۰۳-۱۰۴.
۲۴۹. غفاری، تاریخ طالقان، تهران: [بی نا]، ۱۳۴۰هـ، ص ۲۵.
۲۵۰. غنیمه، عبدالرحیم، *تاریخ دانشگاه های بزرگ اسلامی*، ترجمه نورالله کسائی (۱۳۱۸-۱۳۷۹هـ)، تهران: یزدان، ۱۳۶۴هـ، ص ۲۲، ۲۲۴.
۲۵۱. فاخوری، حنا، *الجامع فی تاریخ الادب العربی [بی جا]: ذوی القربی، چاپ اول ۱۴۲۲هـ، ۱۳۸۰هـ، ج ۱، ص ۵۸۲، ۶۱۷، ۶۲۳، ۶۴۱، ۹۰۸، ۹۸۵.*
۲۵۲. فزونی استرابادی، بحیره، تهران: [بی نا]، ۱۳۲۸هـ، ص ۲۷۲-۲۷۳، ۲۹۲، ۲۹۵، ۳۷۷.
۲۵۳. فقیه ایمانی اصفهانی، مهدی بن محمدباقر، *تاریخ تشیع اصفهان از دهه سوم قرن اول تا پایان قرن دهم*، اصفهان: مؤلف، چاپ اول ۱۴۱۶هـ/۱۳۷۴هـ، ص ۲۳۰-۲۴۴، ۴۰۰.
۲۵۴. فقیهی، علی اصغر (۱۲۹۶-۱۳۸۱هـ)، *آل بویه و اوضاع زمان ایشان با نموداری از زندگی مردم آن عصر*، تهران: [صبا]، ۱۳۵۷هـ، ص ۲۲۰-۲۲۱، ۲۸۴-۲۹۰، ۴۶۰.
۲۵۵. فقیهی، علی اصغر (۱۲۹۶-۱۳۸۱هـ)، *شاهنشاهی عضدالدوله، چگونگی فرمانروایی عضدالدوله دیلمی و بررسی اوضاع ایران در زمان آل بویه*، تهران: اسماعیلیان، ۱۳۵۷هـ، ص ۴۲.
۲۵۶. فقیهی، علی اصغر (۱۲۹۶-۱۳۸۱هـ)، *آل بویه نخستین سلسله قدرت مند شیعه*، تهران: صبا، ۱۳۶۵هـ، ص ۴۵، ۱۶۶، ۵۳۹.

1. Edward Granvil Browne.

۲. عنوان اصلی: *تاریخ الجامعات الاسلامیة الکبریٰ*.

۳. نیز نک: چاپ تهران: دانشگاه تهران (ش ۲۱۷۶)، ۱۳۷۲هـ، همین صفحات.

۴. نیز نک: ترجمه فارسی عبدالمحمد آیتی، زیر عنوان: *تاریخ ادبیات زمان عربی*، تهران: توس (ش ۳۲۲)، چاپ چهارم ۱۳۸۱هـ، ص ۴۷۱، ۵۲۵، ۵۴۲، ۵۴۳.

5. Julius Lippert.

۲۷۴. کحاله، عمر رضا، معجم المؤلفین؛ تراجم مصنفی الکتب العربیة، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ج ۱، ص ۲۰۲، ۲۰۳؛ ج ۲، ص ۲۷۴-۲۷۵؛ ج ۳، ص ۱۳۲؛ ج ۴، ص ۱۲۳؛ ج ۵، ص ۱۸؛ ج ۶، ص ۱۱۹، ۲۰۹، ۳۱۸؛ ج ۷، ص ۳۱؛ ج ۸، ص ۱۳؛ ج ۹، ص ۳۷۲.
۲۷۵. کردی خطاط، محمدطاهر، تاریخ القرآن الکریم، به کوشش مصطفی محمد یغفور، جدّه: مطبعة الفتح، چاپ اول ۱۳۶۵هـ/۱۹۴۶م، ص ۷۵-۷۶.
۲۷۶. کرمانی، عمیدالملک، تاریخ عقد العلوی للموقف الاعلی، تهران: [بی نا]، ۱۳۹۳هـ، ص ۱۲۵.
۲۷۷. کرمر، جوئل ل، احیای فرهنگی در عهد آل بویه، انسان‌گرایی در عصر رنسانس اسلامی، ترجمه محمدسعید حنایی کاشانی (ت: ۱۳۳۸هـ)، تهران: نشر دانشگاهی (ش ۷۹۵)، ۱۳۷۵هـ، ص ۲۱، ۵۳، ۱۱۸-۱۱۹، ۲۵۴-۲۵۵، ۳۵۹، ۳۶۱-۳۶۴، ۳۶۷.
۲۷۸. کریمان، حسین (۱۲۹۲-۱۳۷۲هـ)، ری باستان، تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۴۵-۱۳۴۹هـ، ج ۱، ص ۳۵۵، ۳۵۸، ۵۴۳-۵۴۸.
۲۷۹. کریمان، حسین (۱۲۹۲-۱۳۷۲هـ)، برخی از آثار بازمانده از ری قدیم، [با مقدمه نوشیروان پویان]، تهران: دانشگاه ملی ایران (۲/۳۷)، چاپ دوم ۱۳۵۶هـ، ص ۴۵، ۸۷، ۹۱، ۱۱۵، ۱۲۵، ۱۳۴-۱۳۸، ۱۶۳-۱۶۷، ۱۷۸، ۱۸۳.
۲۸۰. کشمیری، محمد مهدی، نجوم السماء فی تراجم العلماء، تهران: کتابخانه بصیرتی، [بی نا]، ص ۲۹۰.
۲۸۱. کفعمی عاملی، تقی‌الدین ابراهیم بن علی (د: ۹۰۵هـ)، مجموع الغرائب و موضوع الرغائب، به تحقیق سید مهدی رجایی (ت: ۱۳۳۶هـ)، قم: انصار الحسین (ع)، ۱۴۱۳هـ/۱۳۷۱هـ، ص ۴۵۳-۴۵۷.
۲۸۲. الکلام عند الامامیة، ص ۲۸۵.
- ابوالفضل ابراهیم، قاهره: دارالکتب المصریة، ۱۳۶۹هـ/۱۹۵۰م، ج ۱، ص ۲۰۱-۲۰۳.
۲۶۵. قفطی، جمال‌الدین ابوالحسن علی بن یوسف (۵۶۸-۵۶۴هـ)، تاریخ الحكماء القفطی، ترجمه فارسی از قرن یازدهم هجری، به کوشش بهین دارایی، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۱هـ، ص ۲۰۴-۲۰۸.
۲۶۶. قلقشندی ابوالعباس احمد بن علی بن احمد بن عبدالله (۷۵۶-۸۲۱هـ)، مآثر الاتافة فی معالم الخلافة، به تحقیق: عبدالستار احمد فراج، کویت: مطبعة حكومة الكويت، چاپ دوم ۱۹۸۵م، ج ۱، ص ۳۲۱.
۲۶۷. قلقشندی، ابوالعباس احمد بن علی بن احمد بن عبدالله (۷۵۶-۸۲۱هـ)، نهاية الإرب فی معرفة انساب العرب، به تحقیق و تعلیق علی خاقانی نجفی (ت: ۱۹۱۲م)، بغداد: دارالبیان (ش ۲۴)، ۱۳۷۸هـ/۱۹۵۸م، ج ۳، ص ۱۰۸، ۱۱۳.
۲۶۸. قمی، نجم‌الدین ابورجاء (ق ۹هـ)، تاریخ الوزراء، به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه (۱۲۹۰-۱۳۷۵هـ)، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، چاپ اول ۱۳۶۳هـ، ص ۱۲۵.
۲۶۹. قندوزی حنفی (۱۲۲۰-۱۲۹۴هـ)، ینابیع المودة، به تحقیق سید علی جمال اشرف حسینی، قم: اسوه، چاپ اول ۱۴۱۶هـ، ج ۳، ص ۴۰۷.
۲۷۰. قنوجی، صدیق بن حسن (۱۲۴۸-۱۳۰۷هـ)، ابجد العلوم الوشی المرقوم فی بیان احوال العلوم، به تحقیق عبدالجبار زکّار، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۹۷۸م، ج ۲، ص ۴۸۰؛ ج ۳، ص ۴۸، ۴۷، ۶۹.
۲۷۱. کاتب، بهاء‌الدین محمد بن حسن، تاریخ طبرستان، به تصحیح عباس اقبال آشتیانی (۱۲۷۵-۱۳۳۴هـ)، تهران: پدیده خاور، چاپ دوم آبان ۱۳۶۶هـ، قسمت اول، ص ۱۲۵، ۱۲۸، ۱۳۹-۱۴۳.
۲۷۲. کازرونی، سید احمد، پژوهشی در اعلام تاریخ بهقی، تهران: آیات، چاپ اول ۱۳۷۴هـ، ص ۴۷۶-۴۷۷.
۲۷۳. کجوری مازندرانی، محمدباقر بن اسماعیل، جنة النعم و العیش السّلم، تهران: [بی نا]، ۱۳۹۸هـ، چاپ سنگی، ص ۲۴.

1. Joel L. Kearmer.

2. Humanism in the renaissance of islam, The cultural rivival during the Buyid age.

۲۸۳. کلبرگ، اتان (ت: ۱۹۴۳م)، کتابخانه ابن طاووس و احوال و آثار او، ترجمه علی قزایی و رسول جعفریان (ت: ۱۳۴۳هش)، قم: کتابخانه مرعشی، چاپ اول ۱۳۷۱هش، ص ۱۲۷-۱۲۸، ۱۸۹-۱۹۰، ۳۱۱، ۳۸۷، ۴۶۷، ۶۰۱.
۲۸۴. کنتوری نیشابوری، سید اعجاز حسین بن محمدقلی (۱۲۴۰-۱۲۸۶هش)، کشف العجب و الاستار، اعداد محمد هدایت حسین، قم: کتابخانه مرعشی، چاپ دوم ۱۴۰۹ه، ج ۱، ص ۱۳۴-۱۳۹.
۲۸۵. گردیزی، عبدالحی بن ضحاک بن محمود (ق ۵ه)، زین الاخبار، با مقدمه محمد بن عبد الوهّاب قزوینی (۱۲۵۶-۱۳۲۸هش)، تهران: [بی نا]، ۱۳۲۷هش، ص ۴۳.
۲۸۶. گروه پژوهشگران، موسوعه مؤلفی الامامیه، قم: مجمع الفکر الاسلامی، چاپ اول ۱۴۲۴ه، ج ۶، ص ۵۳۴-۵۴۴.
۲۸۷. گروه نویسندگان، غنا، موسیقی، به کوشش رضا مختاری (ت: ۱۳۴۲هش) و محسن صادقی (ت: ۱۳۴۲هش)، قم: مرصاد، چاپ اول ۱۳۷۶هش، ج ۱، ص ۷۲۲.
۲۸۸. گروه نویسندگان، مجموعه مقالات کنگره شیخ مفید، قم: کنگره هزاره شیخ مفید، چاپ اول ۱۳۷۲هش، ص ۵۵-۶۲.
۲۸۹. گزی اصفهانی، عبدالکریم (د: ۱۳۴۱ه)، رجال اصفهان، با حواشی و ملحقات سید مصلح الدین مهدوی، اصفهان: کتاب فروشی ثقفی، ۱۳۲۸هش، ص ۲۳، ۲۸، ۱۳۴-۱۳۷، ۱۵۹.
۲۹۰. گزی اصفهانی، عبدالکریم (د: ۱۳۴۱ه)، تذکرة القیور، به کوشش ناصر باقری بیدهندی، چاپ اول ۱۳۷۱هش، قم: کتابخانه مرعشی، ص ۲۴، ۷۵-۷۸، ۹۱.
۲۹۱. گلریز، محمدعلی (ت: ۱۲۷۱هش)، مینودر یا باب الجنة قزوين، قزوين: طه، چاپ اول ۱۳۳۷-۱۳۶۸هش، ج ۲، ص ۱۳-۱۹.
۲۹۲. گنجی شافعی قرشی، أبو عبدالله فخرالدین محمد بن یوسف بن محمد (د: ۵۸ه)، کفاية الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب، به تحقیق و تصحیح محمدهادی امینی، تهران: دار احیاء تراث اهل البيت، چاپ سوم ۱۳۶۲هش/۱۴۰۴ه، ص ۸۱، ۱۹۲، ۲۴۳-۲۴۴.
۲۹۳. ماحوزی بحرانی، سلیمان بن عبدالله (د: ۱۱۲۱ه)، اربعون حديثاً فی اثبات امامة امير المؤمنین، به تحقیق سیدمهدی رجایی (ت: ۱۳۳۶هش)، قم: [بی نا]، ۱۳۷۵هش، ص ۴۲۴.
۲۹۴. مادلونگ، ویلفرد^۱ (به کوشش)، اخبار الائمة الزیدية فی طبرستان و مازندران و جیلان، بیروت: [بی نا]، ۱۹۸۷م، ص ۱۰۴، ۱۱۷، ۲۴۶، ۲۵۸، ۲۶۶، ۲۸۰، ۳۱۹، ۳۹۴.
۲۹۵. مازندرانی حائری، ابوعلی محمد بن اسماعیل (د: ۱۲۱۵ه)، رجال ابی علی یا منتهی المقال فی علم الرجال، تهران: [بی نا]، ۱۳۰۰ه، ص ۵۶.
۲۹۶. مافروخی اصفهانی، مفصل بن سعد بن حسین (ق ۵ه)، محاسن اصفهان، ترجمه آوی، به تحقیق سید جلال الدین تهرانی منجم حسینی (۱۲۷۲هش)، تهران: [چاپخانه مجلس]، ۱۳۵۲ه/۱۳۱۲هش، ص ۱۳، ۴۵، ۸۵-۸۶، ۹۸.
۲۹۷. مامقانی، عبدالله بن محمدحسن (د: ۱۳۵۱ه)، تنقیح المقال فی علم (احوال) الرجال، نجف: المطبعة المرتضویة، ۱۳۵۲ه، چاپ سنگی، ج ۱، ص ۱۲۵.
۲۹۸. مایل هروی، نجیب (ت: ۱۳۲۹هش)، نقد و تصحیح متون، مراحل نسخه شناسی و شیوه های تصحیح نسخه های خطی فارسی، مشهد: آستان قدس رضوی، چاپ اول ۱۳۶۹هش، ص ۲۱۳.
۲۹۹. متر، آدام^۲ (۱۸۶۹-۱۹۱۷م)، تمدن اسلامی در قرن

1. Wilferd Madelung.

۲. نیز نک: چاپ عباس اقبال آشتیانی (۱۲۷۵-۱۳۳۴هش)، تهران: مجله یادگار، ۱۳۲۸هش، ص ۱۲۴.

3. Adam Metz.

- جهارم هجری، ترجمه علی‌رضا ذکاوتی قراگزلو (ت):
 ۱۳۲۲هـ.ش، تهران: امیرکبیر، چاپ دوم ۱۳۶۴هـ.ش،
 ج ۱، ص ۲۱۱؛ ج ۲، ص ۳۱۵، ۳۷۱، ۴۰۷، ۴۳۴ -
 ۲۴۳۵
۳۰۰. مجدی، زینة المجالس، تهران: [بی‌نا]، ۱۳۵۹هـ.ش، ص
 ۳۱۱ - ۳۱۰، ۳۱۵
۳۰۱. مجلسی، محمدباقر (۱۰۳۷ - ۱۱۱۱هـ.ش)، بحارالانوار
 الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار، بیروت: مؤسسه
 الوفاء، چاپ دوم ۱۴۰۳هـ.ش / ۱۹۸۳م، ج ۱، ص ۲۳،
 ۴۲؛ ج ۲، ص ۴۲؛ ج ۴۱، ص ۲۸۶، ۲۹۱ -
 ۲۹۳؛ ج ۴۵، ص ۲۸۲؛ ج ۴۷، ص ۱۳۱؛ ج ۵۱، ص
 ۱۳۱، ۳۸۲؛ ج ۷۲، ص ۲۸۲؛ ج ۹۸، ص ۱۷۹؛ ج ۹۹،
 ص ۲۷
۳۰۲. مجلسی، محمدتقی (د: ۱۰۷۰هـ.ش)، حواشی نقد الرجال
 سید میر مصطفی تفرشی، قم: الرسول الاعظم، [بی‌تا]،
 ج ۱، ص ۲۱۸
۳۰۳. محدث قمی، عباس بن محمد رضا (۱۲۵۴ -
 ۱۳۱۹هـ.ش)، تنمته المنتهی، تهران: [بی‌نا]، ۱۳۶۵هـ.ش،
 ص ۴۴۴، ۴۴۱ - ۴۶۱
۳۰۴. محدث قمی، عباس بن محمد رضا (۱۲۵۴ -
 ۱۳۱۹هـ.ش)، الفوائد الرضویة فی احوال علماء
 المذهب الجعفریة، تهران: [بی‌نا]، ۱۳۶۷هـ.ش، ج ۱، ص
 ۴۵، ۵۱، ۶۸
۳۰۵. محدث قمی، عباس بن محمد رضا (۱۲۵۴ -
 ۱۳۱۹هـ.ش)، الکتبی و الالقاب، تهران: کتابخانه صدر،
 [بی‌تا]، ج ۱، ص ۱۳۴، ۱۳۹، ۱۸۲، ۲۲۱، ۲۲۲،
 ۲۲۹، ۲۳۵، ۲۴۶، ۳۷۲، ۳۷۴؛ ج ۲، ص ۲۶، ۷۵،
 ۷۹، ۹۶، ۱۰۰، ۱۴۲، ۱۴۴، ۲۰۴، ۲۱۳، ۲۷۲، ۲۹۸،
 ۳۶۹، ۴۰۳ - ۴۰۹
۳۰۶. محدث قمی، عباس بن محمد رضا (۱۲۵۴ -
 ۱۳۱۹هـ.ش)، تقویم تاریخ، ص ۶۰، ۶۷ - ۶۸
۳۰۷. محدث قمی، عباس بن محمد رضا (۱۲۵۴ -
 ۱۳۱۹هـ.ش)، سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار،
 نجف: [بی‌نا]، ۱۳۵۵هـ.ش، ج ۲، ص ۱۳ - ۱۴
۳۰۸. محدث قمی، عباس بن محمد رضا (۱۲۵۴ -
 ۱۳۱۹هـ.ش)، هدیة الاحباب فی ذکر المعرفین بالکتبی
 و الالقاب و الانساب، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۳هـ.ش،
 ص ۳۹ - ۴۱، ۸۸، ۹۱، ۱۱۰، ۱۳۴، ۱۴۹، ۱۵۷، ۱۶۴،
 ۱۸۹ - ۱۹۰، ۲۱۳، ۲۴۳، ۵
۳۰۹. محمودی، محمدباقر، کشف الرمس عن حدیث رد
 الشمس، قم: معارف اسلامی، چاپ اول ۱۴۱۹هـ.ش، ص
 ۲۴۶ - ۲۴۸
۳۱۰. محیی‌الدین، عبدالرزاق، ابوحیثان توحیدی، مصر:
 مکتبه خانجی، ۱۹۶۹م، ص ۲۷۹، ۲۸۴
۳۱۱. مدرّس تبریزی (قاموسی)، محمدعلی (۱۲۵۸ -
 ۱۳۳۳هـ.ش)، ریحانة الادب فی تراجم المعرفین
 بالکتبه و اللقب، تهران: کتاب فروشی خیّام، چاپ سوم
 ۱۳۶۹هـ.ش، ج ۸، ص ۸۹ - ۹۶
۳۱۲. مدنی شیرازی حسینی، صدرالدین سید علی‌خان
 (۱۰۵۲ - ۱۱۱۹هـ.ش)، الدرجات الرطیبة فی طبقات
 الشیعة، با مقدمه سید محمدصادق آل بحر العلوم، قم:
 مکتبه بصیرتی، [ویرایش دوم] ۱۳۹۷هـ.ش / ۱۳۵۵هـ.ش،
 ص ۴۸۲ - ۴۸۶
۳۱۳. مرادیان، خدامراد، بررسی در احوال و آثار ابوحیثان
 علی بن محمد بن عباس توحیدی شیرازی، باختران:
-
۱. عنوان اصلی: الحضارة الاسلامیة فی القرن الرابع الهجری
 أو عصر النهضة فی الاسلام، ترجمه از آلمانی به عربی از
 محمد عبدالهادی ابوریثه، بیروت: [بی‌نا]، ۱۳۸۷هـ.ش /
 ۱۹۶۷م، ج ۱، ص ۲۲۵
۲. نیز نک: ترجمه دیگر این اثر از محمدحسین استخر،
 تهران: زوّار، ۱۳۴۳هـ.ش
۳. نیز نک: چاپ صیدا: لوسانی، ۱۳۵۸هـ.ش، ج ۲، ص
 ۳۶۵ - ۳۷۱ و...
۴. نیز نک: چاپ قم: اسوه، [بی‌تا]
۵. همچنان نک: چاپ قم: نسیم کوثر، چاپ اول، بهار
 ۱۳۸۳هـ.ش، ص ۲۰۱ - ۲۰۲
۶. نیز نک: چاپ تبریز: چاپ‌خانه شفق، [بی‌تا]، ج ۶،
 ص ۶۹
۷. نیز نک: چاپ نجف: مکتبه الحیدریة، ۱۹۶۲م /
 ۱۳۸۱هـ.ش / ۱۳۴۱هـ.ش، همان صفحات

تحشیه سید حسن قاضی طباطبایی، بخش اول، تهران: مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران (ش ۱۴)، مرداد ۱۳۴۹ ه.ش، ص ۱۲، ۳۰، ۱۰۸، ۱۲۱، ۱۹۱؛ بخش دوم، خرداد ۱۳۵۰ ه.ش، ص ۷۸، ۱۲۵.

۳۲۷. مقدّس اردبیلی، احمد بن محمد (د: ۹۹۳ ه.ق)، حدیقه الشیعة، به تصحیح صادق حسن‌زاده و علی‌اکبر زمانی‌نژاد، قم: انصاریان، چاپ اول ۱۳۷۷ ه.ش/ ۱۴۱۹ ه.ق، ج ۱، ص ۴۹۴.

۳۲۸. مقدّسی، ابن عبدالرزاق، الفرائف و اللطائف، تبریز: چاپ‌خانه میرزاعباس کامل تبریزی، ۱۲۸۲ ه.ش، ص ۲۳-۲۴.

۳۲۹. مقدّسی، ابو عبدالله محمد بن احمد (۳۳۵-۳۹۰ ه.ق)، احسن التّاسیم فی معرفة الاقالیم، به تصحیح غازی طلیعات، دمشق: وزارت فرهنگ و ارشاد، ۱۹۸۰ م، ص ۳۹۵، ۳۹۹.

۳۳۰. مکدموت، مارتین، اندیشه‌های کلامی شیخ مفید، ترجمه احمد آرام، تهران: دانشگاه تهران (ش ۲۲۱)، [چاپ دوم] آذر ۱۳۷۲ ه.ش، ص ۹، ۱۸، ۵۹، ۴۶۳.
۳۳۱. مکی حسینی موسوی، سید عباس (د: ۱۱۸۰ ه.ق)، نزهة الجلیس و منیة الادیب الاتیس، قم: المکتبة الحیدریة، چاپ اول ۱۴۱۷ ه.ش/ ۱۳۷۵ ه.ش، ج ۲، ص ۲۸۴.
۳۳۲. ملک الشعراء بهار، محمدتقی (۱۲۶۵-۱۳۳۰ ه.ش)، سبک شناسی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۰ ه.ش، ج ۲، ص ۲۳۴.

۱. نیز نک: گزیده آن زیر عنوان «ابوحیان توحیدی»، در فصل‌نامه مقالات و بررسی‌ها، بهار تا زمستان ۱۳۵۱ ه.ش، ش ۹ تا ۱۲، ص ۲۲۵-۲۴۶.
۲. نیز نک: چاپ تهران: علمیه اسلامیّه، [بی‌تا].
۳. نیز نک: ترجمه علی‌تقی منزوی، تهران: شرکت مترجمان و مؤلفان ایران، ۱۳۶۱ ه.ش، ج ۱، ص ۱۶ ج ۲، ص ۵۸۴.
۴. نیز نک: چاپ تهران: مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه مک‌گیل، شعبه تهران (سلسله دانش ایرانی، ش ۳۵)، چاپ اول ۱۳۶۳ ه.ش، همان صفحات.

بنیاد نیکوکاری نوریانی، ۱۳۵۲ ه.ش، ص ۱۲۲ - ۱۴۹.

۳۱۴. مروّج خراسانی، علی‌اصغر، خلاصه الفدیر، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ اول ۱۴۱۶ ه.ش، ص ۸۸.

۳۱۵. مستوفی قزوینی، حمدالله بن ابی‌بکر (د: ۷۵۰ ه.ق)، تاریخ گزیده، به کوشش عبدالحسن نوایی (۱۳۰۲-۱۳۸۳ ه.ش)، تهران: امیرکبیر، چاپ سوم ۱۳۶۴ ه.ش، ص ۴۱۷.

۳۱۶. مستوفی قزوینی، حمدالله بن ابی‌بکر (د: ۷۵۰ ه.ق)، نزهة القلوب، لندن: [بی‌تا]، ۱۳۳۱ ه.ش/ ۱۹۱۳ م، ص ۵۷.

۳۱۷. مشار، خان‌بابا (ت: ۱۲۷۹ ه.ش)، فهرست کتاب‌های چاپی عربی، تهران: [بی‌تا]، ۱۳۴۴ ه.ش، ص ۷، ۲۶، ۴۸۱، ۶۶۳، ۶۶۰.

۳۱۸. مشار، خان‌بابا (ت: ۱۲۷۹ ه.ش)، فهرست کتاب‌های چاپی فارسی، تهران: [بی‌تا]، ۱۳۵۰-۱۳۵۵ ه.ش، ج ۲، ص ۲۱۶۸.

۳۱۹. مشار، خان‌بابا (ت: ۱۲۷۹ ه.ش)، مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی، [تهران: بی‌تا]، ۱۳۴۰-۱۳۴۴ ه.ش، ج ۱، ص ۵۹۹-۶۰۰.

۳۲۰. مشاهیر شعراء الشیعه، ج ۱، ص ۱۸۵-۱۸۸.

۳۲۱. مشایخ فریدنی، محمدحسن (۱۲۹۱-۱۳۶۹ ه.ش)، مقدّمه الاغانی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۸ ه.ش، ج ۱.

۳۲۲. مشکاة کرمانی، احمد، تاریخ تشیع در ایران، تهران: مشکاة، چاپ اول ۱۳۵۸ ه.ش، ص ۱۷۳-۱۹۰.

۳۲۳. مصری، مراد بن کامل (۱۹۰۷-۱۹۷۵ م)، دلالة الالفاظ العربیة و تطوّرها، قاهره: [بی‌تا]، چاپ سوم ۱۹۷۶ م، ص ۲۴۲.

۳۲۴. مظفری، مرتضی (۱۲۹۹-۱۳۵۸ ه.ش)، مجموعه آثار، تهران: صدرا، چاپ اول، ج ۱، ص ۵۰، ۶۳-۶۴؛ ج ۳، ص ۸۵، ۹۰؛ ج ۶، ص ۱۰۶۷؛ ج ۱۸، ص ۱۱۶.

۳۲۵. مظفری، رضا (ت: ۱۳۵۱ ه.ش)، مشاهیر گیلان، قم: مشهور، ۱۳۷۶ ه.ش، ج ۱، ص ۱۵۰-۱۷۰.

۳۲۶. مفتون دنبلی، عبدالرزاق بیگ بن نجف‌قلی (۱۱۷۶-۱۲۴۲ ه.ق)، تجربه الاحرار و تسلیة الابرار، به تصحیح و

۳۴۲. المهدي لدين الله، احمد بن يحيى (۷۷۵ - ۸۴۰هـ)، طبقات المعتزلة، به كوشش سوسنه ديفلد فلرز، در مجموعه كتابخانه اسلامي، فيسبادن: شتاينر، ۱۳۸۰/۱۹۶۱م، ص ۹۹، ۱۱۰، ۱۱۲، ۱۱۵، ۱۱۷ - ۱۱۸.
۳۴۳. منتجب الدين رازي، علي بن بابويه (د: ۵۸۵هـ)، فهرست اسماء علماء شيعة و مصنفيهم، با مقدمه و تحقيق جلال الدين محدث ارموي، به كوشش محمد سماسي حائري، قم: كتابخانه مرعشي، ۱۳۶۶هـ، ص ۱۳۵، ۲۱۲، ۳۱۳، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۲۶.
۳۴۴. مندور، محمد (د: ۱۹۶۵م)، النقد المنهجي عند العرب، ص ۱۸۶ - ۱۸۷.
۳۴۵. موحد ابطحي، سيد محمد علي، تهذيب المقال في تنقيح كتاب «الرجال» للنجاشي، قم: سيد محمد موحد ابطحي، ۱۴۱۷هـ، ج ۲، ص ۲۶۷ - ۲۷۶، ۲۸۶، ۳۵۳، ج ۳، ص ۵۱۲.
۳۴۶. موسوي بجنوردي، سيد محمد كاظم (زير نظر)، دايرة المعارف بزرگ اسلامي، تهران: مركز دايرة المعارف بزرگ اسلامي، چاپ اول ۱۳۶۹هـ، ج ۱، ص ۶۳۸، ۶۴۳ - ۶۴۵، ذيل «آل بويه».
۳۴۷. مهدي، سيد مصلى الدين (۱۲۹۴ - ۱۳۷۴هـ)، بيان المغاخر، اصفهان: كتابخانه مسجد سيد (ش ۹)، چاپ اول ۱۳۶۸هـ، ج ۱، ص ۵۹.
۳۴۸. مهدي، سيد مصلى الدين (۱۲۹۴ - ۱۳۷۴هـ)، بيان سبل الهداية في اعقاب صاحب «الهداية» يا تاريخ علمي و اجتماعي اصفهان در دو قرن اخير، [بي جا]: نشر الهداية، چاپ اول ۱۳۶۷هـ، ج ۲، ص ۲۲۳.
۳۴۹. مهدي، سيد مصلى الدين (۱۲۹۴ - ۱۳۷۴هـ)، دانشمندان و بزرگان اصفهان، اصفهان: كتاب فروشي تقفي، چاپ دوم ۱۳۶۸هـ، ص يد، يه، ۱۳۸ - ۱۴۰، ۳۹۷، ۳۵۷.
۳۴۰. مهدي، سيد مصلى الدين (۱۲۹۴ - ۱۳۷۴هـ)، مزارات اصفهان، به تصحيح و تعليق اصغر منتظر القائم (ت: ۱۳۳۷هـ)، اصفهان: دانشگاه اصفهان، چاپ اول ۱۳۸۲هـ، ص ۵، ۶۶ - ۶۷، ۱۰۰، ۱۰۸ - ۱۱۰، ۱۵۰ - ۱۵۱، ۱۷۴، ۲۵۸، ۲۸۴، ۳۱۳، ۳۳۴.
۳۴۱. مهدي، سيد مصلى الدين (۱۲۹۴ - ۱۳۷۴هـ)، مشاهير زنان اصفهان، به كوشش محمد حسين رياحي، اصفهان: اداره كل فرهنگ و ارشاد اسلامي استان اصفهان، چاپ اول، ص ۱۴.
۳۴۲. المهدي لدين الله، احمد بن يحيى (۷۷۵ - ۸۴۰هـ)، طبقات المعتزلة، به كوشش سوسنه ديفلد فلرز، در مجموعه كتابخانه اسلامي، فيسبادن: شتاينر، ۱۳۸۰/۱۹۶۱م، ص ۹۹، ۱۱۰، ۱۱۲، ۱۱۵، ۱۱۷ - ۱۱۸.
۳۴۳. ميرخواند، محمد بن امير برهان الدين خاوندشاه بلخي (۸۳۷ - ۹۰۳هـ)، روضة الصفا في سيرة الانبياء و الملوك و الخلفاء، به تلخيص عباس زرياب خويي (۱۲۹۷ - ۱۳۷۳هـ)، تهران: علمي، ۱۳۷۳هـ، ص ۱۶۰.
۳۴۴. نائل مرصفي، محمد حسن، ادب اللغة العربية، مصر: [بي نا]، ۱۳۲۶/۱۹۰۸م.
۳۴۵. نادر، البير نصري (آلبرت)، فلسفة المعتزلة، بيروت: المطبعة الكاتوليكية، [بي تا]، ج ۱، ص ۲۵.
۳۴۶. نجاشي اسدي كوفي، ابوالعباس احمد بن علي (۳۷۲ - ۴۵۰هـ)، رجال يا فهرس اسماء مصنفى الشيعة، به تحقيق سيد موسى شيبيري زنجاني، قم: دفتر انتشارات اسلامي، ۱۴۰۷هـ، ص ۲۲۸، ۶۸.
۳۴۷. نجفي، سيد محمد باقر، دين نامه هاي ايران، تهران: حسينيه ارشاد، ۱۳۴۹هـ، ص ۲۷.
۳۴۸. نصار، حسين، المعجم العربي، قاهره: [بي تا]، چاپ دوم ۱۹۶۸م، ج ۱، ص ۳۶۰ - ۳۷۱.
۳۴۹. نظام الملك طوسي، حسن بن علي (۴۰۸ - ۴۸۵هـ)، سياست نامه يا سير الملوك، به كوشش هيوبرت دارك، تهران: علمي و فرهنگي، چاپ سوم ۲۶۳ - ۲۷۶.
۱. نیز نک: چاپ سيد عبدالعزيز طباطبائي، بيروت: دارالاضواء، [بي تا].
۲. نیز نک: چاپ نجف: مطبعة الآداب، ۱۳۹۰هـ، ج ۲، ص ۲۶۳ - ۲۷۶.
3. S. Diwalc, Wilzer.
۴. نیز نک: چاپ بيروت: [بي تا]، ص ۵۰.
۵. نیز نک: چاپ آلمان: آکادمي علمي اسلامي، [بي تا]، ج ۲، ص ۳۷۳.

- اصفهان، اصفهان: کتابفروشی تقفی، شهریور ۱۳۴۴ ه.ش، ص ۸۶.
۳۶۳. همایون قرّخ، رکن الدین (ت: ۱۲۹۷ ه.ش)، تاریخچه کتاب‌های ایران و کتابخانه‌های عمومی، تهران: سازمان کتابخانه‌های عمومی شهرداری تهران، ۱۳۴۴ ه.ش، ج ۲، ص ۱۰.
۳۶۴. یارشاطر، احسان (به کوشش)، دانش‌نامه ایران و اسلام، تهران: نگاه ترجمه و نشر کتاب، چاپ اول ۱۳۵۴ - ۱۳۵۶ ه.ش، ج ۱، ص ۱۵۹ - ۱۶۰، ۱۶۵.
- ذیل «آل بویه»: ج ۵، ص ۶۸۲ - ۶۸۶، ذیل «ابن عبّاد».
۳۶۵. یاقمی، مرآة الجنان و عبرة اليقظان، بیروت: اعلمی، چاپ دوم ۱۳۹۰ ه.ش، ج ۲، ص ۴۲۱ - ۴۲۶، ۴۴۱.
۳۶۶. یزادادی، عبدالرحمان بن علی، کمال البلاغة یا رسائل قابوس بن وشمگیر، به تحقیق و مقدمه محبّ الدین خطیب، بغداد: المكتبة العربية، [بی‌تا]، قاهره: المطبعة السلفیة، ۱۳۴۱ ه.ش / ۱۳۰۱ ه.ش، ص ۷۶ - ۷۷.
۳۶۷. یعقوبی طالقانی، اسماعیل، آشنایی با مشاهیر طالقان، تهران: [بی‌تا]، چاپ اول ۱۳۷۵ ه.ش، ص ۶۰ - ۱۶۵.
۳۶۸. یحیی مالکی، ابراهیم بن علی بن محمد بن فرحون، دیباج المذهب فی معرفة اعیان علماء المذهب، بیروت: دار الکتب العلمیة، [بی‌تا]، ص ۲۶.
۳۶۹. یمانی صنعانی، ضیاء الدین یوسف بن یحیی بن مؤید بالله (۱۰۷۸ - ۱۱۲۱ ه.ش)، نسمة السحر فی من (بذکر) تشیع و شعر، نسخه خطی کتابخانه شخصی علی کاشف‌الغطاء، ج ۱، ص ۳۳۹ - ۳۵۶.
- ۱۳۷۲ ه.ش، ص ۲۲۵ - ۲۳۰، ۲۳۴.
۳۵۰. نفیسی، سعید، احوال و اشعار ابو عبدالله جعفر بن محمد رودکی سمرقندی، تهران: [بی‌تا]، ۱۳۰۹ ه.ش، ج ۱، ص ۴۲۵ - ۴۳۷.
۳۵۱. نفیسی، سعید، فرهنگ پارسی، تهران: [بی‌تا]، ۱۳۱۹ ه.ش، ج ۱، ص ۵۸۷.
۳۵۲. نمازی شاهرودی، علی، مستدرک سفینة البحار، به تحقیق حسن نمازی، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۵ ه.ش، ج ۶، ص ۱۹۱ - ۱۹۲.
۳۵۳. نورصادقی، حسین، اصفهان، تهران: [بی‌تا]، ۱۳۱۶ ه.ش، ص ۱۸۳ - ۱۸۳.
۳۵۴. نوری طبرسی، میرزا حسین بن محمد تقی (۱۲۵۴ - ۱۳۲۰ ه.ش)، خاتمة مستدرک الوسائل، قم: آل‌البتیت، ۱۴۱۶ ه.ش، ج ۱، ص ۱۰۸، ۳۶۵، ج ۴، ص ۴۰۴، ۴۸۵؛ ج ۵، ص ۲۲۹.
۳۵۵. نوری، یحیی، ستارگان فروزان، تهران: مؤلف، ۱۳۳۴ ه.ش، ج ۱، ص ۱۰ - ۲۰.
۳۵۶. هارون، عبدالسلام محمد، تحقیق النصوص و نشرها، قاهره: [بی‌تا]، ۱۳۹۷ ه.ش.
۳۵۷. هزار، علی‌رضا، دانشمندان و مشاهیر مدفون در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری، ص ۳۳، ۷۳، ۱۰۵، ۱۰۷، ۱۱۶، ۱۳۰، ۱۳۲، ۳۰۰.
۳۵۸. همایی، جلال‌الدین (۱۲۷۸ - ۱۳۵۹ ه.ش)، تاریخ علوم اسلامی، تهران: هما، چاپ اول ۱۳۶۳ ه.ش، ص ۴۶.
۳۵۹. همایی، جلال‌الدین (۱۲۷۸ - ۱۳۵۹ ه.ش)، تاریخ مختصر ادبیات ایران، به کوشش ماه‌دخت بانو همایی، تهران: هما، چاپ اول بهار ۱۳۷۳ ه.ش، ص ۲۸.
۳۶۰. هنرفر، لطف‌الله (ت: ۱۲۹۸ ه.ش)، آشنایی با شهر تاریخی اصفهان، اصفهان: گل‌ها، ۱۳۷۲ ه.ش، ص ۶۹.
۳۶۱. هنرفر، لطف‌الله (ت: ۱۲۹۸ ه.ش)، اصفهان، تهران: کتاب‌های جیبی یا هم‌کاری فرانکلین، چاپ دوم ۱۳۵۶ ه.ش، ص ۷۶ - ۷۸، ۸۱ - ۸۳، ۱۵۸، ۲۰۹، ۲۱۰.
۳۶۲. هنرفر، لطف‌الله (ت: ۱۲۹۸ ه.ش)، گنجینه آثار تاریخی

۱. نیز نک: تصحیح دبیرسیاقی؛ تحقیق یوسف حسین بکار، قطر: دارالتقافة، چاپ دوم ۱۴۰۷ ه.ش.
۲. نیز نک: چاپ سنگی تهران: [بی‌تا]، ۱۳۲۰ ه.ش، ج ۳، ص ۶۱۴.
۳. نیز نک: چاپ حیدرآباد دکن، ۱۳۳۸ ه.ش همان صفحات.
۴. نیز نک: چاپ اصفهان: میثم تمار، ۱۳۶۲ ه.ش.

❖ ج. به پیشنهاد و به نام صاحب ❖

یک. ابن بابویه قمی، ابو عبدالله حسین بن علی بن موسی (برادر شیخ صدوق)، کتاب عمل.

دو. ابن بابویه قمی، حسین بن علی بن موسی (برادر شیخ صدوق)، رجال، گفتنی است که گروهی از تراجم نگاران، دو اثر کتاب عمل و رجال از این مؤلف را یک کتاب دانسته‌اند، و بعضی دیگر، کتاب نفی التشبیه را نیز به خامه او، و نگاشته شده برای صاحب بن عبّاد پنداشته‌اند که اشتباه می‌نماید.

سه. ابن فارس رازی همدانی، ابوالحسین احمد (د: ۵۳۹۵هـ)، الصحاحی فی فقه اللغة العربیة و سنن العرب فی کلامها، بیروت: مؤسسه ا. بدران، ۱۳۸۲هـ؛ مصر: [بی‌نا، ۱۳۲۸هـ / ۱۹۱۰م.]، ۲۴۵ص.

چهار. بختیشوع، جبریل بن عبیدالله، الکافی فی الطب. پنج. بختیشوع، جبریل بن عبیدالله، خون، برترین رکن بدن.

شش. بختیشوع، جبریل بن عبیدالله، رساله فی الطب. هفت. ثعالی نیشابوری، ابومنصور عبدالملک بن محمد بن اسماعیل (۳۵۰-۴۲۹هـ)، لطائف المعارف، لیدن، ۱۸۶۷م، ۲۰۰ص؛ به تصحیح و تحقیق ابراهیم ابیاری و حسن کامل صیرفی، مصر: دار احیاء الکتب العربیة، ترجمه علی اکبر شهابی خراسانی، مشهد: آستان قدس رضوی (ش ۹۹)، ۱۳۶۸هـ. ش.

هشت. ثعالی نیشابوری، ابومنصور عبدالملک بن محمد بن اسماعیل (۳۵۰-۴۲۹هـ)، یتیمه الذهر فی انباء ابناء ذلک (محاسن اهل) المصر، چاپ‌های مختلف، از جمله: به تحقیق محمد محیی‌الدین عبدالحمید، بیروت: دار الفکر، ۱۳۹۳هـ؛ به تحقیق سعید محمد قمیحه، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۰۳هـ؛ دمشق: [بی‌نا]، ۱۳۰۳هـ؛ قاهره: مکتبه التجاریة، چاپ دوم ۱۳۷۵هـ.

نه. جرجانی، قاضی ابوالحسن علی بن عبدالعزیز (د: ۵۳۹۲هـ)، تهذیب التاریخ^۱.

ده. خازن اصفهانی، ابومحمد عبدالله بن احمد، القوائد

الذاریات، مجموعه شعر شاعران در مدح صاحب بن عبّاد؛ اکنون اطلاعی از آن در دست نیست، ولی نام مادحین صاحب، و اندکی از قصائد شاعران در مدح، و یا قدح صاحب، در تذکرها و کتاب‌های گوناگون آمده است.

یازده. خازن اصفهانی، ابومحمد عبدالله بن احمد، [المختارات من القوائد الذاریات]، به گزینش ابومنصور عبدالملک بن محمد بن اسماعیل ثعالی نیشابوری (۳۵۰-۴۲۹هـ) در یتیمه الذهر فی انباء ابناء ذلک (محاسن اهل) المصر، به تحقیق سعید محمد قمیحه، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۰۳هـ، ج ۳، ص ۲۲۸ - ۳۳۰؛ تجدید چاپ در مجموعه: آفاق شخصیت و فکریة، اصفهان: کانون پژوهش، چاپ اول ۱۳۷۹هـ، ص ۲۲ - ۵۰؛ همین بخش به انگلیسی ترجمه شده، و در شماره ۶۶ از سری ترجمه‌های عربی Penn College در ۱۹۸۳م به چاپ رسیده است.

دوازده. شیخ صدوق، ابوجعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی (د: ۳۸۱هـ)، عیون اخبار الرضا علیه السلام، چاپ‌های مختلف، از جمله: به تصحیح و تعلیق محمدحسین اعلمی حائری (۱۳۲۰ - ۱۳۹۱هـ)، بیروت: اعلمی، چاپ اول ۱۴۰۴هـ/ ۱۹۸۴م؛ به تحقیق سید مهدی لاجوردی، تهران: جهان، ۱۳۶۳هـ؛ قم: مکتبه طوس، [بی‌تا]؛ بیروت: دار الکتب العربی، [بی‌تا].

سیزده. صواف مالکی، ابوجعفر احمد بن ابوسلیمان داوود، العجر.

چهارده. عبیدی، ابوسعید محمد بن احمد، الابانة عن سرقات المنتبى لفظاً و معناً.

۱. در برخی منابع: التهذیب.

۲. در چاپ دمشق: [بی‌نا]، ۱۳۰۳هـ، ج ۳، ص ۱۶۹ - ۲۶۷.

۳. در این چاپ، «ذاریات» به اشتباه «دیارات» آمده است.

۲۲. ابوبکر محمد بن عبّاس خوارزمی.
 ۲۳. ابوبکر یوسف بن محمد بن احمد جلودی رازی.
 ۲۴. ابوجراء اهوازی.
 ۲۵. ابوسعید نصر بن یعقوب.
 ۲۶. ابوسعید محمد بن محمد بن حسن رستمی اصفهانی.
 ۲۷. ابوطالب عبدالسلام بن حسین مأمونی.
 ۲۸. ابوطاهر بن ابوریع عمرو بن ثابت.
 ۲۹. ابوعبدالله حسین بن احمد مشهور به ابن حجّاج بغدادی (د: ۳۹۱هـ).
 ۳۰. ابوعیسیٰ ابن منجم.
 ۳۱. ابومحمد ابن منجم.
 ۳۲. ابومحمد عبدالله بن احمد خازن اصفهانی.
 ۳۳. ابومنصور احمد بن محمد لجیمی دینوری.
 ۳۴. ابومنصور جرجانی.
 ۳۵. ابوهاشم محمد بن داوود بن احمد بن داوود بن ابوتراب علی بن عیسی بن محمد بطحایی بن قاسم بن حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب (ع)، معروف به علوی طبری.
 ۳۶. اوسی.
 ۳۷. سید ابوالحسن محمد بن حسین حسنی، مشهور به وصی همدانی.
 ۳۸. سید ابوالحسین حسنی علی بن حسین بن علی بن حسین بن قاسم بن محمد بن قاسم بن حسن بن علی بن ابی طالب (ع)، داماد صاحب بن عبّاد.
 ۳۹. شیخ ابوالحسن بن ابی الحسن صاحب البرید، پسر عمّه صاحب بن عبّاد.
 ۴۰. عمیری، قاضی قزوین.
 ۴۱. قاضی ابوالحسن علی بن عبدالعزیز جرجانی (د: ۳۹۲هـ).
 ۴۲. قاضی ابوبکر عبدالله بن محمد بن جعفر اسکی.

- پانزده. عسکری، ابوهلال حسن بن عبدالله بن سهل، الصناعین.^۱
 شانزده. قمی، حسن بن محمد بن حسن (ق ۵۴)، تاریخ قم، اصل کتاب، مفقود است، ولی بخشی از آن با ترجمه حسن بن علی بن حسن بن عبدالله قمی، به کوشش سید جلال الدین تهرانی منجم حسینی (ت: ۱۲۷۲هـ ش)، تهران: [بی نا]، ۱۳۵۳/ ۱۳۱۳هـ ش، وزیری: تهران: توس، ۱۳۶۱هـ ش، وزیری به چاپ رسیده است.
 هفده. گروه شاعران، الصحابیات، برخی از این شاعران که به نام آنان دست یافته‌ایم، عبارت‌اند از:
 ۱. ابراهیم بن عبدالرحمان معری.
 ۲. ابوالبراهیم اسماعیل بن احمد شاشی عامری.
 ۳. ابوالحسن علی بن احمد جوهری جرجانی.
 ۴. ابوالحسن علی بن محمد بدیهی.
 ۵. ابوالحسن علی بن هارون بن منجم.
 ۶. ابوالحسن غوری.
 ۷. ابوالحسن محمد بن عبدالله سلامی عراقی (د: ۳۹۴هـ).
 ۸. ابوالطیب کاتب.
 ۹. ابوالعبّاس احمد بن ابراهیم ضبی اصفهانی، مشهور به کافی الاوحد (د: ۳۹۹هـ).
 ۱۰. ابوالعلاء اسدی.
 ۱۱. ابوالفرج بن میسرة.
 ۱۲. ابوالفرج حسین بن محمد بن هندو.
 ۱۳. ابوالقیاض سعد بن احمد طبری.
 ۱۴. ابوالقاسم عبدالصمد بن بابک.
 ۱۵. ابوالقاسم عبدالعزیز بن یوسف، وزیر آل بویه.
 ۱۶. ابوالقاسم عبیدالله بن محمد بن معلی.
 ۱۷. ابوالقاسم علی بن قاسم کاشانی کاتب.
 ۱۸. ابوالقاسم عمر بن ابراهیم زعفرانی عراقی.
 ۱۹. ابوالقاسم غانم بن محمد بن ابوالعلاء اصفهانی.
 ۲۰. ابوالنجم احمد دامغانی، معروف به شصت کله (د: ۴۳۲هـ).
 ۲۱. ابوبکر محمد بن احمد یوسفی روزنی.

۱. صنعتین توسط محمدجواد نصیری ترجمه شده، و به همراه کتاب معیارالبلاغه توسط انتشارات دانشگاه تهران (ش ۲۱۹۰) به چاپ رسیده است.

هشت. تعمیر آرامگاه محمد بن جعفر دیباج در گرگان.
 نه. ساخت سرای وسیع و مجلل در ری.
 ده. تأسیس کتابخانه در انتهای بازار «روده» در ری.

۴۳. محمد بن حسین شریف رضی (۳۵۹-۴۰۶هـ)،
 مرتبهٔ او را ابو الفتح عثمان بن جنی (د: ۳۹۲هـ)
 شرح کرده است.^۱

۴۴. محمد بن علی بن عمر.

۴۵. محمد بن یعقوب نحوی.

۳

◆ آثار مکتوب ◆

◆◆◆. الإبانة عن الامامة ← الإبانة عن مذهب اهل
 العدل بحجج من القرآن و العقل.

یک. الإبانة عن مذهب اهل العدل
 بحجج من القرآن و العقل

در بارهٔ اصول دین، و نقل و نقد گفتار فرقه‌های مختلف
 اسلامی، پیرامون اسما و صفات حق.
 الف. نسخه‌های خطی:

۱. کتابخانه شخصی علی خاقانی نجفی (ت:
 ۱۹۱۲م) در نجف، بدون شماره، کتابت ۱۳۴۵هـ.^۲
 ۲. کتابخانه شخصی میرزا محمد تهرانی در سامرا،
 بدون شماره.^۳

۳. کتابخانه شخصی هادی کاشف‌الغطاء در نجف،
 بدون شماره، کتابت ۱۰۶۰هـ.^۴

ب. چاپ‌ها:

۱. به تحقیق محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)،
 رسالهٔ اول از نخستین شمارهٔ مجموعهٔ نقائس المخطوطات،

۲

◆ آثار تاریخی ◆

یک. بنای ساختمان شخصی در محلهٔ دریه (میدان
 طوقچی / قدس فعلی) در شهر اصفهان که پس از
 فوت، در دهلیز همین ساختمان به خاک سپرده شد، و
 هم اکنون محل آن مشخص، و مطاف اهل نظر است.^۱
 بارگاه او در سال‌های اخیر، دو بار تعمیر شده است:
 ۱. توسط حاجی محمدابراهیم کلیاسی (۱۱۸۰ -
 ۱۲۶۰هـ).

۲. به همت آیت‌الله شیخ عباس علی ادیب
 حبیب‌آبادی (۱۳۱۵-۱۴۱۲هـ).

از جمله مدفونین در این بقعه:

۱. حاج مشیرالملک نایینی (۱۲۷۹-۱۳۴۸هـ).
 ۲. آیت‌الله شیخ حیدرعلی محقق (۱۲۹۳ -
 ۱۳۷۹هـ ش).

۳. آیت‌الله شیخ عباس علی ادیب حبیب‌آبادی
 (۱۳۱۵-۱۴۱۲هـ).

دو. بنای ساختمان شخصی در محلهٔ کوشک شهر قزوین،
 یا همان بقعهٔ صاحب‌آباد به سال ۳۷۳هـ.

سه. تجدید بنا و مرمت دروازه و باروی شهر قزوین.
 چهار. احداث جامع صغیر یا مسجد جورجیر اصفهان.
 پنج. بنای صفة صاحب در ایوان جنوبی مسجد جمعه
 اصفهان.

شش. تأسیس بیت التوبه، برای فراخواندن اجتماع به
 تهذیب نفس.

هفت. احداث چند کاریز در قم.

۱. حموی رومی، یاقوت بن عبدالله، معجم الادباء، ج ۵،
 ص ۳۱.

۲. نک: صدر هاشمی، سید محمد، «آرامگاه صاحب بن
 عبّاد در اصفهان»، در: نشریهٔ دانشکدهٔ ادبیات اصفهان،
 ج ۱، ش ۱، ص ۵۸-۶۴.

۳. خاقانی نجفی، علی، شمره الغری، ج ۱۲، ص ۵۱۰.

۴. ادیب حبیب‌آبادی، عباس علی، هدیه العباد، ص ۱۵۹.

۵. تهرانی، آقابزرگ، ذریعه، ج ۱، ص ۵۷.

نجف: [المطبعة الحیدریّة]، ۱۳۷۱/۱۹۵۲م، ۲۸+۳۳+۲۰
 ۲۰+۲۱ص، وزیری.
 ۲. به تحقیق محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)،
 نجف: [بی‌نا]، ۱۳۷۷هـ، ۲۰ص.
 ۳. به تحقیق محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)،
 رساله اول از نخستین شماره مجموعه نفائس المخطوطات،
 بغداد: [مکتبة النهضة، چاپ دوم] ۱۳۸۳هـ / ۱۹۶۳م،
 وزیری، ص ۸-۳۰.

*** احسن اللّغة.

منسوب به او است.

دو. اخبار ابی‌القیناء

اطلاعی از آن در دست نیست.

*** اخبار عبدالمعظم حسنی ← رساله فی فضل السّید
 عبدالمعظم الحسنی.

سه. اخبار الوزراء

الف. ذیل:

۱. توسط تاج‌الدین علی بن انجب بغدادی.^۱

چهار. اسماء الله تعالی و صفاته

اطلاعی از آن در دست نیست.

*** الاسماء الحسنی ← اسماء الله تعالی و صفاته.

پنج. الاعیاد و فضائل النبیروز

اطلاعی از آن در دست نیست.

شش. الاقتناع فی العروض و تخریج القوافی

شازده باب درباره عروض، و خاتمه‌ای در تخریج
 قافیه‌ها.

الف. نسخه‌های خطی:

۱. کتابخانه عمومی امام حسن، کتابت ۴ شوال

ب. چاپ‌ها:

۱. به تحقیق محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)،
 [بغداد]: المکتبة العلمیة، [۱۳۷۹هـ / ۱۹۶۰م]، ل +
 ۱۱۲ص، مکتبة الصّاحب بن عبّاد (ش ۴).
 ۲. بغداد: مطبعة المعارف، ۱۳۷۹هـ.

ج. گزیده:

۱. توسط ناشناس، کتابخانه ملی تهران، در مجموعه
 شماره ۲۸۸-۹۲۵، برگ‌های ۱۴۵-۱۴۷.

هفت. الامامة

مناقب و فضائل امیر مؤمنان علی (ع).

هشت. الامثال السائرة من شعر المتنبی

استخراج ۳۷۲ بیت از اشعار احمد بن حسین متنبی
 (۳۰۳-۳۵۴هـ) به عنوان ضرب‌المثل‌های متداول و رایج.
 این کتاب، پس از سال ۳۷۲هـ به قلم آمده، و برای
 فخرالدوله فرستاده شده است.

۱. حاجی خلیفه، کشف الظنون، ج ۲، ص ۱۴۶۹.

۲. ادیب حبیب‌آبادی، عباس‌علی، هدیه العباد، ص ۱۶۰.

۳. طمسه، سلمان هادی، مخطوطات کربلا، ج ۱، ص
 ۱۲۶.

۴. وجده، ج و ی. سوان، فهرست، ص ۱۹.

۵. دانش‌پژوه، محمدتقی، فهرست میکروفیلم‌ها، ج ۲، ص

الف. نسخه‌های خطی:

۱۳۲۰ ه.ش)، تهران: [سحر] (ش ۷)، چاپ اول
۱۳۵۶ ه.ش، ۱۲۶ ص.

۱. دارالکتب قاهره، شماره ۱۱، ۱۰ برگ^۱.
۲. دارالکتب قاهره، شماره ۵۰۲۴، استنساخ از روی نسخه شماره ۱۱ همین کتابخانه، ۱۲۹۷ ه.^۲
۳. کتابخانه عمومی امام حسن، ۱۶ ص، تصویر از نسخه کتابخانه‌ای در مصر.^۳

*** # امثال المتنبی ← الامثال السائرة من شعر المتنبی.

نه. الانوار

دو روایت از آن در کتاب‌های ابن طاووس (۵۸۹ -
۵۶۶ ه.) نقل شده است.

۴. کتابخانه تیموریه در قاهره، شماره ۴۶۷.
۵. کتابخانه دانشگاه الازهر در قاهره، شماره ۵۸۵،
۱۲۹۷ ه.، برگ‌های ۲۲-۳۵.^۴

ده. تاریخ الملک (الملک) و اختلاف الدول

اطلاعی از آن در دست نیست.

۶. کتابخانه شخصی فخرالدین نصیری امین در تهران، بدون شماره، کتابت باخرزی در ۴۳۴ ه.، ۲۳ برگ.^۵
۷. کتابخانه شخصی حسین علی محفوظ کاظمینی در کاظمیه، بدون شماره، استنساخ از روی نسخه خطی کتابخانه شخصی فخرالدین نصیری امین در تهران.^۶

*** # تخريج التوافی ← الاتعاق فی العروض و تخريج التوافی

ب. چاپ‌ها:

یازده. التذکرة فی اصول (الاحوال) الخمسة

درباره اصول دین در اسلام، و برتری امیر مؤمنان
علی (ع) بر سایر خلفا.

۱. به کوشش امتیاز علی‌خان عرشی از روی نسخه انوار الربیع در مجله ثقافت الهند، ژوئن ۱۹۵۴ م، ج ۵، شماره ۱، ص ۴۱-۵۸؛ سپتامبر ۱۹۵۴ م، ص ۱۴-۳۶.

۲. زیر عنوان: «امثال المتنبی»، مجله المقتطف^۷، ج ۲۷، شماره ۱۰، ص ۹۵۳-۹۶۰؛ ج ۲۷، شماره ۱۱، ص ۱۰۵۰-۱۰۵۶، به نقل از: انوار الربیع فی انواع البدیع از سید علی‌خان مدنی (د: ۱۱۱۹ ه.).

۳. به کوشش زهدی یکن، [قاهره: بی‌نا، بی‌تا].
۴. به تحقیق محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱ م)، بغداد: [بی‌نا]، ۱۳۸۵ ه./۱۹۶۵ م.

۵. زیر عنوان: امثال المتنبی، بیروت: [بی‌نا]، ۱۹۵۰ م.
۶. در انوار الربیع فی انواع البدیع از سید علی‌خان مدنی (د: ۱۱۱۹ ه.)، باب «ارسال المثل»، ص ۱۶۸-۱۸۱.

ج. ترجمه فارسی:

۱. زیر عنوان امثال سائره در شعر متنبی، ترجمه توسط فیروز حریریچی (ت: ۱۳۲۰ ه.ش)، در مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، سال بیست و چهارم، ۱۳۵۶ ه.ش، شماره ۱ و ۲، ص ۳۶۴-۳۸۵.

۲. زیر عنوان امثال سائره در شعر متنبی، ترجمه، تفسیر، شرح لغات و اعراب توسط فیروز حریریچی (ت:

۱. فهرس المخطوطات، ج ۱، ص ۴۲۸.

۲. فهرست، ج ۳، ص ۲۳.

۳. آل یاسین، محمدحسن، الصحاب بن عباده حیات و ادبه، ص ۲۰۸.

۴. فهرست، ج ۵، ص ۲۳.

۵. تهرانی، آقابرگ، ذریعه، ج ۱۷، ص ۲۶۸.

۶. مجله معهد المخطوطات العربیة، شماره ۶، ص ۵۲.

۷. المقتطف نام مجله منتشره از سوی مؤسسه انتشاراتی «مقتطف» است. این مؤسسه را شاهین مکاریوس در ۱۸۷۶ م در بیروت تأسیس، و دکتر یعقوب صروف (۱۸۵۲-۱۹۲۷) در ۱۸۸۸ م آن را به مصر منتقل، و تا ۱۹۲۷ م هفتاد شماره از آن منتشر کرد؛ جرجی زیدان - پیش از تأسیس مجله الهلال - و سلامه موسی از نویسندگان پُرکار المقتطف بوده‌اند.

۸. یقین باخصاص مولانا علی بامره المؤمنین، ص ۱۷۵ و سعد السعود.

الف. نسخهٔ خطی:

۱. کتابخانهٔ شخصی علی خاقانی نجفی (۱۹۱۲م) در نجف، بدون شماره، کتابت ۱۳۵۴هـ.^۱
۲. کتابت شیخ شرف‌الدین علی بن جمال‌الدین پنج‌هراری نجفی مازندرانی^۲ در ۱۰۵۵هـ.^۲
۳. کتابخانهٔ شخصی محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)، تصویر از نسخهٔ کتابت ۸۱۲هـ.^۲

ب. چاپ:

۱. به تحقیق محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)، در دومین شماره از مجموعهٔ نقائس المخطوطات، بغداد: [مطبعة المعارف]، چاپ اول ۱۳۷۳هـ/ ۱۹۵۲م، ص ۸۴-۹۵.

ج. معرفی:

۱. روحانی، محمدحسین، «التذکرة فی الاصول الخمسة»، دایرة المعارف تشیخ، تهران: شهید سعید محبتی، چاپ اول ۱۳۷۳هـ، ج ۴، ص ۱۹۵.

دوازده. التعلیل

اطّلاعی از آن در دست نیست.

- *** تفصیل علیّ علیه السّلام ← نهج السّبیل
تفصیل علیّ علیه السّلام.
*** الجوهره ← جوهره الجمّهرة.

سیزده. جوهره الجمّهرة

- تلخیص کتاب جمهرة اثر ابوبکر محمد بن حسن بن دُرید ازدی بصری (د: ۲۲۱هـ).

الف. نسخهٔ خطی:

۱. کتابخانهٔ شخصی سید حسن صدر (د: ۱۳۵۴هـ) در کاظمین، بدون شماره.^۵

چهارده. الحجر (الاحجار)

- فهرستی از نام سنگ‌ها که در شمار منابع ابومنصور عبدالملک بن محمد بن اسماعیل تمالی نیشابوری (۲۵۰-۴۲۹هـ) در فقه اللّغة^۶، و ابوالحسین احمد بن فارس بن

زکریّا رازی همدانی (د: ۳۹۵هـ) در الصّاحبی فی فقه اللّغة العربیة^۷ بوده است.

*** حیاة السیّد الشّریف ابی القاسم عبدالمعظم الحسنی ← رساله فی فضل السیّد (نا) عبدالمعظم الحسنی.

پانزده. الخطب

الف. نسخهٔ خطی:

۱. کتابخانهٔ مغرب.^۸

*** خلاصة الاقتناع فی العروض و تخریج القوافی ← الاقتناع فی العروض و تخریج القوافی.

شانزده. دیوان الرسائل

مجموعهٔ ده و یاسی رساله از صاحب بن عبّاد.

الف. نسخه‌های خطی:

۱. کتابخانهٔ ملی پاریس، کتابت ۵۷۷هـ، ج ۱.
۲. دارالکتب قاهره، تصویر از نسخهٔ کتابخانهٔ ملی پاریس.

ب. چاپ:

۱. زیر عنوان: المختار من رسائل الصّاحب بن عبّاد، به تصحیح و مقدّمه^۹ عبدالوہاب عزام بیگ (۱۸۹۴ -

۱. خاقانی نجفی، علی، شعراء الفری، ج ۱۲، ص ۵۱۰.

۲. از کاتبان پرکار شیخی در قرن ۱۱ هجری.

۳. ادیب حبیب‌آبادی، عبّاس علی، هدیه العباد، ص ۱۶۲، تهرانی، آقا بزرگ، ذریعه، ج ۴، ص ۲۱-۲۲.

۴. آل یاسین، محمدحسن، نقائس المخطوطات، ش ۲، ص ۸۶.

۵. تهرانی، آقا بزرگ، ذریعه، ج ۵، ص ۲۹۲.

۶. ص ۱۵-۱۶.

۷. ص ۴۲۹.

۸. تهرانی، آقا بزرگ، ذریعه، ج ۷، ص ۱۸۴، ش ۹۳۹.

۹. ادیب حبیب‌آبادی، عبّاس علی، هدیه العباد، ص ۱۶۵.

۱۰. ترجمهٔ این مقدّمه را بنگری در مجلهٔ دانش، سال دوم، ۱۳۲۹هـ، ش ۳، ص ۲۳۴-۲۳۷.

۷. کتابخانه ایاصوفیه در استانبول، شماره ۳۹۵۴.
۸. کتابخانه تیموریّه در قاهره، رساله اول از مجموعه شماره ۳۸۰، ۱-۱۴ پ.^۹
۹. کتابخانه امام یحیی در صنعاء، شماره ۹۱، قصیده لامیه^{۱۰}.
۱۰. دارالکتب قاهره، شماره ۱۶، کتابت ۱۰۸۷ هـ، ۳ ص، قصیده لامیه^{۱۱}.
۱۱. کتابخانه‌ای در عراق، کتابت عبدالله بن ابراهیم در جمادی الثانی ۱۱۷۳ هـ، ۳۷ برگ، ناقص.
۱۲. کتابخانه شخصی محمدعلی یعقوبی در نجف، بدون شماره، گردآورده محمد بن طاهر بن حبیب سماوی (د: ۱۳۷۰ هـ)، ۵۱ ص.^{۱۲}
۱۳. کتابخانه محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱ م)، تصویر از نسخه‌های کتابخانه ایاصوفیه و امروزیانا و تیموریّه.
۱۴. کتابخانه عمومی امام حسن، تصویر از نسخه کتابخانه آصفیه.

۱. این قصیده، شامل ۶۴ بیت است.

2. Ambrosiana.

۳. فهرست، ص ۴۳؛ فهرس المخطوطات العربیة، ج ۲، ص ۵۵؛ مجلّة مهذب المخطوطات العربیة، ۱۹۷۵ م، شماره ۳، ص ۲۲.
۴. سرگین، فواد، تاریخ التراث العربی، ج ۴، ص ۲۴۹.
۵. بروکلیمان، تاریخ الادب العربی، ج ۱، ص ۱۳۶؛ ادیب حبیب‌آبادی، عباس‌علی، هدیه العباد، ص ۱۶۳.
۶. موسوی نیشابوری کنتوری، تصدّق حسین، فهرست، ج ۱، ص ۷۰۲.
۷. فهرست، ص ۲۳۵. ۸. همان، همان‌جا.
۹. فهرست، ج ۴، ص ۸۵.
۱۰. مجلّة المجمع العلمی العربی بدمشق، شماره ۲۸، ص ۱۳۲.
۱۱. فهرس المخطوطات، ج ۱، ص ۵۳۷؛ سرگین، فواد، تاریخ التراث العربی، ج ۴، ص ۲۴۹.
۱۲. تهرانی، آقابزرگ، ذریعه، ج ۹، ص ۵۷۷؛ کخاله، عمر رضا، معجم المؤلفین، ج ۱۰، ص ۹۷.

- ۱۹۵۹ م) و شوقی ضیف، قاهره: [دارالفکر العربی]، ۱۹۴۷ م/۱۳۶۶ هـ، ت + ۲۶۰ ص، وزیری.
۲. به کوشش المجمع العلمی العراقی، بغداد: [مکتبۃ النهضة]، ۱۳۸۴ هـ/ ۱۹۶۵ م/ ۱۳۴۳ هـ ش، ۲۶۰ ص، وزیری، کتاب‌نامه، به همراه دیوان الصّاحب بن عبّاد.

هفده. دیوان الصّاحب بن عبّاد

وجود دیوان شعر برای بزرگان علمی و دانشمندان دینی همواره چیزی قابل تردید بوده و دیوان صاحب بن عبّاد نیز در همین قاعده می‌گنجد. آیا صاحب، هر اندازه که شعر می‌سروده، اشعارش را به صورت دیوان گردآوری کرده، یا آنچه از مجموعه‌های اشعار او باقی مانده، گرد آمده در قرون متأخر است؟ پاسخی نخواهیم داشت: آیا دست‌کم می‌توان گفت که صاحب، شاعر بوده است؟ باز هم پاسخ ما قطعیتی ندارد: چنان‌چه گفته‌اند که تمامی اشعار منقول از او از صاحب بن مکّان است.

هم‌چنین ناگفته نماند که جداسازی عنوان دیوان صاحب از اجزای آن نادرست، و موجب بروز مشکلاتی است؛ از جمله این‌که مثلاً باید تمامی نسخه‌ها و چاپ‌های دیوان او که شامل قصیده لامیه^۱ هم می‌شوند را در ذیل آن قصیده تکرار کنیم؛ بنابراین، نسخه‌های خطی قصیده لامیه را در ذیل همین عنوان، آورده، و البته به آن تذکر داده‌ایم.

الف. نسخه‌های خطی:

۱. کتابخانه امروزیانا^۲ در میلان ایتالیا، شماره D 287/1، کتابت قرن ۱۱، ۹۵ بیت، ۲۷ برگ.^۳
۲. کتابخانه امروزیانا در میلان ایتالیا، شماره C 205، کتابت قرن ۱۱، ۱۱-۱۰، ۲۰ پ، قصیده لامیه^۴.
۳. کتابخانه امروزیانا در میلان ایتالیا، شماره A 119، کتابت قرن ۱۲، ۶۱-۶۲، ۹۵ بیت.
۴. کتابخانه امروزیانا در میلان ایتالیا، شماره B74، کتابت قرن ۱۱، برگ‌های ۵۴-۱۵۳.
۵. کتابخانه‌ای در هندوستان^۵ (کتابخانه آصفیه در حیدرآباد دکن، شماره ۱۱۱، کتابت جمادی الآخر ۱۱۷۲ هـ، ۷ پ- ۳۶ پ).^۶
۶. کتابخانه ایاصوفیه در استانبول، شماره ۳۹۵۳.

۱۵. معهد المخطوطات العربية، تصویر از نسخه کتابخانه آصفیه.
- ب. چاپ‌ها:
۱. به کوشش المجمع العلمی العراقي و به تحقیق محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)، بغداد: [مکتبه النهضة]، ۱۳۸۴هـ / ۱۹۶۵م / ۱۳۴۳هـ، ص ۳۲۴.
- وزیری، کتاب‌نامه، به همراه رسائل الصّاحب بن عبّاد.
۲. به تحقیق محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)، بیروت: [بی‌نا]، ۱۳۹۴هـ، ۳۳۶ص، وزیری.
۳. به تحقیق محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)، قم: مؤسسه قائم آل محمد (عج)، ویرایش دوم ۱۴۱۲هـ / ۱۳۷۰هـ، ص ۳۲۶، وزیری، کتاب‌نامه.
- ج. شرح‌ها:
۱. شرح قصیده فریده (منظومه فریده / لامیّه) صاحب بن عبّاد در اصول دین، از جعفر بن احمد بهلولی یمانی معتزلی (د: ۵۷۳هـ)؛ چاپ زیر عنوان: شرح قصیده الصّاحب بن عبّاد فی اصول الدّین، به تحقیق محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)، بغداد: مکتبه الاهلیّه، [چاپ اول] ۱۳۸۵هـ / ۱۹۶۵م، ۲۶۷ص؛ قم: مؤسسه قائم آل محمد (عج)، چاپ دوم ۱۴۱۳هـ / ۱۳۷۱هـ، ص ۱۳۲، کتاب‌نامه؛ به کوشش حسین درگاهی (ت: ۱۳۳۱هـ)، قم: عالمه، ۱۳۸۱هـ، ص ۱۴۴.
۲. شرح قصیده فریده (منظومه فریده / لامیّه) صاحب بن عبّاد در اصول دین، از احمد تمیم‌داری (ت: ۱۳۲۵هـ)؛ پایان‌نامه برای دریافت درجه دکترا از دانشگاه تهران، زیر عنوان: شرح قصیده کلامی صاحب بن عبّاد، ۱۳۵۷هـ، ص ۱۶۴، رحلی، کتاب‌نامه؛ چاپ زیر عنوان: چکامه‌ای در باورهای شیعه، [بی‌جا: بی‌نا]، ۱۳۵۸هـ، بیست و سه + ۲۱۵ص، کتاب‌نامه.
۳. شرح قصیده فریده (منظومه فریده / لامیّه) صاحب بن عبّاد در اصول دین، از میرعبّاس لکنوی (د: ۱۳۰۶هـ).
- د. گزیده‌ها:
۴. دو قصیده از صاحب بن عبّاد در مدح امام رضا (ع) به انتخاب شیخ صدوق (د: ۳۸۱هـ)، مندرج در مقدمه
- عیون اخبار الرضا علیه السلام، چاپ‌های مختلف.^۲
۵. در ریتیمه الذّهر، چاپ‌های مختلف و در جای‌های گوناگون که شرح آن گذشت.
۶. توسط یاقوت حموی در معجم الادباء، ج ۲، ص ۲۷۳-۳۴۳.
۷. توسط سیّد محسن بن عبدالکریم امین عاملی (د: ۱۳۷۱هـ) در اعیان الشیعه، ج ۱۱، ص ۴۵۹-۵۶۳.
۸. بیت‌هایی از اشعار صاحب در کتاب‌های گوناگون تراجم و شعر و ادب آمده است که مسلماً ذکر آن‌ها به درازا می‌کشد، از این میان و به عنوان نمونه، بگوییم که بیت:
- و ما السلطان الآ البحر عظاما
و قرب البحر مخدور العواقب
- که در کلیله و دمنه آمده، از صاحب است، و یا در نسخه خطی جزء المعتمد از ابوالفتح کراچکی (د: ۴۴۹هـ)، چند شعر از صاحب بن عبّاد از روی خطّ شهید ثانی، نقل شده،^۳ و در جُنگ خطی موجود در کتابخانه مجلس شورای اسلامی به شماره ۷۴۷۸ اشعاری از صاحب، وجود دارد.^۴
۹. در جهمرة الاسلام، ۱۲۹- ۱۲۹پ، ۱۲۷- ۱۳۷پ.
- ه. فهرست:
۱. پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی رشته زبان و ادبیات عرب از دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد اصفهان، رحلی، جدول.
- و. معرفی:
۱. توسط انور جندی در مجله المجمع العلمی العربی بدمشق، ۱۹۷۰م، شماره ۴۵، ص ۶۷۵-۶۷۶.
-
۱. سزگین، فؤاد، تاریخ التراث العربی، ج ۴، ص ۲۴۹.
۲. از جمله: به تصحیح و تعلیق محمدحسین اعلمی (۱۳۲۰-۱۳۹۱هـ)، بیروت: اعلمی، چاپ اول ۱۴۰۴هـ / ۱۹۸۴م، ص ۱۲-۱۵.
۳. استادی، رضا، فهرست گلپایگانی، ج ۳، ص ۴۳، ۱۲ش.
۴. فهرست مجلس، ج ۲۵، ص ۴۴۹.

- *** رسائل الصاحب بن عباد ← دیوان الرسائل.
 *** الرسائل الصحیبة ← دیوان الرسائل.
 *** رسالة الی احمد بن داوود (ذواد) ← رسالة فی فضل العلم.
 *** رسالة فی اخبار ابي القیناء ← اخبار ابي القیناء.
 *** رسالة فی اظهار مساوی شعر المتنبی ← الکشف عن مساوی شعر المتنبی.
 هیجده. رسالة فی الطب

در الغدير، ج ۴، ص ۴۶ به آن اشاره رفته است.

نوزده. رسالة فی الطب

رسالة کم حجمی که برای یکی از دوستانش به نام ابوالعباس احمد بن ابراهیم ضبی اصفهانی، مشهور به کافی الاوحد (د: ۳۹۹هـ) نگاشته است.

الف. چاپ‌ها:

- المختار من رسائل الصاحب بن عباد، به تصحیح و مقدمه عبدالوهاب عزام بیک (۱۸۹۴ - ۱۹۵۹م) و شوقی ضیف، قاهره: [دار الفکر العربی]، ۱۹۴۷م / ۱۳۶۶هـ، ص ۲۲۸-۲۲۹.
- یتیمه الذهر، ج ۳، ص ۱۸۰-۱۸۲.

بیست. رسالة فی فضل السيد عبدالعظیم الحسنی

زندگی شاه عبدالعظیم (ع)، نسب‌نامه، ذکر روایات، روایان و ثواب زیارت او در شهر ری. کهن‌ترین نگارش پیرامون حضرت عبدالعظیم (ع) به شمار می‌رود.

الف. نسخه‌های خطی:

- ۱۹۳۱م)، بدون شماره، کتاب ۱۳۲۴هـ از روی نسخه خطی میرزا حسین نوری طبرسی (د: ۱۳۲۰هـ).^۲
- کتابخانه شخصی میرزا حسین بن محمدتقی نوری طبرسی (۱۲۵۴ - ۱۳۲۰هـ) در نجف، بدون شماره، کتابت ۵۱۶هـ.^۳
- کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی، شماره ۲۶۲۶، کتابت سید عبدالهادی بن موسی بن حسن موسوی خراسان در ۲۱ ذی‌قعدة ۱۳۵۱هـ، ص ۳، عکس از روی نسخه خطی یکی از کتابخانه‌های نجف.
- نسخه کتابت ۵۱۶هـ.^۴

ب. چاپ‌ها:

- به تحقیق محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)، در چهارمین شماره مجموعه نفائس المخطوطات، بغداد: [مطبعة المعارف]، ۱۳۷۴هـ / ۱۹۵۴م، وزیری، ص ۱۷ - ۲۱.
- به تحقیق محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)، در مجله نور علم، شماره‌های ۵۰-۵۱، ۱۳۷۳هـ ش، ص ۲۸۵-۲۸۸.
- به کوشش سید محمدحسین حسینی جلالی، در ضمن مزارات اهل البيت و تاریخها، بیروت: اعلمی، چاپ سوم ۱۴۱۵هـ، ص ۲۰۶-۲۰۹.
- به کوشش عزیزالله عطاردی قوچانی (ت: ۱۳۰۷هـ ش)، در ضمن عبدالعظیم الحسنی حیات و مسنده یا زندگانی حضرت عبدالعظیم (ع) و روایات او، تهران: عطارد، [تهران]: چاپ‌خانه حیدری، چاپ اول ۱۳۸۴هـ / ۱۳۴۳هـ ش؛ چاپ سوم ۱۳۷۳هـ ش.

- تهرانی، آقابزرگ، ذریعه، ج ۱۶، ص ۲۶۹.
- خاقانی نجفی، علی، شعراء الفری، ج ۱۲، ص ۵۱۰.
- آل یاسین، محمدحسن، نفائس المخطوطات.
- نوری، مرزا حسین، خانمہ مستدرک الوسائل، چاپ سنگی، ج ۳، ص ۶۱۴؛ همان، چاپ آل‌البیت، ج ۴، ص ۴۰۴.
- همان، همان‌جاها.

- کتابخانه‌ای در نجف، بدون شماره.
- کتابخانه آیت‌الله مرعشی، رسالة پنجم از مجموعه شماره ۱۲۸۰۶، کتابت صدرالاسلام خوبی.
- کتابخانه شخصی آقابزرگ تهرانی (۱۲۹۳ - ۱۳۸۹هـ)، بدون شماره.^۱
- کتابخانه شخصی علی خاقانی نجفی (۱۹۱۲م) در نجف، بدون شماره، کتابت ۱۳۵۴هـ.^۲
- کتابخانه شخصی محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)، در نجف، بدون شماره، کتابت ۱۳۵۴هـ.^۳

الف. نسخه خطی:

۱. کتابخانه شخصی مجید موقر در تهران، بدون شماره، کتابت ۱۳۶۴ هـ، ۲۰ برگ.

ب. چاپ:

۱. به تحقیق حسین علی محفوظ کاظمینی، تهران: [انجمن فرهنگی مه (دوره دوم، ش ۱)]، ۱۳۷۴ هـ / ۱۹۵۵ م / ۱۳۳۴ هـ، ۵۶ ص، وزیری، کتاب نامه.

بیست و پنج. الزّوْنامجه

دفتر یادداشت روزانه به هنگام مسافرت با امیر مؤیدالدوله ابومنصور بن رکن الدّوله (د: ۳۷۳ هـ) به بغداد در سال ۳۴۷ هـ که شامل فواید ادبی و علمی و توصیف دیدارهایش با دانشمندان و بزرگان گشته، و پس از تکمیل، برای استادش ابوالفضل محمد بن حسین (۳۰۰ - ۳۶۰ هـ)، مشهور به ابن عمید^۲ ارسال داشته است.

الف. چاپ‌ها:

۱. به تحقیق و گردآوری محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱ م)، بغداد: دارالمعارف، ۱۳۷۷ هـ، ۳۳ ص.
۲. به تحقیق و گردآوری محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱ م)، بغداد: [بی نا]، ۱۳۸۵ هـ / ۱۹۶۵ م.

بیست و شش. الزّیْدیة

الف. نسخه خطی:

۱. دارالکتب مصر، شماره ۱۵۶۷.

ب. چاپ‌ها:

۱. به تحقیق ناجی حسن، بیروت: الدار العربیة للموسوعات، چاپ اول ۱۳۶۵ هـ / ۱۹۸۶ م، ۲۶۷ ص، وزیری، کتاب نامه.

۲. زیر عنوان: نصره مذاهب الزّیْدیة، به تحقیق ناجی

۱. تهرانی، آقابزرگ، ذریعه، ج ۱۱، ص ۱۰۷.

۲. سزگین، فؤاد، تاریخ الثّرات العربی، ج ۱، ص ۳۷۵.

۳. برای آگاهی از شرح حال او نیز نک: سجّادی، سید ضیاءالدین، رساله شرح احوال و آثار ابن عمید، تهران: پازنگ، ۱۳۶۶ هـ.

۵. به کوشش عزیزالله عطاردی قوچانی (ت:

۱۳۰۷ هـ ش)، در ضمن مسند الامام الجواد ابی جعفر محمد بن علی الرضا^(ع)، قم: کنگره جهانی امام رضا^(ع)، چاپ اول ۱۴۱۰ هـ، ص ۳۰۲-۳۰۴.

۶. به کوشش میرزا حسین بن محمدتقی نوری

طبرسی (۱۲۵۴ - ۱۳۲۰ هـ)، در ضمن خاتمه مستدرک الوسائل، تهران: [بی نا]، ۱۳۲۰ هـ، چاپ سنگی، ج ۳، ص ۶۱۴-۶۱۵.

۷. به کوشش میرزا حسین بن محمدتقی نوری

طبرسی (۱۲۵۴ - ۱۳۲۰ هـ)، در ضمن خاتمه مستدرک الوسائل، قم: آل البيت، ۱۴۱۶ هـ، ج ۴، ص ۴۰۴-۴۰۸.

۸. مجموعه کتاب‌های کنگره عبدالعظیم حسنی^(ع)،

قم: دارالحدیث، چاپ اول ۱۳۸۲ هـ.

بیست و یک. رساله فی فضلی العلم

نامه‌ای است خطاب به احمد بن داوود (ذواد).

الف. نسخه خطی:

۱. کتابخانه شخصی سید محسن بن عبدالکریم امین

عاملی (د: ۱۳۷۱ هـ) در دمشق، بدون شماره، کتابت ۵۲۸ هـ^۱.

بیست و دو. رساله فی فنون الکتابه و الرّسائل

اطلاعی از آن در دست نیست.

*** رساله فی کشف عیوب المتنبّی ← الکشف عن مساوی شعر المتنبّی.

بیست و سه. رساله فی اللّغه

الف. نسخه خطی:

۱. کتابخانه ملّی ملک، کتابت قرن ۷، ۴ برگ^۲.

بیست و چهار. رساله فی الهدایة و الضّلاله (الضّلال)

جست و جویی در معانی دو واژه هدایت و ضلالت در

قرآن مجید و نقد دیدگاه‌های اشاعره در این باره.

- حسن، بغداد: مطبعة الجامعة، ۱۳۵۶/۱۹۷۷م، ۲۵۰ص،
وزیری، در مجله اخبار التراث العربی، ش ۲۳ در انتساب
این کتاب به صاحب بن عبّاد، به شدت تردید شده است.
* * * الزّیدین ← کتاب الزّیدین.

بیست و هفت. السّفینة

- مجموعه‌ای از بهترین اشعاری که شنیده، و یا خوانده
بوده است.

* * * شرح اسماء الحسنی ← اسماء الله تعالی و
صفاته.

بیست و هشت. الشّواهد

اطّلاعی از آن در دست نیست.^۱

* * * العروض الکافی ← الاقناع فی العروض و
تخریج القوافی.

بیست و نه. عنوان المعارف و ذکر الخلائف

تاریخ اسلام از زمان پیامبر (ص) تا حکومت المطیع
بالله، خلیفه عبّاسی.
الف. نسخه خطی:

۱. کتابخانه شخصی سید محسن بن عبدالکریم امین
عاملی (د: ۱۳۷۱ه) در دمشق، بدون شماره، کتابت رجب
۴۲۰ه.^۲
ب. چاپ‌ها:

۱. به تحقیق محدّحسّن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)،
بغداد: [بی‌نا]، ۱۳۸۵/۱۹۶۵م.

۲. به کوشش سید محسن بن عبدالکریم امین عاملی
(د: ۱۳۷۱ه)، در ضمن جلد دوم از کتاب معادن الجواهر،
صیدا: [بی‌نا]، ۱۳۵۰ه.

۳. به تحقیق محدّحسّن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)،
رسالة دوم از نخستین شماره در مجموعه نفائس
المخطوطات، نجف: [المطبعة الحیدریّة]، ۱۳۷۱ه/

- ۱۹۵۲م، ۲۸+۳۳+۲۰+۲۱ص، وزیری.
۴. به تحقیق محدّحسّن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)،
رسالة اول از نخستین شماره مجموعه نفائس المخطوطات،
بغداد: [مکتبة النّهضة، چاپ دوم] ۱۳۸۳ه/ ۱۹۶۳م،
۳۳ص، وزیری.

ج. ذیل:

۵. تنجیم عنوان المعارف از سید محسن بن عبدالکریم
امین عاملی (د: ۱۳۷۱ه).

* * * غدیریة صاحب ← دیوان الصّاحب بن عبّاد.

سی. الفرق بین الصّاد والفاء

الف. نسخه خطی:

۱. کتابخانه فاتح در ترکیه، کتابت ۱۲ رجب ۵۲۰ه،
۱۳ برگ.^۳
۲. کتابخانه عمومی امام حسن، تصویر از نسخه
کتابخانه فاتح.
ب. چاپ‌ها:

۱. به تحقیق و تعلیق محدّحسّن آل یاسین (ت:
۱۹۳۱م)، بغداد: مطبعة المعارف، ۱۳۷۷ه/ ۱۹۵۸م، ح +
۵۵ص، وزیری، کتاب‌نامه، مکتبة الصّاحب بن عبّاد (ش
۴)، به همراه دو رساله دیگر.

۲. قم: کتب المذهبیّة، ۵۵ص، وزیری، به همراه
کحل البصر فی سیره سید البشر از شیخ عبّاس قمی
(۱۲۵۴-۱۳۱۹ه ش) و دیوان امیر مؤمنان (ع).

سی و یک. الفصول الادبیّة والمراسلات العبادیّة

در ۱۵ باب، و هر باب در ۱۵ فصل.

۱. ابن شهر آشوب، معالم العلماء، ص ۸.
۲. امین عاملی، سید محسن، اعیان الشیعه، ج ۳، ص
۳۵۲.
۳. آل یاسین، محدّحسّن، مقدّمه المحیط فی اللّغة، ج ۱،
ص ۱۲.

الف. نسخه خطی:

۱. کتابخانه شخصی حسین علی محفوظ، بدون شماره.

ب. چاپ:

۱. به تحقیق محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱م)، دمشق: [بی نا]، ۱۹۸۲م.

سی و دو. الفصول المهدّبة للعقول

الف. نسخه های خطی:

۱. کتابخانه حمیدیه در استانبول، شماره ۱۴۴۷، کتابت ۷۵۲هـ.

۲. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره ۱۹۵، میکروفیلم از روی نسخه خطی کتابخانه حمیدیه.^۱

۳. نسخه خطی کتابت شده در ۵۶۲۸هـ، رویت توسط حسین علی محفوظ کاظمینی.

ب. گزیده:

۱. توسط تقی الذّین ابراهیم کفعمی، زیر عنوان «المنتخب من کتاب الفصول المهدّبة»، در کتاب مجموع الغرائب و موضوع الرغائب، به تحقیق سیدمهدی رجایی (ت: ۱۳۳۶هـ ش)، قم: انصار الحسین (ع)، ۱۴۱۳هـ / ۱۳۷۱هـ ش، ص ۴۵۳-۴۵۷.

*** فضائل التّیروز ← الاعیاد و فضائل التّیروز.

*** القصیده الفریدة ← دیوان الصّاحب بن عبّاد.

سی و سه. القضاء و القدر

اطّلاعی از آن در دست نیست.

سی و چهار. الکافی فی الرّسائل

بالغ بر ۳۰ مجلد بوده، ولی اکنون بیست باب از آن به عنوان المختار من رسائل الصّاحب بن عبّاد، یا دیوان الرّسائل باقی مانده است.

*** الکافی فی الرّسائل ← الکافی فی الرّسائل.

*** کتاب الاعیاد ← الاعیاد و فضائل التّیروز.

سی و پنج. کتاب الرّیّدین

اطّلاعی از آن در دست نیست.^۲

*** کتاب فی الاعتزال. منسوب به او است.

سی و شش. کتاب الصّاحب بن عبّاد الی ابی علیّ الفارسی

فی معنی استنساخ التّدکرة

اطّلاعی از آن در دست نیست.

سی و هفت. کتاب فی ترجمة محمد بن ادریس الشّافعی

اطّلاعی از آن در دست نیست.

سی و هشت. کتاب فی علم الکلام

اطّلاعی از آن در دست نیست.

سی و نه. الکشف عن مساوی (شعر) المتنبّی

تقد ادبی و عروضی اشعار احمد بن حسین متنبّی (۳۰۳ - ۳۵۴هـ) که در زمان حیات استادش ابوالفضل محمد بن حسین (۳۰۰ - ۳۶۰هـ) مشهور به ابن عمید^۲ - یعنی پیش از سال ۳۶۰هـ - برای ابوالحسین حمزة بن محمد اصفهانی نگاشته شده است.

الف. نسخه خطی:

۱. کتابخانه اسکوریال در مادرید، شماره ۴۷۰،

کتابت قرن ۱۱، برگ های ۱-۲۲.

۱. دانش یزوه، محمدتقی، فهرست میکروفیلم ها، ج ۱، ص ۴۲۹، ۴۲۲.

۲. نیز نک: حموی رومی، یاقوت بن عبدالله، معجم البلدان، ج ۲، ص ۳۱۵-۳۱۶.

۳. برای آگاهی از شرح حال او نیز نک: سجّادی، سید ضیاء الدّین، رساله شرح احوال و آثار ابن عمید، تهران: پاژنگ، ۱۳۶۶هـ ش.

۴. فهرست، ج ۱، ص ۴۷۳؛ آل یاسین، محمدحسن، الصّاحب بن عبّاد حیات و ادبه، ص ۲۳۲.

۲. دارالکتب قاهره، شماره ۵۱۴، ۱۲۹۷ هـ.
 ۳. دارالکتب قاهره، شماره ۸۹، کتابت ۱۱۱۳ هـ.^۱
 ۴. دارالکتب قاهره، شماره ۲۰۳۹.
 ۵. کتابخانه تیموریه در قاهره، شماره ۶۱.
 ۶. کتابخانه دانشگاه الازهر، شماره ۵۸۵، کتابت ۱۲۹۷ هـ، برگ‌های ۱-۱۹.^۲
 ۷. کتابخانه عمومی امام حسن، تصویر از نسخه کتابخانه سکوریال.

ب. چاپ‌ها:

- *** کشف المساوی عن (فی) شعرالمتنبی ← الکشف عن مساوی (شعر) المتنبی.
 *** لامیه فی اصول الدّین ← دیوان الصّاحب بن عباد.

۱. قاهره: [مکتبه القدسی]، ۱۳۴۹ هـ، ۲۴ ص، رقمی.
 ۲. مصر: [بنا، بی‌تا]، به همراه ذم الخطأ فی الشعر از ابن فارس رازی (د: ۳۹۵ هـ).
 ۳. به کوشش ابراهیم عبدالغفار دسوقی بساطی (۱۸۱۱-۱۸۸۳ م)، قاهره: [دارالمعارف]، ۱۹۶۱ م، همراه با کتاب الابانة عن سرقات المتنبی اثر ابوسعید محمد بن عمیدی (د: ۴۳۳ هـ)، ص ۵۰-۲۲۱.^۳

چهل ویک. لطیمة

دربارة انواع عطریات.

چهل ودو. المحيط فی اللّغة

فرهنگ زبان عربی (عربی به عربی) بر اساس شیوه‌نامه خلیل بن احمد فراهیدی (د: ۱۷۰ هـ) در کتاب العین.

الف. نسخه‌های خطی:

۱. کتابخانه کتابخانه احمد ثالث در ترکیه، کتابت قرن ۷، ۲۷۵ برگ.^۴
 ۲. کتابخانه ایاصوفیه در استانبول، کتابت قرن ۷، ۳۶۰ برگ.^۵

۴. به کوشش محمد زکی مبارک در النثر الفنی فی القرن الرابع الهجری^۴، قاهره: مکتبه التجاریة الكبرى، ۱۳۵۲/۱۹۳۴ م؛ پاریس: [بی‌تا]، ۱۹۳۱ م، ص ۴۵-۱۳۶.
 ۵. به تحقیق محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱ م)، بغداد: [بی‌تا]، ۱۳۸۵/۱۹۶۵ م.

ج. ترجمه:

۱. ترجمه به انگلیسی توسط رمهات، ۱۹۷۴ م.

چهل. الکشف عن منهاج (منهاج) اصناف الخوارج**الف. چاپ‌ها:**

۱. در کتاب نثر الدرّاز ابوسعید آوی (۳۴۵-۴۳۲ هـ)، به تحقیق محمد ابراهیم عبدالرحمان و علی محمد بجاوی، قاهره: هیأة المصریة عامّة للکتاب، ۱۹۸۷ م، ج ۵، ص ۲۲۹-۲۳۸.
 ۲. به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه (۱۲۹۰-۱۳۷۵ هـ)، در مجله دانشکده ادبیات تبریز، سال بیستم، آبان ۱۳۴۷ هـ، شماره ۲، ص ۱۴۳-۱۵۸.

ج. ترجمه:

۱. ترجمه به فارسی توسط مرتضی ذکایی ساوجی،

۱. فهرست، ج ۳، ص ۳۰۱-۳۰۲.
 ۲. فهرست، ج ۵، ص ۲۱۸.
 ۳. بر اساس نسخه خطی شماره ۲۰۳۹ موجود در دارالکتب قاهره.
 ۴. پایان‌نامه مؤلف برای دریافت درجه دکترا از دانشگاه پاریس.
 ۵. فهرس المخطوطات المصوّرة، ج ۱، ص ۳۷۰.
 ۶. سزگین، فواد، تاریخ التراث العربی، ج ۱، ص ۳۷۴.

۳. کتابخانه شخصی سید حسین قزوینی در کربلا، بدون شماره، کتابت شوال ۱۱۱۷ هـ، ۵۰۱ برگ. ^۱ این نسخه به سید ابراهیم قزوینی و پس از وی به سید کاظم آل ثابت رسیده، و اکنون در کتابخانه شخصی محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱ م) نگهداری می‌شود.
۴. کتابخانه خدیویه در قاهره، جلد سوم، ۵. دارالکتب قاهره، شماره ۴۲، کتابت قرن ۷، ۲۷۴ برگ. ^۲
۶. کتابخانه موزه بریتانیا در لندن، شماره ۱۲۸۹۸، کتابت محمد بن محمد تبریزی شافعی در ۵۷۶۰ هـ، ۳۵۵ برگ. ^۳
۷. کتابخانه موزه عراق در بغداد، شماره ۵۲۸، کتابت محمد بن طاهر بن حبیب سماوی (د: ۱۲۷۰ هـ) در ۱۳۵۴ هـ، ۴۴۴ ص. ^۴
۸. کتابخانه موزه عراق در بغداد، شماره ۵۲۹، کتابت محمد بن طاهر بن حبیب سماوی (د: ۱۲۷۰ هـ) در ۱۳۵۴ هـ، ۴۱۵ ص. ^۵
۹. کتابخانه موزه ملی کابل، شماره ۳۱، جلد ششم، ۲۰۸ برگ. ^۶
۱۰. کتابخانه المجمع العلمی العراقي در بغداد، شماره ۴۵، کتابت ۱۳۵۴ هـ، جلد اول، ۴۴۴ ص، میکروفیلم از روی نسخه خطی کتابت شده توسط محمد سماوی (د: ۱۳۷۰ هـ). ^۷
۱۱. کتابخانه المجمع العلمی العراقي در بغداد، شماره ۴۶، کتابت ۱۳۵۴ هـ، جلد دوم، ۴۱۵ ص، میکروفیلم از روی نسخه خطی کتابت شده توسط محمد سماوی (د: ۱۳۷۰ هـ). ^۸
۱۲. کتابخانه ملی ملک، شماره ۳۳۹، کتابت ۱۲۷۹ هـ، ۲۸۹ برگ. ^۹
۱۳. کتابخانه عمومی امام حسن، تصویر از نسخه کتابخانه احمد ثالث.
۱۴. کتابخانه شخصی محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱ م)، تصویر از نسخه‌های کتابخانه‌های موزه بریتانیا، احمد ثالث و دارالکتب قاهره.
- ب. چاپ‌ها:
۱. بغداد: مطبعة المعارف، [چاپ اول] ۱۳۹۵ هـ/ ۱۹۷۵ م.
۲. به تحقیق محمدحسن آل یاسین (ت: ۱۹۳۱ م)، بیروت: عالم الكتاب، ۱۴۱۴ هـ/ ۱۹۹۴ م/ ۱۳۷۳ هـ ش، ۱۰ ج + ۱ ج فهرس، کتاب‌نامه.
- * * * مجموعه اشعار صاحب بن عبّاد ← دیوان الصّاحب بن عبّاد.
- * * * المختار من رسائل الصّاحب بن عبّاد ← دیوان الرسائل.
- * * * مختصر «اسماء اللّٰه تعالیٰ و صفاته» ← اسماء اللّٰه تعالیٰ و صفاته.
-
- چهل و سه. مختصر «غریب الحدیث»
- چکیده‌نویسی از کتاب غریب الحدیث نگاشته ابوعبید قاسم بن سلام خزاعی هروی ازدی (د: ۲۲۴ هـ).
- الف. نسخه خطی:
۱. کتابخانه مراد ملا در استانبول، شماره ۳۰۷، کتابت ۵۷۰ هـ، ۱۸۰-۲۲۴ پ. ^{۱۰}
- * * * معادن الجواهر ← عنوان المعارف و ذکر الخلائف
۱. همان، همان‌جا.
۲. همان، همان‌جا؛ فهرس المخطوطات المصوّرة، ج ۱، ص ۳۷۰.
۳. همان، همان‌جا.
۴. المخطوطات النّفیّیة، ص ۱۰۳.
۵. المخطوطات النّفیّیة، ص ۱۰۳.
۶. مخطوطات افغانستان، ص ۸۰.
۷. فهرست، ج ۱، ص ۱۸۱.
۸. فهرست، ج ۱، ص ۱۸۲.
۹. فهرست، ج ۱، ص ۴۷۷.
۱۰. ششن، رمضان، نوادر المخطوطات فی مکتبات ترکیا، ج ۱، ص ۲۳۳.

چهل و شش. نهج السبیل فی تفضیل علی علیه السلام

کتابی مفصل، در فضائل امیر مؤمنان علی (ع).
الف. نسخه خطی:

۱. کتابخانه شخصی هادی کاشف الغطاء در نجف، بدون شماره، کتابت ۱۰۵۵ هـ، نک: تهرانی، آقابزرگ، ذریعه، ۴۱۸/۲۴.

***. الوزراء ← اخبار الوزراء.

چهل و هفت. الوقف والابتداء

از نخستین کتاب‌های او که در روزگار جوانی به رشته تحریر کشیده است.

***. مقاله فی تفصیل احوال السید عبدالعظیم الحسنی
← رساله فی فضل السید عبدالعظیم الحسنی

چهل و چهار. المقصور والممدود

الف. چاپ:

۱. به کوشش پرونله (P. Proennle) در جلد یکم از کتاب: Contribution towards AR. philology، چاپ ۱۹۰۰م در لیدن.

***. المنظومة الفريدة ← دیوان صاحب بن عبّاد.

***. نصره مذاهب الزیدیه ← الزیدیه.

چهل و پنج. نقض العروض

یاقوت حموی از آن سخن گفته است، نک: معجم الادباء، ج ۶، ص ۲۶۰.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی